

KOMUNA E ISTOGUT

Istogu, krahasuar me komuna të tjera të Kosovës, ishte relativisht i lqetë gjatë vitit 1998. Serbët përbënin 15%-20% të popullsisë së zonës, që arrinte në 50,000 banorë.

Tensioni u rrit në muajt e parë të vitit 1999, ndërkohë që UÇK-ja intensifikoi veprimtarinë e vet në Istog dhe policia serbe iu përgjigj në mënyrë të dhunshme. Gjatë bombardimeve të NATO-s, pati luftime të drejtëpërdrejta midis UÇK-së nga njëra anë dhe Ushtrisë Jugosllave e policisë serbe nga ana tjetër. Forcat paraushtarake ishin gjithashtu të pranishme në zonë. Sipas një inspektimi të UNHCR-së mbi gjendjen e shtëpive të banimit, rezultoi që nga 7,081 shtëpi të komunës së Istogut, 5,049 ishin ose të dëmtuara rëndë, ose krejt të shkatërruara, ndonëse nuk është e qartë se sa është pjesa e dëmit të shkaktuar nga bombardimet e NATO-s.¹

Sipas OSCE-së, mijra shqiptarë etnikë të Istogut u dëbuan forcërisht nga shtëpitë e tyre dhe u drejtuan në fshatrat e Staradranit e Zabllaqit, të cilat ishin nën kontrollin e UÇK-së. Kur në muajin prill, UÇK-ja u tërhoq nga zona, forcat qeveritare grabitën e rrahën një numër të madh shqiptarësh, të cilët kishin shkuar në këto fshatra, si dhe kryen disa ekzekutime pa gjyq.²

Masakra e vetme e madhe në komunën e Istogut u krye në burgun e Dubravës, në lindje të qytetës së Istogut. Duke ju referuar veprimtarisë ushtarake të serbëve rrotull kësaj zone, NATO bombardoi burgun më 19 e 21 maj, duke vrarë nëntëmbëdhjetë të burgosur. Gjatë ditëve të mëvonshme, nëntëdhjetë e gjashtë të burgosur të tjerë u vranë nga forcat qeveritare.

Policët serbë në Istog ishin në varësinë e Sekretariatit të Punëve të Brendshme të Pejës (SUP), i cili mbulonte komunën e Pejës, Klinës e Istogut. Komandanti i SUP-it të Pejës gjatë luftës ishte kolonel Boro Vllahović.³

BURGU I DUBRAVËS

Një nga incidentet më të rënda të luftës ndodhi pra në burgun e Dubravës, qendra më e madhe e paraburgimit në Kosovë, ku pas bombardimit të NATO-s, të burgosurit u masakruan nga forcat e sigurimit. Ngaqë të gjithë ata që i shpëtuan masakrës u transferuan në burgjet e Serbisë, deri në momentin e përfundimit të luftës kur të burgosurit u liruan, nuk u gjenden dëshmi të besueshme.⁴ Human Rights Watch foli veç e veç me dy të mbetur gjallë, të cilët dhanë dëshmitë e tyre mbi masakrën. Historitë e tyre përforcojnë dëshmi të tjera, të cilat janë shfaqur në shtypin shqiptar, serb e atë ndërkombëtar.⁵

Duke patur parasysh aktivitetin ushtarak serb e jugosllav në këtë zonë, NATO bombardoi burgun më 19 maj, e më pas më 21 maj, 1999, duke vrarë të paktën nëntëmbëdhjetë të burgosur shqiptarë dhe duke shkaktuar një kaos të madh në këtë qendër burgimi. Sipas qeverisë jugosllave, shumë të burgosur kërkuan të përfitonin nga kaosi dhe u përpoqën të arratiseshin nga burgju; rojet luftuan për të rivendosur rendin. Më 22 maj, oficerët e burgut urdhëruan rreth një mijë të burgosur të viheshin në rresht në oborrin e burgut. Pas pak minutash, mbi ta u shti nga muret e burgut dhe nga kullat e rojeve me mitralozë e granata, duke vrarë të paktën shtatëdhjetë vetë. Në njëzet e katër orët e mëpastajme, roje të burgut, policë speciale e ndoshta paraushtarakë sulmuan të burgosurit, të cilët ishin fshehur në ndërtesën, bodrumet e llogemët e burgut, duke vrarë të paktën dymbëdhjetë vetë.

Nuk është tamam e qartë se sa të burgosur u vranë nga bombat e NATO-s dhe sa u vranë më pas nga rojet e burgut dhe nga forcat qeveritare. Po kështu nuk është e njohur në ç'masë të burgosurit tentuan arratisjen apo bënë rezistencë. Por dëshmitë e marra dhe hollësi të veçanta rreth kohës, vendit, etj, të bëra të ditura nga këto dëshmi, nuk lënë dyshim që forcat qeveritare serbe, e sipas disa gjasave edhe ato jugosllave, qëllimisht e pa asnjë shkak, vranë një numër të madh

shqiptarësh në burg, ndoshta më shumë se shtatëdhjetë, dhe plagosën shumë të tjerë. Qeveria jugosllave ngriti pretendimin se bombat e NATO-s vranë nëntëdhjetë e pesë të burgosur dhe plagosën 196 të tjerë.⁶ NATO pranoi se kish bombarduar burgun, por asnjëherë nuk pohoi se kish shkaktuar të vdekur.

Burgu

I vendosur disa kilometra në lindje të Istogut, pranë kufirit me Maqedoninë, burgu i Dubravës kish tre pavione, secili prej të cilëve nxinte më shumë se një mijë të burgosur. Brenda mureve të kësaj qendre kish një vatër kulture, salla sportive, vatra shëndetësore dhe një hotel për vizitorët e burgut.

Pavarësisht nga ky komoditet i burgut, raportime të besueshme për tortura e abuzime dolën nga burgu i Dubravës gjatë vitit 1998 dhe muajve të parë të vitit 1999. Sipas OSBE-së, të paktën katër burra të burgosur vdiqën në duart e rojeve të burgut midis tetorit 1998 e marsit 1999. Avokatë mbrojtës raportuan për pamundësi kontaktesh me klientët e tyre në Dubravë, ndërsa Misioni i Verifikimit i OSBE-së në Kosovë nuk u lejua asnjëherë të hynte në burg.⁷

Ish të burgosur të burgut të Dubravës gjatë luftës, i thanë Human Rights Watch që, kur filloi bombardimi i NATO-s mbi Jugosllavi më 24 mars 1999, numri i tyre ishte 900-1,100, përfshirë nja tridhjetë serbë etnikë. Shumë të burgosur të tjerë u transferuan në Dubravë pas fillimit të bombardimeve ajrore. Një ish i burgosur, R.T., i transferuar në Dubravë më 30 prill, tha se rreth 165 shqiptarë etnikë nga Gjakova erdhën në Dubravë vetëm pak kohë pas kishte arritur ai vetë.⁸ Kjo u konfirmua gjatë gjyqit të Nishit në Serbi, i cili u zhvillua gjatë muajit prill e maj të vitit 2000, ku u gjykuan 143 shqiptarë të arrestuar në Gjakovë në maj 1999. Këta të fundit ishin transferuar nga Gjakova në burgjet e Pejës, Lipjanit, e më në fund Dubravës.⁹ Një ish i burgosur tjetër, Bajrush Xhemaili, erdhi në Dubravë nga burgu i Nishit më 29 prill.¹⁰

Bashkëmjajtës në burg thanë që Ukeshin Hoti, një nga të burgosurit politikë më të spikatur të Kosovës, u lirua nga burgu i Dubravës në 16 maj 1999. Askush nuk e ka parë më atë që atëherë.

FOTO DHURUAR NGA SHUKRIE REXHA

Midis shqiptarëve etnikë në Dubravë ishte edhe njëri prej të burgosurve politikë më të famshëm të Kosovës, Ukshin Hoti, i cili ishte duke përfunduar vitin e fundit të dënimit me pesë vjet heqje lirie.¹¹ Tre dëshmitarë thanë se Hoti u lirua nga Dubrava më 16 maj, pasi dënimi i tij kish përfunduar. Vendndodhja e tij në ditët e sotme është megjithatë e panjohur, dhe shumë ish të burgosur e veprimtarë të të drejtave të njeriut kanë frikë se ai është i vdekur.

Autoritetet e burgut pretenduan që shumë prej të burgosurve shqiptarë në Dubravë ishin pjesëtarë të UÇK-së, përfshirë edhe njëmbëdhjetë komandantë.¹² Në nëntor 1999, Human Rights Watch intervistoi dy shqiptarë, të cilët kishin qënë në Dubravë gjatë bombardimeve të NATO-s, dhe që të dy pranuan se kishin qënë pjesëtarë të UÇK-së, por nuk dihet nëse pretendimi qeveritar është i vërtetë edhe për të burgosurit e tjerë.

Një prej ish të burgosurve, i cili foli me Human Rights Watch, A.K., (inicialet janë tjetër për tjetër)¹³ tha se në mars 1999 ishin rreth 1,100 të burgosur në Dubravë. Ndërsa më përpara trajtimi në Dubravë ishte përgjithësisht i pranueshëm, tha ai, me të filluar bombardimet e NATO-s, rojet e burgut i rrihnin çdo ditë të burgosurit.¹⁴

Dëshmia e A.K.-së rreth ngjarjeve në burg përputhet plotësisht me çfarë i tha Human Rights Watch një tjetër dëshmitar, B.K. (inicialet janë të ndryshuara), i cili, ashtu si A.K., po vuante një dënim një vjeçar për “veprimtari terroriste antishtetërore.”¹⁵ Siç u deklarua më sipër, këta dy dëshmitarë thanë gjëra pak a shumë të njëjta me çfarë u tha nga katër dëshmitarë të tjerë, thëniet e të cilëve u botuan në shtypin shqiptar, serb e atë ndërkombëtar, duke na dhënë kështu një tablo të qartë e koherente të ngjarjeve në burgun e Dubravës në periudhën midis 19 majit e 25 majit.

Bombardimi i NATO-s

Sipas të gjithë dëshmitarëve, si dhe nga burimet e qeverisë Jugosllave e të NATO-s, avionët e NATO-s bombarduan për herë të parë e pa paralajmërim burgun e Dubravës më 19 maj. B.K., i cili mbahej në pavionin C, i tha Human Rights Watch se mbi ndërtesën e burgut ranë katër bomba, dy prej të cilave në pavjonin C, një në pavjonin ngjitur dhe një tjetër në ndërtesën e drejtorisë së burgut. Ai tha:

Kur bombardimi reshti, ne thirrëm rojet të hapnin dyert, por ata ia kishin mbathur. Kur pamë që ata kishin ikur, ne filluam të shpërthenim dyert. Kjo punë na mori nja një orë e gjysëm. Në pavjonin tonë vdiqën tre vetë dhe u plagosën pesëmbëdhjetë të tjerë. Serbët dërguan tre prej të plagosurve në Pejë. Ne dolëm jashtë, në një oborr të burgut. Ata erdhën pas dy orësh të merrnin kufomat.¹⁶

Zëdhënësi i NATO-s e pranoi bombardimin dhe tha se Dubrava ishte një “kamp stërvitjeje ushtarake.”

A.K. pretendoi se katër apo pesë të burgosur u vranë në pavjonin B e C, dhe se disa të tjerë u qëlluan, ndërsa ata rravgonin në sheshin e burgut. Të dy ish të burgosurit, të intervistuar veç e veç, thanë se, me t'u mbledhur në oborr, të burgosurit u përpoqën të merreshin vesh me avionët e NATO-s që fluturonin mbi kokat e tyre, duke improvizuar me llampushka të ndezura fluoeshente fjalën “HELP”.

Në Bruksel, zëdhënësi i NATO-s e pranoi bombardimin dhe tha se Dubrava ishte një “kamp stërvitjeje ushtarake.” Në një konferencë për shtypin më 20 maj, major gjeneral Walter Jertz shpjegoi:

Ajo [Dubrava] është një objektiv i rëndësishëm ushtarak; ne e dimë se ajo është një kompleks i sigurimit ushtarak, dhe ky objektiv është sulmuar nga që ishte një objektiv legjitim ushtarak dhe ne nuk kemi të dhëna që goditjet ranë në ndonjë vend tjetër apo që pilotët kanë gabuar shenjestrën. Mund të shtoj se ne përdorëm bomba me precision të lartë, dhe për ta thënë përmbledhtazi, ishte një kompleks i sigurimit ushtarak, një objektiv legjitim ushtarak.¹⁷

Sipas Ministrisë Jugosllave të Punëve të Jashtme, NATO bombardoi forcat e Ushtrisë Jugosllave e të Policisë Serbe në afërsi të burgut në orën 13.15, më 19 maj, duke vrarë tre civilë. Sipas raportimeve, tri bomba goditën burgun, duke vrarë dy të burgosur e një roje.¹⁸

A.K. e B.K., si dhe katër të burgosurit e tjerë, intervistat e të cilëve u botuan në shtyp, thanë që të gjithë se të burgosurit, i kaluan dy netët e mëpasshme duke fjetur jashtë, por gjithsesi brenda mureve të burgut. Më pas, më 21 maj, rojet e burgut urdhëruan të burgosurit të viheshin në rresht në oborr. Ndërsa ata ishin të grumbulluar, filloi një valë e dytë e bombardimeve të NATO-s. B.K. i tha Human Rights Watch:

Më 21 maj, ata na vunë përsëri në rresht në oborr. Ishim të rrethuar nga strukturat policore të burgut. Rojet nuk shtinë mbi ne. Ne ishim ulur mbi bar, dhe ishim rreth nëntëqind vetë. Ata na thanë, “mos u trembni, NATO nuk do të bombardojë.” Rreth orës 10.00 apo 11.00, avionët nisën të fluturonin. Predha e parë ra në kuzhinë. Të tjerat ranë aty pranë. Njëra prej tyre ra brenda mureve, mu afër nesh. Gjashtëmbëdhjetë vetë u vranë kur një masë dheu e gjerë nja pesë metra u bë copë-copë ngjitur me ne. Midis të vdekurve ishin: Fadil Bezeraj nga Rasiqi, Naim Kurmehaj nga Srellca e Epërme, Ali Kelmendi nga Kosoriqi, Çauash Ahmeti nga Sheremetaj dhe Mete Osmajaj nga Isniqi.

Ata [NATO] bombarduan tri herë. Ne mbetëm të shtrirë atje gjithë ditën e ditës. Kur rojet ndjenë ardhjen e avionëve, ata ikën nga burgu. Mbetëm në oborr deri në orën 12.00, dhe vetëm atëherë u tërhoqëm nja treqind metra më tutje, gjithsesi brenda oborrit, ku kish më pak ndërtesa.... Nga ora 14.00, na u afruan nja katër roje të armatosura. Menduam se erdhën për të na vrarë, por avionët u dëgjuan përsëri, dhe ata ia mbathën andej nga erdhën. Ne fjetëm aty mbi bar atë natë...¹⁹

Bombardimi mbi Dubravë më 21 maj u konfirmua nga gazetarët perëndimorë, të cilët ishin shoqëruar për në burg nga autoritetet serbe po atë ditë, gjoja për të parë dëmet e bombardimit të NATO-s më 19 maj. Jacky Rowland, një korrespondent i BBC-së, përpara se të ikte nga burgu, ngaqë vazhdonin bombardimet e NATO-s, pa disa prej kufomave që kish shkaktuar bombardimi i 19 majit. Ai shkroi në gazetën *Scotland on Sunday*:

Ne u endëm nëpër barin e oborrit të burgut, duke u ndalur pranë kufomave të mbuluara me batanije. Njëri ishte akoma gjallë, dhe trupi i tij i spërkatur nga gjaku mblidhej nga dhimbjet. Më pas, ne dëgjuam zhurmën e avionëve mbi kokat tona: bombarduesit ishin kthyer. Duhej të iknim. Ndërsa i dhamë gaz makinës së ndotur nga balta, bombat e para ranë mbi ndërtesën e burgut. Tri prej këtyre bombave ranë njëra pas tjetrës.²⁰

Paul Watson i gazetës *Los Angeles Times*, i cili pjesën më të madhe të

luftës e kaloi brenda në Kosovë, ishte gjithashtu në Dubravë atë ditë. “Të paktën nëntë kufoma ishin të shpërndara mbi sipërfaqen e barit e nëpër shkurre”, shkruajti ai. “Të gjithë kishin koka të rruara, gjë që tregonte se ishin të burgosur.” Ai vazhdoi:

Gjatë dy orëve para sulmit të mëngjesit [më 21 maj], i cili përfundoi në orën 10.20, dy shpërthime çanë pjesën e jashtëme të murit dhe lanë dy kratere të gjera në të dy anët e murit. Rojet e nervozuara jugosllave, të cilët po përpiqeshin të mbanin të burgosurit të mbyllur në oborr, s’ka gjë se sulmi vazhdonte, thanë se avionët e NATO-s po përpiqeshin të ndihmonin ikjen nga burgu të luftëtarëve të UÇK-së. Ishin të sigurtë mbi këtë synim të NATO-s.²¹

Watson citoi një person, Aleksandër Rakoceviç, të cilin e identifikoi si drejtor burgu: “Të burgosurit janë ende brenda mureve, dhe nuk mund t’i çojmë nëpër qeli, sepse NATO po bombardon gjithë ndërtesën.... Ndoshta një pjesë e tyre tashmë mund të kenë ikur, sepse muri është hapur në disa vende.”²²

Një artikull i agjencisë *Associated Press* nuk dha një dëshmi të besueshme të bombardimit të 21 majit, por pohoi se reporterët e saj “panë shtatë kufoma të gjakosura të mbuluara me batanije në oborrin me bar të burgut, ndërtesën e dëmtuar në disa vende, dhe rojet e armatosur e nervozë me armë automatike që përpiqeshin të frikësonin të burgosurit.”²³

Ashtu si edhe në rastin e bombardimit të parë të Dubravës, NATO e pranoi përsëri bombardimin e burgut, dhe pretendoi se ishte një objektiv legjitim ushtarak. Më 22 maj në mëngjes, në një njoftim të shkurtër, zëdhënësi i NATO-s Jamie Shea tha:

Siç e dini tashmë, në Istog, Kosovë, forcat e NATO-s sulmuan një zonë të gazermave, e cila ish përdorur për një kohë të gjatë nga Ushtria Jugosllave dhe nga forcat e policisë speciale të MUP-it, si pjesë e operacioneve kundër UÇK-së dhe kundër civilëve kosovarë. Kjo zonë gjendet pranë një burgu, por unë dua të theksoj, ashtu siç bëra edhe dje, që fjala është për një zonë ushtarake. Burgu është pjesë e kësaj zone, por përbën vetëm një pjesë të vogël të një kompleksi të madh ushtarak.²⁴

Gazetarët e huaj, të cilët vizituan Dubravën më 21 maj, nuk panë ndonjë veprimtari ushtarake në zonë, gjë që s’do të thotë megjithatë se trupat e paisjet ushtarake nuk ishin në afërsi të burgut, në kohën kur ndodhi bombardimi. Paul Watson shkroi që shtypi “nuk vuri re gjurmë të makinave apo paisjeve të rënda ushtarake aty rrotull, ndonëse ishte e vështirë të konfirmoje çfarë kish patur aty gjatë sulmeve të mëparshme.”²⁵

Disa nga ish të burgosurit pretenduan se, ndërsa NATO bombardonte, kishin parë veprimin e artilerisë kundërajrore, e cila ish instaluar diku afër burgut. Sipas një artikulli në gjuhën serbe të agjencisë së lajmeve *Beta*, ish i burgosuri Bajrush Xhemali pretendoi të kish parë “kundërveprime konstante të artilerisë kundërajrore të instaluar në afërsi të burgut.”²⁶ Ahmet Ahmeti, i cili i dha një intervistë të përditshmes në gjuhën serbe *Danas*, tha se në afërsi të burgut ishte instaluar një sistem i mbrojtjes ajrore.²⁷

Qeveria jugosllave pretendoi që vala e dytë e sulmit ajror të NATO-s kish shkaktuar viktima të tjera civile. Më 21 maj, agjencia shtetërore e lajmeve *Tanjug* raportoi se si pasojë e sulmit të 21 majit ishin vrarë të paktën nëntëmbëdhjetë të burgosur dhe ishin plagosur dhjetë të tjerë, përfshirë edhe zëvendës drejtorin Nexhmedin Kaliçanaj, dyzet e një vjeç. Këto ishin viktima të tjera, thosh raporti, që u shtoheshin dy të burgosurve të vrarë si pasojë e bombardimit të 19 majit.²⁸ Të nesërmen *Tanjug*-u raportoi se ishin vrarë rojet dhe nëntëmbëdhjetë të burgosur, si dhe ishin plagosur më shumë se dhjetë vetë.²⁹ Një raport tjetër i *Tanjug*-ut, po atë ditë, pretendoi se ishin vrarë “dhjetra të burgosur dhe rojet e burgut.”³⁰

Masakra

Të nesërmen e valës së dytë të bombardimit, më 22 maj, sipas të gjithë dëshmimeve që janë marrë, rojet e burgut urdhëruan të gjithë të burgosurit të grumbulloheshin në oborrin kryesor të burgut. B.K. shpjegoi atë që ndodhi më pas:

Në mëngjesin e 22 majit, në orën 5.40, ne dëgjuam një zë nga megafoni i kullës së rojes. Një prej komandantëve thosh, “Vihuni në rresht pasi, për t’ju siguruar, duam t’ju transferojmë në Nish.” Na vunë në rresht.

Nga ora 6.10, na thanë se kishim dhjetë minuta kohë për t'u vënë në rresht. Rreshti nuk ishte një rresht i rregullt, por ishte i gjatë rreth 200 metra. Pas pak sekondash, ndërsa ne ishim 20-25 metra larg murit, ata hodhën tri apo katër granata dore. Në të njëjtën kohë, filluan të shtinin me predha granatëlëshuese, dhe me snajpera. Kush mundi, nuk kish ç'të bënte tjetër, veç të shtrihej prë tokë.³¹

A.K. tregoi një histori të ngjashme:

Na thanë të viheshim në rresht në një fushë futbollit të shtruar me çimento dhe të rrethuar nga kullat e rojes. Nja njëqind vetë ishin në një rresht të vetëm. Qëndruam atje nja dhjetë minuta, derisa u vumë të gjithë në rresht. Më pas, një djalë i quajtur "Ace" hipi në një prej kullave dhe dha urdhër për të qëlluar. Ne pamë gjithçka në momentin e parë. Për rreth njëzet minuta u qëllua pa pushim nga sipër mureve pesë metra të lartë – ishte gjithçka e përgatitur. Ata kishin predha dore granatëlëshuese, pushkë snajperash, mitralozë, AK47-a, granata dore dhe mortaja. Na qëlluan nga të gjitha anët. Plumbat e bombat binin kudo e njerëzit hidheshin në erë.³²

Në një intervistë dhënë agjencisë së lajmeve *Beta*, Bajrush Xhemaili shpjegoi versionin e tij të sulmit të 22 majit: "Forcat serbe hapën zjarr nga kullat e vrojtimit të vendosura në pjesën veriore e perëndimore të mureve të burgut. Shtinë me pushkë snajperash, armë automatike, hedhësa granadash që mbaheshin e komandoheshin në dorë. Sulmi zgjati gati tridhjetë minuta."³⁴

U bë rrëmujë, dhe të burgosurit u përpoqën të gjenin strehë ku të mundnin në ndërtesat e ndryshme të kompleksit të burgut, në bodrume, apo në sistemin e llogjemeve. B.K. tha:

Unë dhe një grup njerëzish ishim afër murit dhe ndjemë se ata po mbushnin armët. Unë thirra "O burra, mbathjani!" Kush deshi e mundi, zuri të vrapojë. Ne shkuam në bodrume, nëpër puseta, në kaldajë, në pavjone apo prapa ndonjë murane. Ata vazhduan të

shtinin. Në çdo kullë vrojtimi kish snajpera e armë automatike. Ata shtinë për rreth dhjetë-pesëmbëdhjetë minuta papushim.

Ne e kthyem prapa tek fusha në mes të ndërtesës për t'u marrë me të plagosurit. Pas një ore, po verifikonim kush kish vdekur. Ata ishin ende aty, por nuk shtinë më. Llogaritëm rreth nëntëdhjetë e shtatë të vdekur. Midis tyre ishin: Sahit Ibrahimimi nga Kotradiçi, Agim Elshani nga Klina, Zahir Agushi, Iber Gergoci dhe Zeke Hasan Metaj nga Strellci. I bëmë bashkë të vdekurit dhe ashtu i mbuluam me batanije. Shkruajtëm në copa letre emrat e atyre që njohëm dhe ua ngjitëm në rrobat e tyre. Pas kësaj kërkua ushqim për veten. U futëm në klinikën mjekësore për të marrë çfarë na lipsej në atë moment.³⁵

A.K. shpjegoi:

Njerëzit morën vrapin. Ngaqë burgu është shumë i madh, ka shumë skuta ku të fshihesh. Hapëm grilën e një dritareje dhe kërcyem brenda nja pesë a dhjetë vetë.... U drejtua tek ndërtesat e shkatërruara

Dysheqe të përgjakur të gjetur në burgun e Dubravës pas luftës. NATO bombardoi godinën më 19 dhe 21 maj 1999 ku, duke cituar veprimtarinë ushtarake në zonë, u vranë rreth nëntëmbëdhjetë të burgosur. Në ditët që pasuan forcat serbe vranë jo më pak se nëntëdhjetë e gjashtë të burgosur.

FOTO ALBAN BUJARI

dhe rrëmbyem gjëra e mjete për të mbrojtur veten. Që nga momenti që NATO goditi kuzhinën, kjo e fundit ishte lënë ashtu, dhe ne morëm ushqim e gatuam çfarë mundëm për vete.³⁶

Nga njëzet e dy vetë të fshehur në qendrën kulturore, u vranë nëntë, një nga një.

Atë mbrëmje, thanë dëshmitarët, një grup i përbërë nga policë specialë e paraushtarakë hynë në burg e kërkuan të merrnin kontrollin e tij. Ky aksion zgjati rreth njëzet minuta, në harkun e të cilave u hodhën granata dore në ndërtesën e shkollës së burgut, duke vranë të paktën dy vetë. Të burgosurit mbetën të fshehur gjatë gjithë natës, dhe një pjesë e tyre u përgatitën të mbroheshin me mjete rrethore, me copëra orendish apo me vegla të kopështit.³⁷ B.K. tha:

Rreth orës 17.00 apo 18.00, disa paraushtarakë hynë në burg. Ata shkatërruan shkollën e burgut. Atë natë ata vranë gjithkënd që panë në llagëmet e burgut. Gjashtë deri në dymbëdhjetë vetë ishin fshehur në to. Ata hapën kapakët e pusetave dhe shtinë mbi ta.

Unë isha në pavjonin C. Të tjerë ishin në bodrumin e kuzhinës. Ne bëmë si bëmë atë natë, dhe shpëtuam. Morëm lopata, dërrasa, gjithçka mundëm, madje edhe këmbëza mobiljesh. Përgatitëm plaçka e rraqe, dhe unë mbusha dy bidona të mëdhenj me ujë. Kishim të plagosur në bodrumin e pavjonit tonë. Ishin rreth 120 a 150 të plagosur.

Atë natë, një person, njëzet e pesë vjeç, vari veten me litar. Një tjetër u gjet duke u varur në shkollë. Më 23 maj, rreth orës 5.00, ata filluan të shtinin e të hidhnin bomba. Nga njëzet e dy vetë të fshehur në qendrën kulturore, u vranë nëntë, një nga një. Zef Keqirajn nga Zhub-i e pa i vëllai tek e vranë. Kabeshi nga Zahaqi u vra gjithashtu.

A.K. shpjegoi çfarë ndodhi të nesërmen në mëngjes, rreth orës 6.00, kur hyri në burg një grup tjetër i forcave speciale. Ai i tha Human Rights Watch:

Ne ishim fshehur në bodrume e në dhoma të vogla, dhe nuk dinim në donin të na vrisnin apo të na merrnin prej aty. Unë pashë “Grga”-n, “Mladja”-n, dhe disa të tjerë nga Peja. Kur na zunë, na tërhoqën zvarrë nga flokët e na goditën në kokë. Së bashku me tetëmbëdhjetë të tjerë, isha prapa një tubi të sistemit të ngrohjes në bodrum. Ishim

të fshehur. Fibra e xhamtë që mbështillte tubin na gërvishi e na bëri gjithë plagë. Njëzet e tetë vetë të tjerë erdhën, por nuk mundën të futeshin, pasi nuk kish vend. Në këtë moment forcat serbe na panë e na rrethuan. I pashë ata tek vinin me mitralozë, me thika të mëdha në duar, me të cilat qëlluan e goditën të njëzet e tetë personat që donin të futeshin në bodrum. Copra njerëzish e kufomash na u shfaqën përpara syve. Ata bënë një plojë të vërtetë. Në atë vend u vranë të njëzet e tetë personat, përfshirë: Zef Kqira, Lush Prelazi, Nikollë Bibaj, Jonuz Krasniqi dhe Arsim Krasniqi.

Naser Husaj, një i burgosur në Dubravë, i cili i rrëfeu historinë e tij “New York Times”-it, tha se ai, së bashku me një grup tjetër njerëzish, e kaloi natën i fshehur në lavanderi, poshtë kafenesë. Ai shpjegoi se policia e sulmoi ndërtesën në mëngjes me “predha granatëdhënëse, dhe shtinë nëpërmjet dritareve drejt e në bodrum.”³⁸ Ndërsa bëri një vizitë në vend më 7 dhjetor, së bashku me Husajn, gazetarja e “Times”-it, Carlotta Gall, vuri re grahmat e vdekjes “që mbretëronin.” Ajo shkroi:

Dyshemeja me linoleum të gjelbër është ende me njolla gjaku, të cilat, në përpjekje për t’u fshirë e pastruar, janë hapur gjithandej. Zoti Husaj lëvizte i shpenguar nëpër terr, gjë që demonstronte familjaritet me dhomat e nëndheshme. Por edhe ai, zuri hundë e gojë me duar, ndërsa tregoi vendin ku ai kish parë gjashtë vetë të vranë në një korridor.³⁹

Një i burgosur tjetër, Remzi Tetrica, i tregoi historinë e tij të përditshmes kosovare *Kosova Sot*. Lidhur me sulmin në mëngjesin e 23 majit, ai tha:

Më 23 maj, në orët e para të mëngjesit, paraushtarakët kryen një masakër. Ne u sulmuam përsëri me të njëjtin arsenal armësh, bash si një ditë më parë. Ata vranë shumë të burgosur nëpër qeli, në bodrume, në dhoma, ku t’i gjenin. Plagosën gjithashtu shumë të tjerë. Unë u plagosa nga një bombë dore. Po atë ditë, u vra Xhemail Alimani.... Personalisht di se janë vranë 108 vetë dhe janë plagosur nëntëdhjetë e tetë të tjerë.⁴⁰

Pak më vonë, po në mëngjes, forcat e sigurimit rimorën kontrollin mbi

burgun, dhe nxorrën një ultimatum për të burgosurit, me anë të të cilit u kërkonin atyre të dilnin nga ku ishin fshehur brenda pesëmbëdhjetë minutash. Duke mos patur zgjidhje tjetër, të burgosurit dolën, dhe u mblodhën në sallën e sportit të burgut, e cila ishte ende e padëmtuar. Sipas dëshmitarëve, ushtarët e Ushtrisë Jugosllave ishin të pranishëm në atë moment, dhe demonstuan një sjellje më miqësore me të burgosurit, duke u dhënë atyre cigare në emër të “Miki”-t – ky i fundit u identifikua nga dy të intervistuar si drejtori i burgut, ndonëse ata nuk e njihnin emrin e tij të plotë e të vërtetë. A.K. pretendoi që njohu një polic nga Peja me nofkën “Bata.”

Të plagosurit u morën me makina dhe u hoqën prej aty, ndërsa të burgosurit që mbetën u transportuan me dhjetë autobuzë për në burgun e Lipjanit në Kosovën jugqëndrore. A.K. dhe Bajrush Xhemali thanë se të sapoarriturve në burgun e Lipjanit u duhej të ecnin midis dy kordonave me policë, që mbanin në duar bastuna dhe shufra metalike, me të cilat godisnin mbi të burgosurit që kalonin mes tyre.⁴¹

Në mëngjesin e dhjetë qershorit, pasi NATO e Ushtria Jugosllave kishin nënshkruar Marrëveshjen Tenike Ushtarake, e cila i dha fund luftës, të gjithë të burgosurit shqiptarë në burgun e Lipjanit u transferuan në burgje të tjerë të Serbisë, si në Sremska Mitrovica, Nish, Prokuplje, apo Pozarevaç. Sipas Qendrës së Ligjit Humanitar me seli në Beograd, në tetor 1999, të burgosurit e plagosur të Dubravës u mbajtën në burgjet e Sremska Mitrovicës, Zabelës e Nishit.⁴²

Human Rights Watch intervistoi lidhur me transferimin tre të burgosur të tjerë, të cilët në atë kohë kishin qënë në burgun e Lipjanit, dhe dy burra që kishin qënë në Dubravë. Të gjithë thanë se të burgosurit i kishin duart të lidhura dhe kështu u transferuan me autobuzë jashtë Kosovës. B.K. tha:

Më 9 qershor, ata na zgjuan nga gjumi në orën 22.00. Na lidhën me litar dhe na vendosën në grupe prej pesëdhjetë vetësh. Ne nuk mund të uleshim. Ata filluan të tërhiqen e të qëllojnë në ajër. Kishim frikë se do të na vrisnin. Më 10 qershor, nga ora 6.00 deri në orën 12.00 na mbajtën pa bukë e pa ujë. Na futën në autobus me kokat e ulura poshtë. Gjysma jonë ishin në hapësirat midis sediljeve. Bënte ftohtë. Kush lëvizte, hante ndonjë goditje kokës. Me ne, në çdo autobus ishte një shofer e dy policë. E kuptuam se policët e ushtarët serbë po

tërhiqeshin nga Kosova. Arritëm në Nish, ku qëndruam gati një orë brenda në autobus. Na zgjidhën duart e na rrasën në burg.⁴³

Në burgun e Nishit u ndalën edhe të burgosur të tjerë, por pak më vonë ata u morën përsëri dhe u çuan gjatë. B.Z., një djalë tetëmbëdhjetë vjeçar, i cili nuk kish qënë në burg në Dubravë, i tha Human Rights Watch:

Më 10 qershor ne na nxorrën jashtë nga burgu i Lipjanit. Fillimisht na thanë se do të shkonim në Nish. Pastaj na thanë se atje nuk kish vend, kështu që ndërruam autobus, dhe u nisëm në një drejtim tjetër. Unë isha në autobuzin e parë me duart e lidhura prapa. Autobuzi ishte plot. Na çuan në Sremska Mitrovica. Ishim rreth 300 vetë.⁴⁴

Të gjithë ish të burgosurit e intervistuar nga Human Rights Watch ishin liruar midis shtatorit e dhjetorit 1999, ngaqë në përgjithësi dënimi i tyre kish përfunduar. Por deri në prill 2001, të paktën shtatëdhjetë shqiptarë të Kosovës ishin ende në burgjet serbe, dhe midis tyre ishin edhe disa që kishin mbetur gjallë nga masakra e Dubravës. (Shih seksionin mbi të Burgosurit Shqiptarë të Kosovës në Serbi pas 12 qershorit 1999).

Numri i saktë i të burgosurve, rojeve e policëve të vrarë në Dubravë nga bombardimi i NATO-s mbetet i panjohur. Pasi raportoi fillimisht se më 21 maj ishin vrarë të paktën nëntëmbëdhjetë të burgosur, shifrat e qeverisë jugosllave zunë të rriteshin në harkun e katër ditëve, por pa

Deri në prill 2001, të paktën shtatëdhjetë shqiptarë të Kosovës ishin ende në burgjet serbe, dhe midis tyre ishin edhe disa që kishin mbetur gjallë nga masakra e Dubravës.

thënë megjithatë se kish patur të vrarë ndër të burgosurit që donin të arratiseshin apo nga përplasjet midis të burgosurve e rojeve. Përkundrazi, autoritetet serbe i lidhën vdekjet me bombardimin, por shifrat e raportimi nuk përputhen aspak me dëshmitë e marra nga shqiptarët e mbetur gjallë. Një raportim i *Tanjug*-ut më 25 maj

1999 thosh se “në bombardimin disaditor të Institutit të Riedukimit në Istog, vdiqën 100 të burgosur dhe u plagosën 200 të tjerë.”⁴⁵ Më 27 maj, “*Tanjug*”-u citonte Vlladan Bojiç, një hetues të gjykatës së rrethit të Pejës, i cili thosh se nëntëdhjetë e gjashtë kufoma ishin nxjerrë nga

gërmadhat dhe se dyzet të plagosur ishin në një gjendje shëndetësore kritike.⁴⁶ Më 29 maj, qeveria jugosllave deklaroi që “numri i viktimave në Institutin e Riedukimit të Istogut po rritet. Nga 196 të plagosur nga bombardimi i këtij Instituti, vdiqën tre persona të tjerë dhe u gjetën shtatë vetë nën gërmadha, ndërsa kërkimi i të vdekurve vazhdon.”⁴⁷ Më 30 maj, *Tanjug*-u raportoi që u gjetën shtatë kufoma nën gërmadha, dhe numri i të vdekurve gjithsej shkon në nëntëdhjetë e tre.⁴⁸ Shifrat e fundit të qeverisë jugosllave u publikuan në një raport të muajit korrik të Ministrisë së Punëve të Jashtme i titulluar “Krimet e NATO-s në Jugosllavi: të dhëna dokumentare, 25 prill-10 qershor 1999.” Raporti thosh se bombat e NATO-s kishin vrarë nëntëdhjetë të burgosur dhe kishin plagosur 196.

Me qëllim që të ndërtonin një kauzë të tyre mbi faktin, që të gjithë të burgosurit ishin vrarë nga bombat e NATO-s, autoritetet serbe shoqëruan përsëri më 24 maj një grup gazetarësh të huaj në burgun e Dubravës. Duke raportuar për BBC-në, Jacky Rowland tha se burgu ishte goditur edhe njëherë që nga vizita e parë e gazetarëve më 21 maj. Ajo raportoi se “një ndërtesë vazhdonte të digjej akoma, ndërsa dhoma e ngrënies dhe një numër i madh qelish ishin të dëmtuara rëndë.”⁵⁰ Sidoqoftë, nuk ish shumë e qartë për Rowland-in se si kishin vdekur viktimat në burg:

Duke vëzhguar çdo qoshe të burgut, ne numëruam dyzet e katër kufoma, gjysma e të cilave dukej se ishin viktimat të bombardimit të parë të ditës së premte [19 maj], dhe ata ishin ende të shtrirë në bar të mbuluar me batanije. Më tej, ne na çuan në një nga dhomat e një blloku qelish, ku gjetëm njëzet e pesë kufoma. Dukej se viktimat ishin shqiptarë etnikë, disa prej të cilëve kishin koka të qethura, dhe disa të tjerë kishin flokë të gjatë. Një çift kufomash kishin pantallonat e tyre të zbathura deri tek gjunjtë. Ne na thanë se ata kishin vdekur midis së premtes e së shtunës, ndonëse nuk ish shumë e qartë se si ata kishin gjetur vdekjen apo se si u gjetën të gjithë në një dhomë relativisht të padëmtuar.

Një reporter tjetër, i cili vizitoi burgun më 24 maj, Daniel Williams i *Washington Post*-it, hodhi dyshimin gjithashtu mbi versionin qeveritar të vdekjeve:

Këtë herë, versioni zyrtar, sipas të cilit ishin bombat e NATO-s ato që shkaktuan viktimat, nuk përputhej me atë që reporterët panë në realitet, ku njëzet e pesë shqiptarë të vrarë ishin në mes të sheshit. Kufomat ishin bërë kopicë në një sallë pushimi ngjitur me klinikën. Duke përjashtuar një dhomë ngrënieje, e cila ishte shndërruar në gjermadhë, nuk dukej ndonjë dëmtim tjetër prej bombash në brendësi të burgut, dhe asnjë prej të vdekurve të fundit nuk të jepte përshtypjen se kish humbur jetën nga ndonjë bombardim. Asnjë kufomë nuk ishte e mbuluar nga pluhuri që mbulonte dyshemenë e dhomës së ngrënies.⁵¹

Williams-i vizitoi Dubravën përsëri më 12 qershor, pasi trupat e NATO-s kishin hyrë në Kosovë. Ai shkroi:

Me t'u futur brenda, nuk na u desh shumë kohë për të kuptuar se gjëra të rënda kishin ndodhur – gjëra që s'kishin asnjë lidhje me bombardimin. Tek klinika, ku ishin të shtrirë njëzet e pesë kufoma, gjendeshin dyshekë e jastëkë të vënë në rresht e që zinin gjysmën e sallës, gjë që unë nuk e kisha vënë re më parë. Disa kishin vrime plumbash dhe gjak të tharë nëpër jastëkë, në vendin ku normalisht mbështetet koka. Vëreheshin vrimat e plumbave dhe stërpika gjaku nëpër mure. Në një qoshe të një zyre gjendej e varur një kopje e betimit të Hipokratit.

Në një bllok qelish, vrimat e plumbave kishin dëmtuar muret e brendshëm dhe vëreheshin njolla gjaku nëpër dyshekë. Në fund të pjesës së rrethuar, pirgje me tesha ishin hedhur mbi pleh bagëtish. E përsëri, mure me shenja plumbash. Dyshekë e tesha ishin hedhur nëpër gropat e pusetave të hapura.⁵²

Duke vizituar burgun në fillim të nëntorit me ish të burgosurin Naser Husaj, Carlotta Gall e *New York Times*-it pa prova që flisnin për ekzekutimin e njerëzve brenda ndërtesave e bodrumeve të burgut. Ajo shkroi:

Dhe në bodrumet e ndërtesave, gjaku është ende në dysheme, vrimat e plumbave kanë gjurmët e tyre në mure, dhe gropëzat e shpërthimit të granatave duken qartë në dysheme.... Në bodrumin e një qendre kulturore, nën tubat e sistemit të ngrohjes dhe makineritë e larjes

industriale, gjetëm të shpërndara mjete vdekjeprurëse: lopata, copa metalike të mprehta, hunj dhe copa tubash metalikë, të mbështjella me rreca, në mënyrë që të mbërtheheshin më mirë nga një dorë njeriu. Stërkala gjaku të tharë janë ende në dysheme dhe në plaçkat e hedhura. Dy gropëza të bëra nga granatat e dorës janë të dukshme në dysheme.⁵³

Zhvarrosjet

Më 13 gusht, një skuadër ekspertësh ligjorë të Spanjës filloi të zhvarrosë trupa në nëntëdhjetë e shtatë varre, që u gjetën jashtë fshatit Rakosh, pranë burgut të Dubravës.⁵⁴ Një këshilltar ligjor i Gjykatës për Krimet e Luftës mbi ish-Jugosllavinë, Karl Koenig, pretendoi që trupat ngjanin “të ishin aty që nga 26 apo 27 maj.” Të gjitha varret kishin të njëjtin shënim përsipër, “KPD”, gjë që në serbisht do të thotë Kaznevo Popravni Dom; thënë në shqip, kompleksi i riedukimit penal. Në raportin e vet të 10 dhjetorit të vitit 1999, i cili u paraqit në Këshillin e Sigurimit të OKB-së, kryeprokurorja e Gjykatës Ndërkombëtare për Krimet e Luftës Carla Del Ponte tha se nëntëdhjetë e shtatë kufoma ishin gjetur në afërsi të fshatit Rakosh, ndonëse nuk u dhanë hollësi mbi shkakun e vdekjes së tyre.

Autorët e krimeve

Mbetet ende e paqartë se kush kishte përgjegjësi të drejtëpërdrejtë në masakrën e Dubravës. Sidoqoftë, nga disa dëshmi të njerëzve e të shtypit, është hapur sadopak rruga drejt së vërtetës.

Sipas një artikulli të *Washington Post*-it, Ministri i atëhershëm i Drejtësisë serbe Dragoljub Jankoviç, pretendoi që “njerëzit e tij” nuk kishin përgjegjësi për atë që kish ndodhur në Dubravë midis 19 e 25 majit, duke dashur të nënkuptojë me “njerëzit e mij” Ministrinë Serbe të Drejtësisë. Artikulli tha se “Ai [Jankoviçi] nuk e di çfarë ndodhi gjatë bombardimeve, dhe lë të kuptohet që, nëse ka ndodhur ndonjë krim, ai është kryer prej të tjerëve – policisë speciale, paraushtarakëve – të cilët duhen ngarkuar me përgjegjësi.”⁵⁶

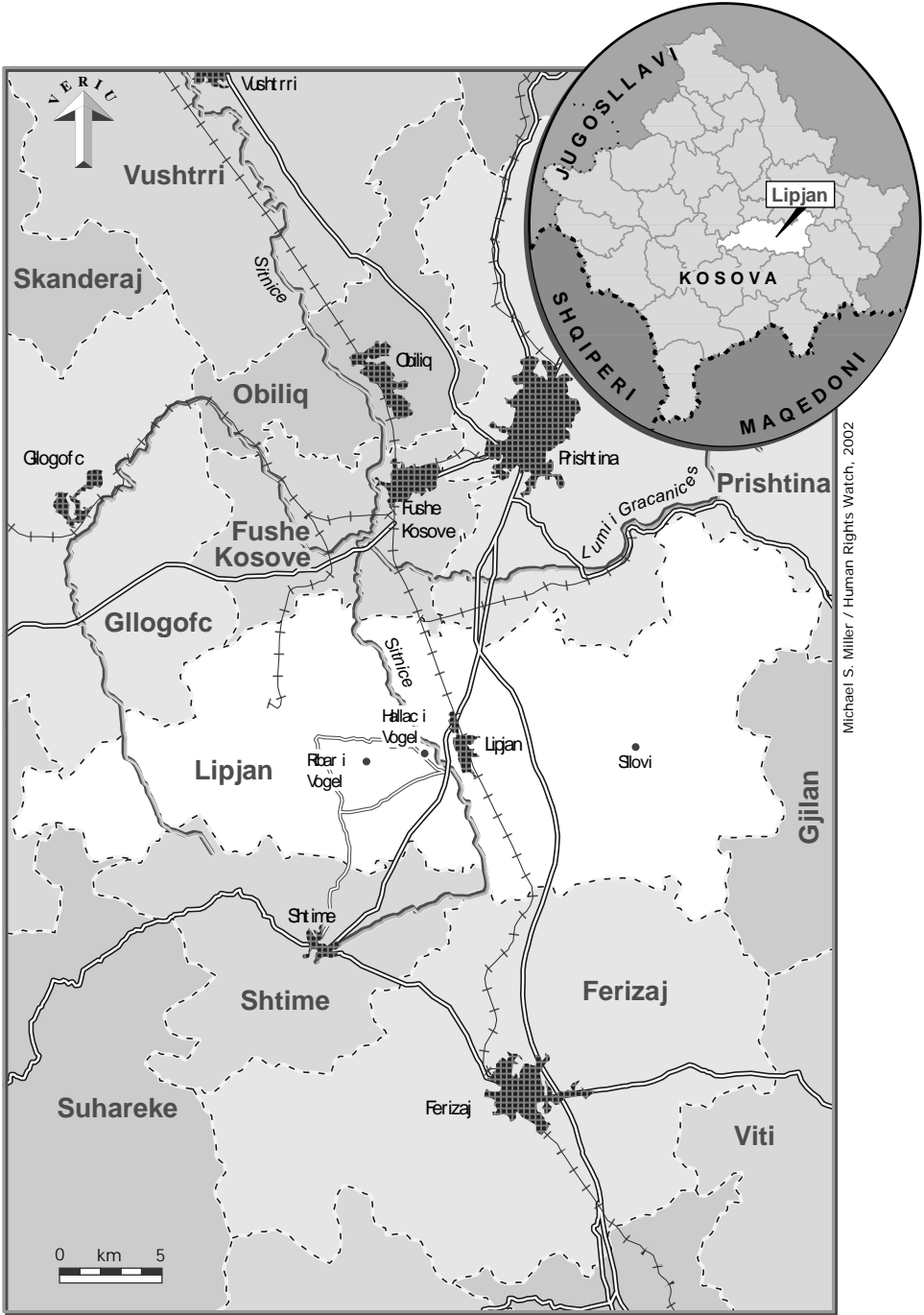
Gazetari Paul Watson, i cili e vizitoi Dubravën më 19 dhe 21 maj, citoi një zyrtar të burgut, Aleksandër Rakoceviç, të cilin e identifikoi me drejtorin e burgut. Ish të burgosurit i thanë Human Rights Watch se ata njihnin disa pjesëtarë të personelit të sigurimit të burgut, ndonëse ata nuk njihnin emrat e tyre të plotë. Të dy ish të burgosurit që folën me Human Rights Watch thanë se drejtori i burgut njihej me emrin “Miki”, dhe ish një burrë me lëkurë të zeshkët, i cili fliste një shqipe të shkëlqyer. Sipas A.K., zëvendës drejtori njihej me emrin “Ace”, dhe ai ish një prej atyre që dhanë urdhër të hapej zjarr mbi grumbullin e të burgosurve më 22 maj. A.K. e B.K. pretenduan të njëjtën fakt, sipas të cilit, pas bombardimit të NATO-s më 19 maj, rojet e burgut kishin liruar e armatosur disa të burgosur serbë. Të dy dëshmitarët thanë se ata panë disa prej tyre të ktheheshin në qeli e të sulmonin shqiptarët, me të cilët kishin qënë si të burgosur deri në atë moment.

Së fundi, Ushtria Çlirimtare e Kosovës ka pretenduar se është në zotërim të informaciove të tjera lidhur me masakrën e Dubravës. Në një

Nëntëdhjetë e shtatë varre jashtë fshatit Rako pranë burgut të Dubravës ku besohet se janë varrosur trupat e të burgosurve të vrarë fillimisht nga bombardimet e NATO-s dhe më pas nga forcat serbe të cilat sulmuan ndërtesën. “NN” do të thotë “emër i panjohur” dhe “KND” “Kazneno Popravni Dom (kompleksi i riedukimit penal)

intervistë me Human Rights Watch, zëdhënësi i UÇK-së Faton Mehmeti Ramusij tha se UÇK-ja disponon dokumenta të policisë serbe, të cilat e trajtojnë masakrën si rezultat të bombardimit të NATO-s. Emrat e katër policëve, të cilët thuhet se hartuan raportin iu dhanë Human Rights Watch, ndonëse dokumenti origjinal nuk u pa.⁵⁸

Michael S. Miller / Human Rights Watch, 2002

KOMUNA E LIPJANIT

Komuna e Lipjanit ndodhet në Kosovën qendrore. Rruga kryesore që lidh Prishtinën me Shkupin, kalon fare pranë qytetit të Lipjanit, që është edhe kryeqendra e komunës. Krejt ndryshe nga komunat fqinje si ajo e Glogovacit dhe e Shtimljes, përgjatë vitit 1998, Lipjani nuk do të ishte në qendër të veprimtarisë së UÇK-së apo të operacioneve represive të forcave serbe të sigurimit, ndoshta nisur edhe nga fakti se është e përbërë nga popullsi etnikisht e përzjerë, gjë që konsiston në një numër të madh serbësh, si dhe në një popullsi të konsiderueshme kroatësh etnikë dhe rromësh. E megjithatë, pothuajse menjëherë pasi nisën sulmet ajrore të NATO-s, trupat ushtarake dhe policore serbe zunë të hynin e të sulmonin fshatrat e banuara nga shqiptarë etnikë, duke i shtrënguar banorët e tyre të shpërnguleshin drejt zonave fqinje. Shpërnguljet në masë do të pasoheshin nga zjarrvënie dhe plaçkitje të shtëpive dhe pronave të shqiptarëve në atë komunë. Edhe pse Lipjani nuk do të përjetonte gjith'ato masakra ashtu siç pësuan në Glogovac apo Suharekë, në mes të prillit, në tri fshatra të kësaj komune – Sllovi, Ribar i Vogël dhe Hallac i Vogël, do të ndodhnin një numër i madh vrasjesh. Bie fjala, në Sllovi, më 15 dhe 16 prill do të vriteshin të paktën tridhjetë e pesë njerëz. Së fundi, javën e mbrame të prillit dhe javën e parë të majit të vitit 1999, mijëra banorë të krahinës së Lipjanit do të hipeshin me përdhunë nëpër trena dhe dëboheshin në drejtim të Maqedonisë, ndërkohë që pjesa tjetër do të merrte rrugën e Shqipërisë.

Pavarësisht nga fakti se komuna e Lipjanit nuk ishte një nga qendrat e veprimtarisë së UÇK-së, në periudhën ndërmjet marsit dhe qershorit të vitit 1999 mbi të do të përqëndrohej në mënyrë të konsiderueshme vëmendja e forcave serbe të sigurimit. Mëse tridhjetë dëshmitarë nga kjo

krahinë të intervistuar nga Human Rights Watch do të dëftonin rreth sulmeve të kryera kundër një numri të madh fshatrash, ndonëse disa fshatra do të kurseheshin dhe nuk do të bëheshin objekt i mësymjeve të drejtpërdrejta. Mesa duket objektivi i sulmeve ka pasë qenë përqëndrimi i popullsisë në një zonë të vogël, para se të dëboheshin më pas nga Kosova. Në fund të marsit, fill pasi kishin nisur sulmet ajrore të NATO-s do të ndërmerreshin një sërë ofensivash. Mësymjet e mëpasme, ato gjatë muajit prill, synonin të mbanin larg nga vatrat e tyre fshatarët që u orvatën të ktheheshin, teksa masakrat e kryera në një sërë fshatrash shërbenin për të terrorizuar banorët e komunave e kësajsoj t'ia mbathnin për në Maqedoni.

Pak ditë pasi kishin nisur sulmet ajrore të NATO-s, shqiptarët që banonin në qytetin e Lipjanit do të shtrëngoheshin të braktisnin shtëpitë si pasojë e djegies së banesave dhe kontrolleve derë më derë nga forcat policore serbe, ndërsa në mënyrë të tërthortë ata i druheshin përqëndrimit në shkallë të madhe të forcave serbe të sigurimit brenda në qytet, menjëherë pas largimit të Misionit Verifikues të OSBE-së në Kosovë. Tridhjetë e tre vjeçari A. L. banor i Lipjanit do ta përshkruante kësajsoj klimën e frikës që sundonte në qytet dhe që e shtrëngoi atë dhe familjen e tij të largohej nga qyteti:

Unë jetoja në një ndërtesë në qendër (të qytetit). Më 23 mars më shumë se njëqind policë kishin zënë vend në zyrat e administratës për bujqësinë, jo më larg se katër metra nga banesa (apartamenti) jonë. Të mërkurën, më datë 24 mars, u ndjemë të frikësuar kur pamë lëvizje të shumta të forcave policore dhe atyre ushtarake, përpara ndërtesës. Aty nga ora 3 mbasdite u shtrënguam (nga frika) të merrnim fëmijët dhe të shkonim në shtëpinë e nipit tim që banon në rrethinat, rreth 300 metra larg qytetit. Aty qëndruam dy ditë. Më 28 mars, rreth orës 9 të darkës, në qytet nisën të shtënat dhe djegiet e shtëpive të shqiptarëve. Shtëpitë e djegura nisën t'i qasen gjithnjë e më pranë asaj tonës. Rreth orës 10 të darkës pamë nga dritarja (e shtëpisë) shtatë oficerë policie që ndodheshin jo më shumë se pesë metra larg. Për fatin tonë të mirë... ata u drejtuan nga shtëpia e fqinjit që ishte e zbratur. Për tri minuta, gjithë sa ishim në shtëpi, shtatëmbëdhjetë frymë, u larguam. Me fëmijët në krah, i ramë mes për mes një fushe të baltosur dhe shkuam në një fshat që ndodhej dy kilometra më larg. Kur mbërritëm në fshatin Banulle ishte ora 1 e mëngjesit.¹

A. I. dhe familja e tij e lanë Banullen më 8 prill dhe morën për në drejtim të Llugagjit, një fshat shtatë kilometra më në jug, i cili shërbeu gjatë kohës së luftës si strehë për shumë familje të shpërngulura nga komuna. Aty do të qëndronin disa javë, para se të ktheheshin në Lipjan më 24 prill. Rrugës së kthimit për në Lipjan, A. I. tok me familjen e tij do të kalonin edhe një javë tjetër në shtëpinë e nipit, para se të largoheshin për në Maqedoni. Javën e fundit të prillit një pjesë e mirë e banorëve të Banulles u larguan në drejtim të Maqedonisë, pas një ultimatumit që policia iu kishte drejtuar banorëve të fshatit “që të dorëzonin të gjitha armët”, si dhe pasi policia dhe trupat paraushtarake kishin djegur e plaçkitur një pjesë të shtëpive të fshatit.² Të intervistuar nga OSBE-ja, banorët e Lipjanit do të përshkruanin të njëtin kuadër të aksioneve të policisë dhe zjarrvënieve në qytet në fund të marsit, si dhe të dëbimeve të banorëve shqiptarë.³

Ata zunë të shtinin me pushkë automatike dhe armë kundërajrore. Kishim vetëm pesë minuta që të linim fshatin.

Fshatrat në lindje të Lipjanit do të bëheshin objekt i operacioneve që ndërmerreshin nga Babushi, një fshat serb që ndodhej në pjesën më veriore të komunës së Ferizajt. Fshati fqinj Babush i Muhaxheres në jug të Lipjanit, i banuar kryesisht nga shqiptarë etnikë, do të bëhej objekt i sulmeve të forcave serbe me armë automatike dhe granata, po atë mbrëmje që nisën sulmet ajrore të NATO-s, duke shkaktuar braktisjen e fshatit nga banorët. Disa javë më pas, teksa disa nga banorët ishin kthyer, fshati do të sulmohej sërish me armë automatike. Ndonëse fillimisht banorët ishin shpërngulur në Gadimen e Epërme, një fshat aty pranë, i cili gjithashtu kishte pasë qenë sulmuar, pak ditë pasi kishin nisur sulmet ajrore, banorët e Babush i Muhaxheres gjetën më në fund strehë në fshatin e Llugagjisë, që ndryshe nga pjesa më e madhe e fshatrave të zonës aty rreth e qark, nuk para ishte trazuar.⁴ S. S. një burrë tridhjetë e gjashtë vjeç do t'ia përshkruante kështu Human Rights Watch atë çka kish përjetuar:

Ditën e parë të sulmeve ajrore ndjeheshim fort të kënaqur, por ndërsa sulmet ajrore filluan në orën 8 të darkës, në mesnatë ranë mbi fshatin tonë granatat e para që vinin nga Babushi i serbëve, që ndodhet dy kilometra larg. Banorët janë të gjithë serb – ata ishin fqinjët tanë ... Deri atë mëngjes kur pamë krateret dhe e kuptuam që predhat kishin

ardhur nga Babushi. Të gjithë ata që kishin fëmijë të mitur i shpunë fshatra të tjerë. Të mitë i shpura në Gadime. Ishte dita e dytë e sulmeve ajrore (25 mars) ... Afro dhjetë ditë apo dy javë pasi (kishin nisur) bombardimet e NATO-s, kur u kthyem në shtëpitë tona, papritur vumë re një kolonë me dhjetë a trembëdhjetë tanke që hyri (në Babushin e Muhaxhereve) pa paralajmërim. Ata zunë të shtinin me pushkë automatike dhe armë kundërajrore. Kishim vetëm pesë minuta që të linim fshatin. S'mundëm të marrim asnjë plaçkë. S'arrita të marr as pasaportën. Paskëtaj shkuam në Llugagji.⁵

Më 26 prill pasi mori vesh për vrasjet masive në fshatrat e Sillovisë, Ribarit të Vogël dhe Hallacit të Vogël (shih më poshtë), S. S. vendosi ta shpinte familjen në Maqedoni. Ai e shpjegoi kështu vendimin e tij: "Nuk qe puna se u trembëm nga masakra që ndodhi në Sillovi ... por kur dëgjua që kishte ndodhur edhe në Ribar (të Vogël) dhe Hallac (të vogël) atëherë po që na hyri frika. Ishim të paarmatosur dhe fëmijët ishin të tromaksur, kështu që s'na mbetej rrugë tjetër veçse të iknim."⁶

Fshati Gadime e Ulët do të bombardohej nga Babushi pak ditë pasi nisën sulmet e NATO-s. Një dëshmitar nga Gadime e Vogël i intervistuar nga Human Rights Watch do ta përshkruante kështu mbërritjen e banorëve nga Cernille, një fshat në veri të Ferizajt, pranë Babush i Muhaxhere, "pesë apo gjashtë ditë pasi NATO kishte nisur bombardimet."⁷ Ai do të shprehej "atë natë s'vumë gjumë në sy, ngaqë kur bombardimet e NATO-s të rreshtnin, ata (forcat serbe) do të granatonin fshatin tonë". Disa ditë më vonë (rreth datës 1 prill), aty nga mesdita, forcat serbe hynë në Gadime e Ulët të shoqëruar me tankse, duke shkaktuar largimin e fshatarëve në drejtim të një lumi që ndodhej aty pranë. Pasi u siguruan se trupat gjendeshin atje thjesht për të gjetur një strehë ku të fusnin kryet nga bombardimet e NATO-s, një pjesë e banorëve u kthyen po atë ditë, por do të largoheshin sërishmi rreth orës pesë të pasdites, në kohën kur në fshat mbërriti ushtria serbe me pesë tanke, të cilët, sipas dy dëshmitarëve, zunë të shtinin në ajër.⁸ Një pjesë e fshatarëve u shpërngulën në Gadimen e Epërme, në lindje, disa në Smollus, në veri dhe, të tjerët në Gllgovc, një fshat pranë Lipjanit. Ndonëse edhe Gadime e Epërme do të sulmohej në fund të marsit, duke detyruar një pjesë të banorëve të largoheshin në drejtim të Smollusës, pjesa më e madhe e fshatarëve ose qëndruan ose u kthyen, siç raportojnë banorët e Babush i Muhaxhereve dhe ata të

Gadimes së Ulët, të cilët u strehuan atje në mes të prillit, sëbashku me një numër të madh personash të shpërngulur nga fshatrat e tjerë.⁹ E megjithatë, trupat policore serbe dhe paraushtarake hynë edhe në Gadimen e Epërme më 16 apo 17 prill, rreth orës 1.30 të pasdites, duke urdhëruar gjithkënd që ndodhej në fshat të largohej për në Shqipëri brenda dy orësh.¹⁰

Disa nga fshatarët do të ishin gjatë gjithë kohës në lëvizje për pjesën më të madhe të prillit. M. L. një tridhjetë e gjashtë vjeçar nga Gadime e Ulët do ta përshkruante kështu rravimin e vet:

Nëntë ditë pasi kishin nisur bombardimet na u desh të lëviznim për të parën herë (afërsisht më 2 prill). Milicët u dukën rreth orës 2 pasdite dhe pasi bënë një patrullim me tankse u larguan. Pas dy orësh ata u kthyen dhe na detyruan të largoheshim. Asnjëri prej nesh nuk u lejua të merrte veturat apo traktorët ... U shtrënguam të shkonim në Smollus. S'kaloi një javë dhe ata ia çatisën në Smollusë në orën 6 të mëngjesit – dëgjua të shtënat. Ishin (po ata) milicë që kishin ardhur edhe në Gadime. Në krye na thanë se askush s'kish për të na prekur. Paskëtaj u kthyen pas nja dy a tre orësh dhe na thanë “ky vend nuk është më i sigurt për ju. Duhet të largoheni nga Smollusa.” Kështu që morëm rrugën e kthimit për në Gadime, ku mbërritëm rreth orës 3 pasdite, por nuk hymë nëpër shtëpitë tona. Ata i kishin vënë zjarrin dhe djegur gati gjysmën e fshatit. Qëndruam aty njëzet e katër orë deri sa milicët ia behën sërish dhe na thanë “nga ora 1 deri më 3 të pasdites gjithsecili duhet të largohet, duke përfshirë edhe ata të Gadimes së Epërme.” Kështu që u larguam dhe shkuam në Llugagji. Por edhe atje nuk qëndruam më shumë se dy ditë ngaqë vendi ishte i mbipopulluar. Ndaj u kthyem mbrapsh në Smollusë. Në Smollusë qëndruam një javë dhe paskëtaj morëm rrugën e kthimit për në Gadime, pasi një komandant policie i kishte thënë një bashkëfshatarit tonë që tashmë s'kishte asnjë problem për t'u kthyer. Por kur u kthyem të shtënat nuk pushuan gjatë gjithë natës, ndërkohë që u dogjën edhe tri shtëpi. Dy netë më pas u larguam për në Maqedoni.¹¹

Fshatrat e Marevcës dhe të Gllavicës do të mësyheshin disa javë më pas. Sipas S. S. tanket e instaluar në Babush i Muhaxhereve do të rivendoseshin në fshatrat e Gllavicës dhe Marevcës rreth orës 4.30 të

mëngjesit, një javë pasi ata kishin hyrë. S. S. u shpreh se ai e dinte këtë gjë ngaqë rruga nga Babush i Muhaxhereve për në Gllavicë kalon përmes Llugagjisë dhe ai kishte dëgjuar zhurmën e tankseve.¹² Ky njoftim përputhet me dëshimnë e Q. F., një grua nga Marevce, e cila i

Pesëmbëdhjetë burra u ekzekutuan ndërsa një grua u dogj e gjallë mbi traktorin e saj, nga dora e paraushtarakëve.

dëftoi Human Rights Watch se fshati ishte mësyre herët, mëngjesin e 15 prillit, saktësisht tri javë pasi banorët e Babush i Muhaxhereve kishin braktisur fshatin e tyre. Q. F. e përshkroi kështu sulmin:

Ofensiva serbe nisi herët në mëngjes, para se të lindte dielli. Veshët na zunë zhurmën e tankeve që vinte nga fshati Babush. Kur ata hynë në fshat, mundëm të dëgjonim të shtënat. Zhurma dhe frika na zgjuan e sakaq dolëm në oborr. Kur nisën të shtinin u shtrimë përdhe. Askush nuk qe qëlluar. Ne bëheshim nja dhjetë vetë. Plumbat fluturonin mbi kryet tona. (Ata kishin) një numër të madh tankesh, mjete transporti të blinduar dhe automjete civile. Paskëtaj këmbësorët zbritën nga pjesa e sipërme e fshatit. Ata u drejtuan për në Gllavicën e Epërme dhe fqinjët tanë urdhëruan të braktisnin shtëpitë. Paskëtaj situata sikur u qetësua. (Fshatarët) e Gllavicës dhe Marevcës u larguan, ndërsa në atë pjesë të fshatit ku ndodheshim ne qëndruam deri rreth orës 3 të pasdites. Më pas u duk një tanks dhe një automjet i blinduar, të cilët nisën t'u vinin zjarrin shtëpive në Gllavicë. Pasi dogjën të gjitha shtëpitë në Gllavicë, ata iu kallën zjarrin shtëpive në pjesën e sipërme të Marevcës. Vetëm paskëtaj ne u larguam dhe shkruam në Llugagji.¹³

Q. F., e cila ishte shtatzanë, menjëherë paskësaj vendosi të udhëtonte për në Maqedoni, për shkak të "frikës se gjithçka mund të ndodhte sërish."¹⁴

Po atë ditë që fshatrat e Marevcës dhe të Gllavicës u sulmuan, trupat policore dhe paraushtarakët serbë hynë në fshatin e Sllovisë, ku ekzekutuan tetëmbëdhjetë banorë shqiptarë, ndërsa të tjerët i urdhëruan të shkonin në Smollusë, që ndodhej aty pranë (shih më poshtë). Një ditë më pas, më 16 prill, paraushtarakët rrethuan një numër të madh banorësh që ishin strehuar në kodrat pranë fshatit dhe i ndanë burrat nga gratë. Sipas dëshimtarëve, pesëmbëdhjetë burra u ekzekutuan ndërsa një grua u dogj e gjallë mbi traktorin e saj, nga dora e paraushtarakëve. Në të

hyrë të majit, disa nga banorët u larguan për në Maqedoni, ndonëse pjesa më e madhe gjetën strehë në fshatrat aty pranë ose u fshehën nëpër kodra. Sëbashku me fshatrat e Ribarit të Vogël dhe Hallacit të Vogël (shih më poshtë), fshati Sllovë do të pësonte abuzimet më të rënda gjatë kohës së luftës në mbarë komunën.

Fshatrat e Topliçanit dhe të Gllgofcit, në jug të Lipjanit, nuk do të sulmoheshin mirëfilli, por gjatë muajve mars e prill do të vizitoheshin shpesh nga forcat serbe të sigurimit, duke ngjallur kësisoj një klimë frike e pasigurie, gjë që do t'i shtynte një pjesë të mirë të banorëve të merrnin udhën e Maqedonisë. Të dy këto fshatra do të bëheshin viktima të djegieve, plaçkitjeve dhe dhunës së ushtruar nga policia dhe trupat paraushtarake. Sipas F. P., kërcënimet në Topliçan nisën fill pas sulmeve ajrore të NATO-s: “Së pari, ata dogjën tri shtëpitë ku kishte pasë qendruar OSBE-ja. Kjo ndodhi katër ditë pasi kishin nisur sulmet ajrore të NATO-s. Afro një javë pas sulmeve, ata zunë të plaçkisnin shtëpitë.”¹⁵ Përfundimisht, më 22 prill, F. P. e shpuri familjen e vet në Maqedoni me tren, “për shkak të frikës dhe për hir të fëmijëve”.

Në Gllgoc, djegiet e shtëpive dhe grabitjet do të shoqëroheshin nga kërcënime dhe shantazhe të gjithëfarësojshme. Ditët e para të prillit, banorët e Gllgocit u shtrënguan të braktisnin shtëpitë për një orë e gjysmë, teksa policët i plaçkisnin dhe më pas iu vinin zjarrin. Sipas dëshimsë së L. M., një njëzet e pesë vjeçari po nga ky fshat: “Policët hynë në Banullë. Paskëtaj ata erdhën edhe në fshatin tonë. Kjo do të ndodhte rreth tri javë më parë (përafërsisht më 6 prill). Na u desh t'i linim shtëpitë dhe të zhvendoseshim rreth njëqind metra më tutje, në mënyrë që të mos lëndohej njeri.”¹⁶ Në kohën kur M. L. dhe fshatarët e tjerë u kthyen nëpër shtëpitë e tyre, ata panë që policët “kishin djegur njëzet e pesë shtëpi dhe kishin paratë dhe gjithçka tjetër që mund t’iu kishte zënë dora.” Familja e dyzet vjeçarit A. A. do të bëhej viktimë e një dhune të përshkallëzuar, që do të arrinte kulmin me marrjen peng të së bijës për ta liruar kundrejt një shume parash:

Atë ditë që ata iu vunë zjarrin shtëpive tona ishte e shtunë. Pas gjashtë ditësh ata u kthyen dhe më morën makinën. Tri ditë para se të largoheshim më morën peng vajzën – duhej të ishte e premtë ose e shtunë. Ne ndodheshim brenda në shtëpi dhe ora duhej të ishte 9 e mëngjesit. Ata e grabitën vajzën ndërkohë që ajo ishte jashtë duke luajtur ... Kishin

një furgon të bardhë. Ishin civilë serbë, të gjithë të armatosur ... Ata më thanë “na jep para ose do ta vrasim fëmijën.” Iu dhashë një mijë Deutsche Marks dhe një varëse të artë. Pas gjymë ore ma liruan vajzën dhe u larguan. Pas një ore ia mbërriti policia. Iu kallzova çka kish ngjarë. Ata i njihnin fort mirë se cilët ishin, por shtrireshin sikur s’dinin gjë dhe më kërkuan të përshkruaja makinën etj.¹⁷

A. A. dhe familja e tij e lanë Glogocin dhe u nisën për në Maqedoni ditën e hënë, më 26 prill. Kur e pyetëm, pse u largua, ai u përgjigj: “Ishte një panik i jashtëzakonshëm. Çdo minutë e humbur, më pas mund të ishte tepër vonë.” Sipas pohimeve të dëshmitarëve të tjerë të mbledhura nga OSBE-ja në Maqedoni, pjesa më e madhe e banorëve të Glogocit kishin mbërritur në të njëjtin përfundim, aty nga fundi i muajit prill.¹⁹

Më 18 prill, forcat serbe të sigurimit ndërmorën një sërë ofensivash kundër fshatrave në perëndim të Lipjanit. Sipas B. B., një tridhjetë e tre vjeçari nga fshati Bujanc, në jug-perëndim të Lipjanit, pranë rrugës Lipjan – Shtimje, i intervistuar nga Human Rights Watch, fshati do të bëhej objekt i një sulmi me mortaja ose granata, mëngjesin e datës 18 prill.²⁰ Një dëshmitar nga fshati fqinj i Topliçanit tha se, rreth orës 6 të mëngjesit, kishte parë predhat që binin mbi Bujanë dhe që vinin nga fshati fqinj i Staro Graçkos, një fshat i banuar kryesisht nga serbë e që ndodhet në veri të Bujanës.²¹ Si pasojë e sulmit, të rinjtë e fshatit Bujanë u larguan në drejtim të kodrave të fshatit Varigovë, ndërkohë që një pjesë e pleqve të fshatit qëndruan në qendër të fshatit. Sipas B. B.-së dhe dëshmitarëve të intervistuar nga OSBE-ja, përgjatë ofensivës Bujana do të vuante edhe pasojat e djegievedhe plaçkitjeve në masë.²² Gjithashtu më 18 prill objekt sulmi do të bëhej edhe një fshat tjetër aty pranë, Krajishtë, sipas dëshmisë së një gruaje tridhjetë e pesë vjeçare nga ai fshat: “të djelën, në orën 6 të mëngjesit, fshati ynë u sulmua nga tre tankse. Të gjithë banorët e fshatit u larguan aty për aty.”²³ Sipas dëshmitares, ditën e sulmit u vranë tre banorë të fshatit, një meso grua, një djalë adoleshent, si dhe një grua tjetër te të njëzetat.²⁴ Pasi kaluan pesë ditë në kodrat pranë fshatit Varigovë, si dhe pasi bashkëfshatarët e tyre e serbë iu thanë se kthimi ishte pa rrezik, fshatarët u kthyen në Krajishtë. Vendimi i një pjese të madhe fshatarësh për t’u larguar në Maqedoni disa ditë më pas, ngjan të jetë marrë më fort nga frika e kthimit të forcave serbe sesa nga ndonjë incident specifik.

Fshatrat e Ribarit të Vogël dhe Hallacit të Vogël u sulmuan më 18 dhe 19 prill. Të dy këta fshatra që shtrihen pak a shumë tri kilometra larg njëri-tjetrit, ndodhen pranë fshatit të Rufcit të Ri, banorët e të cilit edhe pse qëndruan, nuk u kursyen dhe patën fatin të pësonin të njëjtën dhunë që u ushtrua mbi fqinjët e tyre. Afërsia e Rufcit të Ri me dy fshatrat e tjerë, iu hoqi fshatarëve çfarëdo dyshimi për atë çka mund të kishte ndodhur aty pranë. Y. S., një njëzet e tetë vjeçar nga Rufci i Ri, do t'i përshkruante kështu përjetimet e datës 18 prill:

Ndodheshja në shtëpi në Rufcin e Ri tok me familjen time kur ndodhën incidentet në Ribarin e Vogël dhe Hallacin e Vogël. Ishte ditë e djelë kur ndodhi masakra në Ribar. Të shtënat e para i dëgjuam në 6.15 të mëngjesit. Në orën 7 nisën të ngrihen fjollat e para të tymit nga shtëpitë ... atëkohë zunë edhe gratë kujën. U shtrënguam të dilnim nga shtëpitë ... Rreth orës 8 apo 9, ne, burrat, shkuam atje (Ribaren e Vogël), mos iu jepnim ndonjëfarë ndihme. I ramë fshatit kryq e tërthor ... Gjetëm disa njerëz të plagosur. Gjithsejt katër vetë – një burrë të moshuar, një grua të moshuar dhe dy djem të rinj (rreth të njëzet e pesave). Kështu pra, u munduam t'i ndihmonim. Pas një ore, gruaja vdiq ... S'na zuri syri kërrkënd tjetër.²⁵

Pavarësisht nga garancitë e marra prej fqinjëve të tij serbë se, sulmi mbi Ribarin e Vogël nuk ka kurrseji për të ndodhur në Rufcin e Ri, vizitat shtëpi më shtëpi nga ana e paraushtarakëve që kërkonin para, si dhe djegia e një shtëpie në Hallacin e Vogël, aty pranë, ia mbushën mendjen Y. S. –së që të largohej. Kështu që ai e shpuri familjen në Dobrajën e Madhe për një javë. Y. S. u përpoq të kthehej rishtazi në Rujcin e Ri, por pas dy netësh, do të nxirrej jashtë nga paraushtarakët, duke e detyruar t'ia mbante për në Llugagji, para se detyrohej me përdhunë të merrte trenin, më 4 maj, për në Maqedoni.

Frika për Y. S.-në dhe familjen e tij, e lindur nga sulmi mbi Ribarin e Vogël, rezultoi të ishte fort mirë e bazuar. Mëngjesin e datë 18 prill, forcat serbe duke përfshirë këtu tankse, policë dhe paraushtarakët hynë në fshat. Sipas pohimeve të një numri të madh dëshmitarësh okularë, paraushtarakët do të shtinin si të tërbuar mbi këdo që iu shihte syri, duke lenë të vrarë rreth njëzet e katër apo njëzet e shtatë persona, pa bërë dallim, gra, fëmijë e të moshuar.²⁶ J. K. një dyzet vjeçar, banor i Ribarit të

Vogël do ta përshkruante kështu atë çka kish parë me sytë e tij:

Masakra ndodhi të djelën, më 18 prill, në orën 6 të mëngjesit. Katër formacione të ndryshme paraushtarakësh mbërritën bashkë me tankset. Ata ekzekutuan gjithkënd që iu zinte syri në rrugë nga shtatë (vjeç) deri më tetëdhjetë e shtatë (vjeç) ... Nuk bënin dallim as për moshën as për seksin. Pjesa më e madhe e njerëzve të vrarë do të ekzekutoheshin me një plumb të vetëm në qafë, zemër apo në ballë. Dogjën nëntëmbëdhjetë shtëpi dhe qëndruan dy ditë në fshat ... Erdhën pa paralajmërim ... Një forcë prej afro shtatëdhjetë vetësh hyri në fshat me një numër të vogël tanksesh dhe APC-shë. Në krye (të kolonës) ishte një tank me top, pas tij vinin dy APC dhe pas tyre një kamion i mbushur me paraushtarakë, të cilët zbritën nga kamioni dhe u shpërndanë nëpër fshat ... Sapo trupat hynë dhe nisën të shtënat, njerëzit zunë t'ia mbathin. Unë shkoja derë më derë dhe iu thoja njerëzve të dilnin pa humbur kohë. Për gjysmë ore krejt fshati u zbraz ... Arrita të shoh gjithçka. Pashë një njeri që e qëlluan në zverk. Pashë një tjetër që e qëlluan në zemër. Një grua që ishte me mua e qëlluan nga pas. I pashë pothuajse të gjithë që qëlluan, përveç katër ...²⁷

J. K. do të rendiste emrat e tetëmbëdhjetë personave nga fshati që ishin ekzekutuar, duke përfshirë këtu edhe një vajzë shtatë vjeç e një djalë katërmëdhjetë vjeç, si dhe gjashtë vetë të shpërngulur nga fshati Vërshec në pjesën perëndimore të komunës së Lipjanit. J. K. i përshkroi paraushtarakët të veshur “me kapele dhe uniforma nga më të

J. K. do të rendiste emrat e tetëmbëdhjetë personave nga fshati që ishin ekzekutuar, duke përfshirë këtu edhe një vajzë shtatë vjeç e një djalë katërmëdhjetë vjeç.

ndryshmet”, duke përfshirë edhe kapele çetnikësh, kapuçë leshi, shami të kuqe të lidhura në krye, si dhe uniforma kamuflazhi të blerta pa shenja të identifikueshme.”²⁸ J. K. u kthye në fshat pas një jave, por e gjeti “fshatin të djegur e të shkatërruar”.

Pas pak kohësh, ai do të largohej në Maqedoni.

Fshati fqinj i Hallacit të Vogël u sulmua një ditë më pas. Mëngjesin e datës 19 prill, paraushtarakët serbë hynë në fshat dhe ndanë burrat nga gratë. Paraushtarakët iu kërkuan para dhe paskëtaj ekzekutuan

të paktën njëzet burra. Një dëshmitar i intervistuar nga Deutsche Presse Agentueuer tha se kishte qenë një nga të trembëdhjetë burrat të rreshtuar pas murit të një shtëpie dhe që qëlluar.²⁹ Teksa ai dhe një burrë tjetër shpëtuan duke u shtirë si të vdekur, njëmbëdhjetë vetë u vranë. Sipas të njëjtit dëshmitar, po atë ditë u qëlluan për vdekje edhe nëntë burra të tjerë të fshatit. Dëshmitarët, të intervistuar nga OSBE-ja (midis tyre mund të jetë edhe i njëjti person i përmendur nga ne, pak më parë), e përshkruan të njëjtën ngjarje saktësisht me të njëjtat terma, duke përfshirë këtu edhe pushkatimin e njëmbëdhjetë vetëve; gjithashtu, ata ofruan informacion shtesë dhe rreth disa vrasjeve të tjera.³⁰ Ndonëse pjesa më e madhe e detajeve janë të njëjtë në të gjitha rrëfimet e bëra, disa dëshmitarë mëtonin për njëzet ekzekutime të kryera, ndërsa të tjerët për njëzet e një.³¹ Shpjegimin për këtë mospërkim mund ta gjejmë në pohimin e bërë nga një grua e moshuar nga fshati Suhodoll, e cila u intervistua nga gazeta *Boston Globe* në qershor 1999.³² Gruaja, e cila kishte pasë qenë e pranishme në fshat në kohën kur ishin kryer vrasjet, do të thoshte se forcat serbe i kishin kërkuar një burri rom po nga ai fshat, t'i ndihmonte në groposjen e kufomave, detaj ky që e patëm hasur edhe në kallzimet e dëshmitarëve të tjerë, dhe pasi romi s'kishte pranuar ta bënte një gjë të tillë, serbët e kishin vranë edhe atë. Një pjesë e mirë e dëshmitarëve na bëjnë të ditur se trupat e viktimave ishin varrosur në një varr të përbashkët, por diku aty nga fillimi i majit ishin zhvarrosur dhe më pas rivarrosur në varre të veçantë, sipas të gjitha gjasave për të zhdukur çdo gjurmë rreth natyrës së vërtetë të vdekjes së tyre, siç do të vinin re të huajt që do të vizitonin fshatin pas luftës.

SLLOVI

Disa nga mizoritë më të mëdhaja në mbarë komunën e Lipjanit, do të ndodhnin pikërisht në fshatin e Sllovit. Sllovi, që shtrihet përafërsisht tetë kilometra në lindje të Lipjanit, para luftës ishte një fshat i përzjerë, dhe përmbante 500 shtëpi shqiptarësh dhe gjashtëdhjetë serbësh.

Para marsit të vitit 1999, marrëdhëniet midis shqiptarëve dhe serbëve në këtë fshat, përcaktoheshin të mira. Me sa dukej, fshatarët nuk ishin të

Me sa dukej, fshatarët nuk ishin të përfshirë në veprimtarinë e UÇK-së.

përfshirë në veprimtarinë e UÇK-së dhe, për më tepër, gjë krejt e pazakontë në Kosovë, shumë nga serbët e fshatit, veç serbishtes flisnin edhe shqip. Por, dhuna që ndodhi ditë me radhë përgjatë muajit prill e shpërbëu bashkësinë; vetëm në datat 15 e 16 prill, u ekzekutuan të paktën tridhjetë e pesë shqiptarë. Të mbijetuarit u shpërngulën në fshatrat fqinje dhe shumë vijuan më tej, për në Maqedoni. Teksa aty nga fillimi i qershorit lufta po i qasej fundit, dy vëllezër që u kthyen parakohe, u mbajtën rob dhe u rrahën. Njëri prej tyre do të vdiste nga plagët e marra. Sot e kësaj dite bashkësia në fshatin e Sllovit është copë e thërrime: pothuajse nuk ka familje shqiptarësh që të mos ketë një a më shumë të vararë; të gjithë serbët dhe pjesa dërrmuese e romëve e kanë braktisur fshatin; një dyzinë shtëpish të shqiptarëve dhe po aq të serbëve janë djegur dhe rrafshur, kurse kisha ortodokse e fshatit është shndërruar në gërmadhë.

Tensionet në fshatin e Sllovit do të rriteshin menjëherë pas largimit të ekipit të monitorimit të OSBE-së më 20 mars dhe fillimin e sulmeve ajrore të NATO-s, katër ditë më pas, ndërkohë që shqetësimi i shqiptarëve në fshat vinte duke u rritur lidhur me përkeqësimin e gjendjes së sigurisë, si kudo në mbarë Kosovën. Më 14 prill 1999, këto shqetësime do të bëheshin tashmë, pjesë problemeve të shtëpisë. Sipas F. B.-së, një shqiptari tridhjetë e tetë vjeçar nga ky fshat, një transportuesh i blinduar trupash do të hynte në fshat rreth orës 4.30 të pasdites dhe do të largohej pa shkaktuar ndonjë incident.³³ Një tjetër shqiptar, po nga ky fshat, do t'i thoshte Human Rights Watch se, po atë mbrëmje, kishte parë një bashkëfshatarin e vet serb hipur mbi një automjet ushtarak.³⁴ Të dy burrat do të pohonin se, mbrëmjen e 14 prillit, bashkëfshatarët e tyre serbë i kishin këshilluar fqinjët shqiptarë, si dhe funksionarin e zyrës lokale të Lidhjes Demokratike të Kosovës (LDK), se të nesërmen do të hynin tankse në fshat, por kjo gjë “nuk do të kishste kurrfarë pasojash”, sepse tankset po lëvizeshin thjesht për t’iu shmangur bombardimeve të NATO-s.³⁵

Rreth orës 4 a 5 të mëngjesit të datës 15 prill, në Sllovi hynë gjashtë tankse. Sipas dëshmitarëve, forcat që i shoqëronin ishin një kombinim i policisë, me trupat ushtarake dhe paraushtarake, një pjesë e të cilëve mbanin maska. Fshatarët ngulmojnë se disa nga paraushtarakët ishin banorë të Sllovisë.³⁶ Sipas raportimeve, gjatë gjithë atij mëngjesi, përveç disa ushtarëve dhe paraushtarakëve, që kishin vizatuar katër C-të (një simbol serb i katër shkronjave S të alfabetit cirilik në trajtën e

kryqit) në dyert dhe dritaret e shtëpive, fshati do të ishte i qetë deri rreth orës 1.30 të pasdites, kur një numër i madh dëshmitarësh raportojnë se, kishin dëgjuar të shtëna armësh dhe kishin parë tym e flakë të dilnin nga shtëpitë e djegura në krahun verior të fshatit (pranë rrugës që të shpie në Lipjan). Menjëherë paskëtaj, fshati do të pësonte viktimat e para: Fatishe Dubova, një grua nëntëmbëdhjetë vjeçare do të goditej në oborrin e shtëpisë, ka të ngjarë nga një snajper. Sipas disa dëshmitarëve, Hedije Krasniqi, një grua pesëdhjetë e dy vjeçare, do të qëllohej në rrugë, pranë shtëpisë, nga një distancë e afërt, rreth orës 2 të pasdites. Më pas, radha për të vdekur do t'iu vinte burrave të familjes Gashi, banesat e të cilëve ishin në të hyrë të fshatit, përballë shkollës. Z. G., një farefisi i tyre që ndodhej e pranishme në atë moment, do të rrëfente se si kishte parë “forca nga fshatrat e Gustericës dhe Dobratinës veshur me uniforma ushtarake” si dhe persona të tjerë “që mbanin maska dhe veshur me uniforma policie.” Ajo e përshkroi kështu atë çka kishte përjetuar gjatë ekzekutimit të kushërinjve të saj:

Vetëm njëri prej tyre hapi zjarr, pasi i bënë shenjë me dorë.

Ne ndodheshin të gjithë në shtëpi, kur serbët ia behën. Ishin të veshur me uniforma policie dhe mbanin maska. Pasi trokitën në derë, hynë brenda. Ora duhej të ishte 2 e pasdites. Na thanë të dilnim nga shtëpia se do t'i kallnin zjarrin. Kur dolëm jashtë, ata hoqën mënjane burrat dhe na thanë neve (grave dhe fëmijëve) të shkonim në Smollushë. Im shoq s'donte të ndahej ... por ata e shkëputën me zor ... Atëherë njëri prej tyre tha “si thoni, të djeg shtëpinë apo të vras këta?” Tjetri iu gjegj “më mirë vrit një herë këta, pastaj merru me shtëpinë” ... Sakaq nisëm të thërrasim “mos e bëni këtë gjë”, por ata s'na e vunë veshin. Vetëm njëri prej tyre hapi zjarr, pasi i bënë shenjë me dorë. Nuk e njoha kush ishte. Ishte thatanik, me flokë dhe mjekër të kuqërremtë. Kishte veshur uniformë policie dhe duhej të ishte te të njëzetat, por jo më shumë se tridhjetë vjeç.³⁷

Sipas Z. G.-së, pesë anëtarë meshkuj të familjes Gashi u ekzekutuan në oborrin e shtëpisë: Murati gjashtëdhjetë e tre vjeçar, Enveri dyzet vjeçar, Omeri tridhjetë e katër vjeçar, dy djemtë e tij, Bekim Haziri njëzet e tre vjeç, nipi i tij, si dhe gjashtëmbëdhjetë vjeçari Arben Gashi, i biri i Enverit.

Z. G. do të deklaronte se një numër serbësh, banorë të Sllovisë, ishin përfshirë në vrasjen e kushërinjve të saj (shih më poshtë). Bash në atë orë ose pak a shumë në të njëjtën orë, Rifat Gashi dhe kushëriri i tij Milaizim do të goditeshin për vdekje nga një snajper. Tri dëshmitarë i thanë Human Rights Watch se dyzet e gjashtë vjeçari Rifat Gashi dhe njëzet e dy vjeçari Milaizim, u vranë nga një snajper në oborrin e shtëpisë së tyre, në pasditen e 15 prillit.³⁸ Gjatë këtij sulmi do të plagoseshin gjithashtu edhe tri vajza të kësaj familjeje. Dy nga dëshmitaret e intervistuar nga Human Rights Watch, kishin ndihmuar për varrosjen e dy kushërinjve të tyre në varre të përkohshëm.

Ndërkohë banorët shqiptarë ishin urdhëruar nga policët dhe paraushtarakët serbë ta linin fshatin dhe të vendoseshin pranë Smollushës. Sipas I. N. një grua te të gjashtëdhjetat, “Dëgjuam të shtëna pushkësh jashtë, në anën tjetër të fshatit. Dolëm nga shtëpia dhe një oficer serb na bëri shenjë me ‘gishtin e madh ngritur lart’, për të na thënë që duhet të largoheshim. E pyeta se ku duhej të shkonim dhe ai na tha se duhej të shkonim në Smollushë. Kishte veshur një uniformë të blertë, jo laramane, si ushtarët.”³⁹ Një numër burrash të moshuar s’pranuan t’i braktisnin shtëpitë. Pesëdhjetë e nëntë vjeçari, Adem Bytyqi, ditën e 15 prillit qëndroi në shtëpi, por pesë ditë më vonë u gjet i vdekur në një fushë nga i vëllai. Avjaz Gashi, një burrë gjashtëdhjetë e dy vjeçar, gjithashtu refuzoi të largohej dhe, më pas, u gjet i vdekur në oborrin e shtëpisë.

Një memorial i viktimave në Sllovinjë, ku forcat serbe vranë të pakten tridhjetë e pesë fshatarë të etnisë shqiptare më 15 dhe 16 prill 1999.

Disa nga banorët kishin vendosur të largoheshin sapo nisën të shtënat. Pjesa më e madhe ia dolën mbanë të dilnin nga fshati gjallë, ndërsa disa u ekzekutuan tek orvateshin të largoheshin. Një dëshmitar, M. B., pa Gafur Hysenin kur policët e zbritën nga traktori i tij dhe e qëlluan.⁴⁰ Një tjetër dëshmitar nga fshati Gadime do t'i kallzonte Human Rights Watch se si paraushtarakët kishin zbritur nga traktori nipin e tij, Faik Krasniqi, dhe e kishin qëlluar në sytë e fëmijëve.⁴¹ Një dëshmitar i tretë, F. G., do të pohonte se i kishte parë kufomat e të dyve. Ramadan Kryeziu, njëzet e nëntë vjeçar, ishte ndaluar nga policia në kohën që ishte duke dalë nga fshati dhe, më pas, ishte lejuar të vijonte rrugën. Më vonë, Kryeziu ishte gjetur i vdekur, sipas dëshmisë së një numri dëshmitarësh, duke përfshirë këtu edhe atë të të atit.⁴² Tre pleq të fshatit ishin gjetur të vdekur pranë shtëpivë të tyre. Kufomat e shtatëdhjetë e tre vjeçarit Mehmet Sopa, tetëdhjetë e shtatë vjeçares Shehide Sopa dhe gjashtëdhjetë e katër vjeçares Qamile Sopa do të gjendeshin në një stallë kuajsh me plagë thikash në trup. Kushërinjtë kishin parë gjurmë gjaku në oborrin e shtëpisë. Pra, më 15 prill, do të vriteshin gjithë-gjithë tetëmbëdhjetë banorë të Slllovisë. Latife Kryeziu, një grua dyzet e shtatë vjeçare që ishte plagosur më 15 prill, do të vdiste pak ditë më vonë në Smollushë.

Ndërkohë që një pjesë e fshatit mori në drejtim të jugperëndimit, për në Smollushë, të tjerët, duke përfshirë një numër të madh burrash, u larguan në drejtim të lindjes, për kah fshati Zhegofo, në një vend kodrinor të quajtur "Lugu i Demës". Lugu konsiston në një fushë të madhe të rrethuar nga pyje, që lidhet me një fushë më të vogël në një rrafshnaltë. Fshatarët e shkuan natën në lug, duke fjetur nën qiell të hapur, teksa binte shi. Sipas njërit prej fshatarëve "atë natë zumë të flasim e të shohim se kush kish vdekur dhe kush mungonte."⁴³ Banorë nga fshatra të tjerë kishin gjetur strehë aty pranë. Sipas vlerësimeve të një dëshmitari, mëngjesin e 16 prillit ndodheshin në lug rreth 800 vetë. Fshatarët do ta shkonin mëngjesin duke ngritur streha të përkohshme, sistemuar mjetet e transportit dhe sajuar vende për të gatuar. Rreth orës 2 të pasdites, në majë të lugut u shfaqën paraushtarakët serbë. Ja se ç'do t'i kallzonte Human Rights Watch, S. B., një burrë gjashtëdhjetë e dy vjeç:

Në orën 2 të pasdites, ata ia behën nga sipër kodrës dhe na shtrënguan të merrnim (më të poshtë kodrës). Pylli ishte rrëmbushur me ushtarë

dhe paraushtarakë. Dhjetë prej tyre na u qasën fare pranë dhe nisën të shtien ... Na thanë të bënim tatëpjetë (kodrës). Njëri prej tyre me armën në dorë na tha të nxirrnim paratë, letrat e njoftimit, florinjët e gjithë ç'kishim me vete. Tjetri zuri të rremonte në gjërat tona për të parë mos kishim fshehur gjë ... Pastaj ndanë trembëdhjetë persona dhe i urdhëruan të ngrinin duart lart ... Dikush më qëllloi në shpatull dhe sakaq u shemba përtokë. Një nga një nisën t'i qëllonin të rinjtë (meshkujt) me grushta dhe kondakët e pushkëve ... Më pas na urdhëruan të veçoheshim nga gratë dhe fëmijët. Gratë dhe fëmijët i urdhëruan të zinin vend në shesh (poshtë në fushë). Ndërsa ne, burrat, na urdhëruan të shkonim në krahun tjetër. Paskëtaj na bënë zë të ngjiteshim lart në pyll, duke na bërtitur gjatë gjithë kohës “deshët NATO-n, le të vijë NATO tani e t'ju ndihmojë.”⁴⁴

F. B. njëzet e nëntë vjeçar, farefis i S. B., gjithashtu i pranishëm, do t'i thoshte Human Rights Watch:

Të shtënat ishin të dendura dhe fare pranë nesh. Rreth orës 2 të pasdites, forcat serbe hynë në fushë nga dy krahë – nga sipër dhe nga poshtë. Ishte hera e parë që po i shihnim ... Në panik e sipër, ngritëm duart lart që dorëzoheshim. Na thanë të ngjesheshim njëri pas tjetrit ... Dhe që aty na shpunë në një rrafshultë. Teksa po zhvendoseshim, një person u vra – ishte një burrë që nuk donte të braktiste gruan e sëmurë. Nipi im nëntëmbëdhjetë vjeçar ishte lënduar ngaqë të rinjtë silleshin pa pushuar për qark duke u orvatur të fshiheshin. Ndodheshim të gjithë në rrafshultë. Pesë serbë të

Çdonjëri nga dëshmitarët do të përshkruante konfiskimin e dokumentave dhe të parave nga forcat serbe të sigurimit.

armatosur, të veshur me uniforma të errta ushtarake, qëndronin kundruall nesh. Të gjithë ishin të moshës nga tridhjetë deri në dyzet vjeç. Ai që na foli shqip, mbante në fytyrë një maskë të zezë. Pjesa më e madhe e trupave serbe ndodheshin 300 metra më poshtë, në një tjetër fushë.⁴⁵

F. G. do të konfirmonte vrasjen e Jonuz Pacollit, burrit që kishte pasur gruan të sëmurë.⁴⁶ Sipas F. G.-së, “abuzimet e mëdha nisën” pas ekzekutimit të Jonuz Pacollit.⁴⁷ Çdonjëri nga dëshmitarët do të

përshkruante konfiskimin e dokumentave dhe të parave nga forcat serbe të sigurimit, ndërkohë që sendeve ushqimore, traktorëve dhe mjeteve të tjera të transportit iu vu zjarri. Sipas F. G.-së, “njëri prej tyre nisi të derdhte benzinë mbi gjithçka. H.-së (një fshatar) iu desh t’i kallte zjarrin gjërave.” Pasi kishte vënë më parë gjashtë burra në rresht, po ai që e kishte shtrënguar H.-në t’i kallte zjarrin sendeve ushqimore dhe mjeteve të transportit, iu bënte zë njerëzve të dilnin nga rreshti. F. G. i tha Human Rights Watch se, ai e nxori të parin (person) nga rreshti dhe e rrahu, ndonëse jo aq rëndë. I dyti – Gazmendi (Zeqir Hetemi) u urdhërua të zbathte këpucët – dhe ata zunë ta shkelmonin. E rrahën për vdekje. Të tretit i kërkuan të zhvishej dhe paskëtaj nisën ta godasin. Dhe e gjithë kjo në sy të grave e të fëmijëve.”⁴⁸

A.B. gjithashtu i pranishëm kur ndodhën rrahjet, na ofron një rrëfim të ngjashëm:

Pastaj ata hoqën mënjanë gjashtë burra dhe zunë t’i rrahin, njërin pas tjetrit, në një farë feje që s’më kishin zënë sytë kurrëmëparë. Më kujtohet një djalë i ri – që nuk jeton më – njëri prej serbëve i tha të zbathte atletet – paskëtaj i dha një shkelm në fytyrë, ndërsa shoku i tij e shkelmonte në kokë ... Mbjaj mend edhe një rast tjetër. I bënë zë po të njëjtit person – ishin tre policë a paraushtarakë që i lidhën rripin e një automatiku rreth e qark kokës dhe ndërkaq nisën ta shtrëngojnë me sa fuqi kishin. Kur e liruan dhe i thanë të kthehej në rresht me duart lart, i plasi gjaku që i rridhte nga balli poshtë nëpër gjithë fytyrën, ngaqë ia kishin handakosur lëkurën si mos më keq.

Isak Bytyqi do të ishte personi i dytë që do të qëllohej për vdekje. Dyzet e pesë vjeçari Bytyqi kishte pasë qenë polic në kohën e Republikës Socialiste Federale të Jugosllavisë, gjë që, sipas të gjitha gjasave e bënte atë të dyshuarin kryesor si të lidhur me UÇK-në. Sipas kushëririt të tij A. B., “tre a katër serbë me uniformë erdhën. Njëri prej tyre ngjante të qe shefi – ishte rreth të dyzet e pesave dhe mbante mustaqe. Ai pyeti se kush qe Isak Bytyqi ... E dëgjova kur i tha (Isakut) “ti je komandanti i këtyre burrave.” Pjesën tjetër të bisedës (që vijoi për afro tre minuta) nuk arrita ta dëgjoj. Paskëtaj e nxorrën para automjetit dhe në këtë çast dëgjova të shtëna armësh – nuk mund të shija gjë sepse isha në pjesën e sipërme të fushës.⁴⁹ S. B., vëllai i Isakut do ta gjente trupin, po

atë ditë, vonë. Sipas S. B.-së, Isak Bytyqi “ishte qëlluar nga mbrapa kokës, pas veshit të majtë.”⁵⁰

Pas vrasjes së Isak Bytyqit, forcat policore dhe paraushtarake serbe morën gratë, fëmijët e të moshuarit dhe i zbritën nga kodra në rrafshultë, duke lenë vetëm të rinjtë në rrafshnaltë. Sipas dëshmitarëve, H., i cili, më parë ishte urdhëruar t’iu vinte zjarrin automjeteve, ishte nxjerrë sërish nga rreshti. Pasi e rrahën keqazi i thanë se “do të merrte një plumb në lule të ballit.” Kur e urdhëruan të kthehej mbrapsh në rresht, H. ia mbathi nëpër shkurre, ndonëse u ndoq nga pas nga dy paraushtarakë që shtinë në drejtim të tij. Pasi i morën në pyetje burrat për identitetin e H.-së, ata shtinë në drejtim të burrave që ishin në rresht nga pjesa e poshtme e kodrës, duke vrarë në vend Fatmir Bytyqin, Gazmend (Zeqir) Hatemin dhe Heset Lekiqin, si dhe duke plagosur një të katërt. Burrave të tjerë të fshatit iu thanë të vraponin në drejtim të pyllit. Sipas S. B.-së: “Ata iu thanë burrave që kishin mbetur, të futeshin në brendësi të pyllit. Kur nisëm të rendnim, ata zunë të shtien.”⁵¹ Sapo filluan krismat e armëve, njerëzit u hapërdanë nëpër pyll. A. B. përshkruan se teksa vraponte kish dëgjuar “të shtënat e armëve dhe degët që binin”, gjë që mund të ishte si pasojë e plumbave qorr që godisnin pemët. Ata që arritën të shpëtojnë u fshehën në pyll.

Rreth orës 6 a 7 të mbrëmjes së po asaj dite, të mbijetuarit u kthyen në vendin e fushimit, të tërhequr nga kuja e grave dhe e fëmijëve, si dhe të shtyrë nga ankthi për të marrë vesh rreth fatit të familjeve të tyre. Fshatarët zunë të kërkojnë nëpër pyll për të gjetur trupat e atyre që kishin mbetur të vrarë. Të plagosurit u mbartën në fushim dhe iu dha ndihma e parë. Mëngjesin e ditës së nesërme, pasi kishin kaluar një natë nën strehëzën e mushamave plastike dhe automjeteve që kishin shpëtuar nga zjarri, fshatarët kishin arritur të mblidhnin gjithë kufomat. Përveç trupave të pesëmbëdhjetë burrave që ishin qëlluar në fushë e në pyll, u zbulua edhe trupi i shtatëdhjetë e katër vjeçares, Halime Gerbeshi. Me sa duket, Gerbeshi ishte djegur për së gjalli, ndërkohë që kish pasë qenë e fshehur nën mbulesën plastike, kur i kishin vënë zjarrin traktorit mbi të cilin ndodhej. Me qëllim që kufomat të varroseshin sa më shpejt të qe e mundur, u vendos të hapej një varri madh, i përbashkët dhe i përkohshëm. Disa nga fshatarët, duke përfshirë edhe një politikan lokal, u rrekën t’i bindnin fshatarët për të kundërtën, me argumentin se kjo gjë do të dëmtonte hetimet që do të zhvilloheshin më pas, lidhur me rrethanat e

vdekjes së tyre. E megjithatë, fshatarët nuk ndryshuan mendim, por rrëmihën një varr të përbashkët dhe përpiluan një listë me emrat dhe moshën e të vdekurve (të cilën e trefishuan për çdo rast, po qe se personi që do të mbante listën mund të vritej apo të kapej). Rreth orës 1 të pasdites, të datës 17 prill, trupat e të vrarëve u varrosën pas një ceremonie të thjeshtë mortore.

Banorët e Slllovisë ndenjën të fshehur në kodra edhe tri ditë të tjera, para se të përpqeshin të ktheheshin në fshat. Më 20 e 21 prill, një pjesë e banorëve u kthyen në fshat. Njëkohësisht, fshatarët që kishin gjetur strehë në Smollushë, ishin ftuar nga fqinjët e tyre serbë të ktheheshin në fshat. Brenda pak ditësh që ata ishin kthyer, të shtënat e armëve dhe djegiet e shtëpivë të shqiptarëve, i shtynë banorët shqiptarë ta braktisnin fshatin për të gjetur strehë sërish në Smollushë, e cila, pas gjithë gjasave kishte qenë e mbetej një vend i sigurt, edhe pse i mbipopulluar. Por edhe këtë herë nuk munguan viktimat: Latife Kryeziu, një grua dyzet e shtatë vjeçare, e cila kish mbetur e plagosur në fshat më 15 prill, vdiq nga plagët e marra, në Smollushë. Pjesa e mbetur e fshatarëve, që deri më atë kohë ishin strehuar nëpër kodra, morën gjithashtu në drejtim të Smollushës, kësisoj, aty nga fundi i prillit, pjesa më e madhe e banorëve shqiptarë të Slllovisë që kishin arritur të mbijetonin (si edhe të disa fshatrave të tjerë) do të strehoheshin në atë vend.

Aty nga fundi i prillit disa prej fshatarëve iu ishte bërë ftesë nga policia të ktheheshin në Slllovi. Motivi kryesor i ftesës ngjan të ishte organizimi i rivarrimit të tetëmbëdhjetë fshatarëve që ishin vrarë nga trupat policore dhe ato parashtarake në Slllovi, më 15 prill. Sipas H. K.-së, të tetëmbëdhjetë kufomat të vendosura fillimisht në një varr masiv ishin zhvarrosur nga ushtarët serbë dhe vendosur në një shkollë të Slllovisë.⁵² Fshatarët shqiptarë ishin udhëzuar nga policia të shkonin në shkollë, të identifikonin kufomat dhe më pas të merreshin me rivarrimin e të afërmëve të tyre. Pas të gjitha gjasave, logjika zyrtare e kësaj sipërmarrjeje ishte maskimi i rrethanave të vdekjes, ndonëse prania e farefisit të të vrarëve i komplikonte edhe më tej punët. Sipas Z. G.-së, kufomat ishin zhvarrosur pas vizitës që kishte kryer “një doktor nga Beogradi.”⁵³ Një sërë dëshmitarësh të intervistuar nga Human Rights Watch, kishin marrë pjesë në rivarrimet e kryera në fund të prillit.

Me të përfunduar rivarrimi, fshatarët u urdhëruan të largoheshin

nga fshati. Sipas S. B.-së, forcat serbe iu dhanë këtë ultimatum: “Çdonjëri lypset të largohet. Këdo që do të na zërë syri pas orës 6 të pasdites, do ta vrasim.”⁵⁴ Të gjithë banorët e kthyer, u larguan përsëri në drejtim të Smollushës, Gadimes dhe Lipjanit. Një numër personash të intervistuar

Trupat e shtatëmbëdhjetë banorëve të Slllovisë, dikur të varrosur në Lugun e Demës, s’janë gjetur.

nga Human Rights Watch, hipën në trenat e mbingarkuar të drejtuar në kufi me Maqedoninë, jashtë Lipjanit, eventualisht për të përfunduar në kampet e refugjatëve në Maqedoni. Pjesa më e madhe e tyre nuk u kthyen më, veç pas tërheqjes së plotë të

forcave serbe dhe hyrjes së KFOR-it në qershor.

Aty nga fundi i majit, të shtatëmbëdhjetë trupat e varrosur përkohësisht në një varr të përbashkët, në Lugun e Demës, do të zhvendoseshin.⁵⁵ Sipas njoftimeve të pakonfirmuara, më 25 maj, trupat u zhvendosën me buldozerë nga forcat serbe të sigurimit dhe më pas u ngarkuan nëpër kamionë. Asnjë nga fshatarët e intervistuar prej Human Rights Watch, nuk i kishte parë kufomat të zhvarroseshin nga buldozerët apo të ngarkoheshin nëpër kamionë, përveç njërit që do të dëshmonte për praninë e tij përgjatë ekzumimit. Gjatë një vizite të kryer më 23 korrik nga Human Rights Watch në vendndodhjen e varrit, u vu re se dheu ishte trazuar, si dhe u gjetën copëza teshash, gjë që mbështeste dëshminë e fshatarit. Gjithashtu, raportimet për ekzumime të kryera nga forcat serbe kudogjetkë në Kosovë, për të fshehur gjurmët e ekzekutimeve, e përforcojnë dëshminë e mësipërme. Veç një gjë është e sigurt, trupat e shtatëmbëdhjetë banorëve të Slllovisë, dikur të varrosur në Lugun e Demës, s’janë gjetur edhe sot e kësaj dite, ndaj dhe dhembja që kjo gjë iu ka shkaktuar të afërmve të tyre është e përnjëmendtë.

Pjesa dërmuese e banorëve shqiptarë të Slllovisë nuk do të ktheheshin në vatrën e tyre, deri sa forcat serbe të sigurimit të mos tërhiqeshin nga mesi i qershorit, fill pasi trupat e KFOR-it hynë në Kosovë, më 12 qershor. Disa nga banorët e moshuar që kishin gjetur strehë në fshatrat aty pranë, u orvatën të ktheheshin më herët, por pasojat do të ishin tragjike. Më 3 qershor, S. S. dhe vëllai i tij dyzet e pesë vjeçar Shefkriu, u kthyen në Slllovi. Herët në mëngjes, të dy burrat do të ndaloheshin nga paraushtarakët të panjohur dhe u shpunë në shkollën e fshatit, ku u mbajtën për disa orë. Aty u morën në pyetje dhe u rrahën paprerazi nga paraushtarakët dhe disa ushtarë. Të dy vëllezërit u akuzuan si informatorë të NATO-s

dhe u pyetën për vendndodhjen e telefonit satelitor, që kinse ata zotëronin. Çdo përgjigjeje mohuese nga ana e tyre, serbët do t'i përgjigjeshin me dru. Aq keq do të rriheshin sa Shefkiu, që e kishte njëren veshkë të sëmurë, do të vdiste një orë pasi i kishin liruar.

S. S. do t'ia përshkruante kështu Human Rights Watch arrestimin e tyre:

Ata (paraushtarakët) na ndaluan, rrëmihën nëpër xhepat tanë dhe kontrolluan për armë. Na lidhën duart, na shtrënguan të hipnim në makinë dhe na çuan në shkollë. Ne ishim mësues dhe serbët (e fshatit) iu thanë atyre që ne qemë spiunë. Atëherë ata zunë të na pyesnin për telefonin, duke na thënë “thërrisnin NATO-s që t’ju ndihmojë.” Paskëtaj, ata nisën të na torturonin. Ishin gjithsejt pesë vetë – tre paraushtarakë dhe dy ushtarë ... Im vëlla dhe unë ndodheshim në të njëjtin vend dhe rriheshim në të njëjtën kohë. Dy oficerët – paraushtarakët – bënë pyetjet. Pasi ata u larguan, erdhën tre të tjerë dhe zunë të na rrihnin ... Na bënë gjashtë pyetje dhe të gjashta herët na goditën. Marrja në pyetje ishte më e gjatë (sesa rrahjet. Ne do të pyeteshim) çdo herë për afro njëzet minuta ... Të tre ata sëbashku na rrihnin në të njëjtën kohë.⁵⁶

Të dy burrat do të mbaheshin të arrestuar deri rreth orës 11.45 të paradites, deri kur u duk qartë se Shefkiu ishte duke iu vdekur në duar si pasojë e rrahjeve. Sipas S. S.-së “Kur panë se im vëlla ishte duke vdekur, ata thanë ‘Largohuni tani! Ikni! Ikni prej kënde!’⁵⁷ Paskëtaj të dy vëllezërit u larguan nga shkolla më këmbë dhe morën për nga shtëpia e tyre në fshat. S. S. vijoi më tej, “ishim në rrugë e sipër kur im vëlla vdiq. Shkova te fqinjët dhe iu tregova ç’më kishte ngjarë. E morëm dhe e shpëmë trupin e tij në oborrin e njërit prej fqinjëve. Ai vdiq pas një ore (që ishim liruar) – po ecnim fare ngadalë drejt shtëpisë sime. Ishte ora 12.30 e pasdites kur ai dha shpirt – na u desh një orë ta bënim rrugën më këmbë (që nga shkolla).”⁵⁸ Kur u pyet për arsyen e vdekjes së Shefkiut, S. S. u përgjigj, “Im vëlla vdiq ngaqë ata e goditën tepër keq te veshkat.”⁵⁹

Shefkiu u plandos përdhe dhe vdiq jashtë shtëpisë së P. F.-së. Për pasojë, veç S. S.-së, P. F. ishte i pari që pa kufomën e Shefkiut. Ai i tha Human Rights Watch se më 3 qershor, rreth orës 1 apo 2 të pasdites, “Unë isha në këtë shtëpi (vendi i zhvillimit të intervistës) me time bijë dhe pashë S.-në në oborrin tim duke thirrur ‘O Perëndi, më vranë vëllanë.’

Mora ca drunj dhe një karrocë të vogël dhe shkova te vendi (ku ndodhej trupi i shtrirë). E mora trupin dhe shkova në varrezat e fshatit ku ndodhej tim vëlla dhe atje e varrosëm ... S. qëndroi këtu ngaqë ishte i plagosur.”⁶⁰ Kur e pyetëm të përshkruante gjendjen në të cilën qe katandisur trupi, P.F. u shpreh “kur e pashë unë trupin kishte disa plagë. Njërën faqe e kishte të mavijosur, po kështu edhe njërën anë të trupit. Munda të vë re të nxira në të gjithë trupin e tij – dhe te këmbët. Po nuk pashë gjak.”⁶¹

Disa ditë më pas, vetë P. F. do të kapej dhe burgosej në shkollë, pas vrasjes së një polici. Gjatë kohës që u mbajt i burgosur, ndaj tij u ushtrua presion që të lëshonte dëshmi të rreme se kish qenë ai që e kishte vrarë njeriun që kish pasë ndihmuar të varrosej. Sipas P. F.-së:

Milicët erdhën dhe më shpunë në shkollë rreth orës 11.00 të paradites. Kishin mbathur çizme të gjata, ishin të veshur me uniformë dhe mbanin jelekë kundërplumb. Më pyetën se kush e kishte vrarë Shefkiun. Dhe unë iu përgjigja “policët dhe ushtarët”. Në fund m’u desh të pranoja që e kisha vrarë unë, edhe pse nuk isha unë (vrasësi). Donin të më frikësonin. Ndaj dhe nxorën thikat (nga këllëfi) ... (Njëri prej tyre) m’u kanos, duke më thënë “Do të të vras vëllanë dhe vajzën po qe se nuk na tregon se ku janë (fshehur) njerëzit nëpër male.” I thashë “Nuk di asgjë.”⁶²

P. F.-në do ta pyesnin gjithashtu edhe për UÇK-në. Ai mëton se gjatë kohës së burgosjes dy civilë serbë nga fshati i tij kishin qenë të pranishëm gjatë gjithë kohës dhe, edhe pse nuk e kishin rrahur, ia kishin përplasur kryet pas murit. Human Rights Watch vuri re shenjën e një të çare në kokën e P. F.-së, gjë që përputhej me mëtimin e tij të mësipërm. Ndonëse ushtarët që e morën në pyetje e shtrënguan me përdhunë të pranonte se e kish vrarë ai Shefkiun, gjithsesi ata nuk ia dolën mbanë t’i merrnin një rrëfim të nënshkruar para se të mbërrinin policët në shkollë dhe të urdhëronin lirim e P. F.-së.

Një ditë pasi u largua nga fshati, S. S.-në do ta merrte për t’u kuruar në kodra një mjek i UÇK-së. Afro tri javë pas torturave, Human Rights Watch do të vërente shenjat mavi që kishin nisur të zbeheshin, si dhe lëkurën të dëmtuar gjithandej në trupin e S. S.-së, gjë që shkonte e përputhej krejtësisht me dëshminë e tij për të rrahurat. Pjesa tjetër e familjes do të kthehej në fshat e pacënuar, më 9 qershor.⁶³

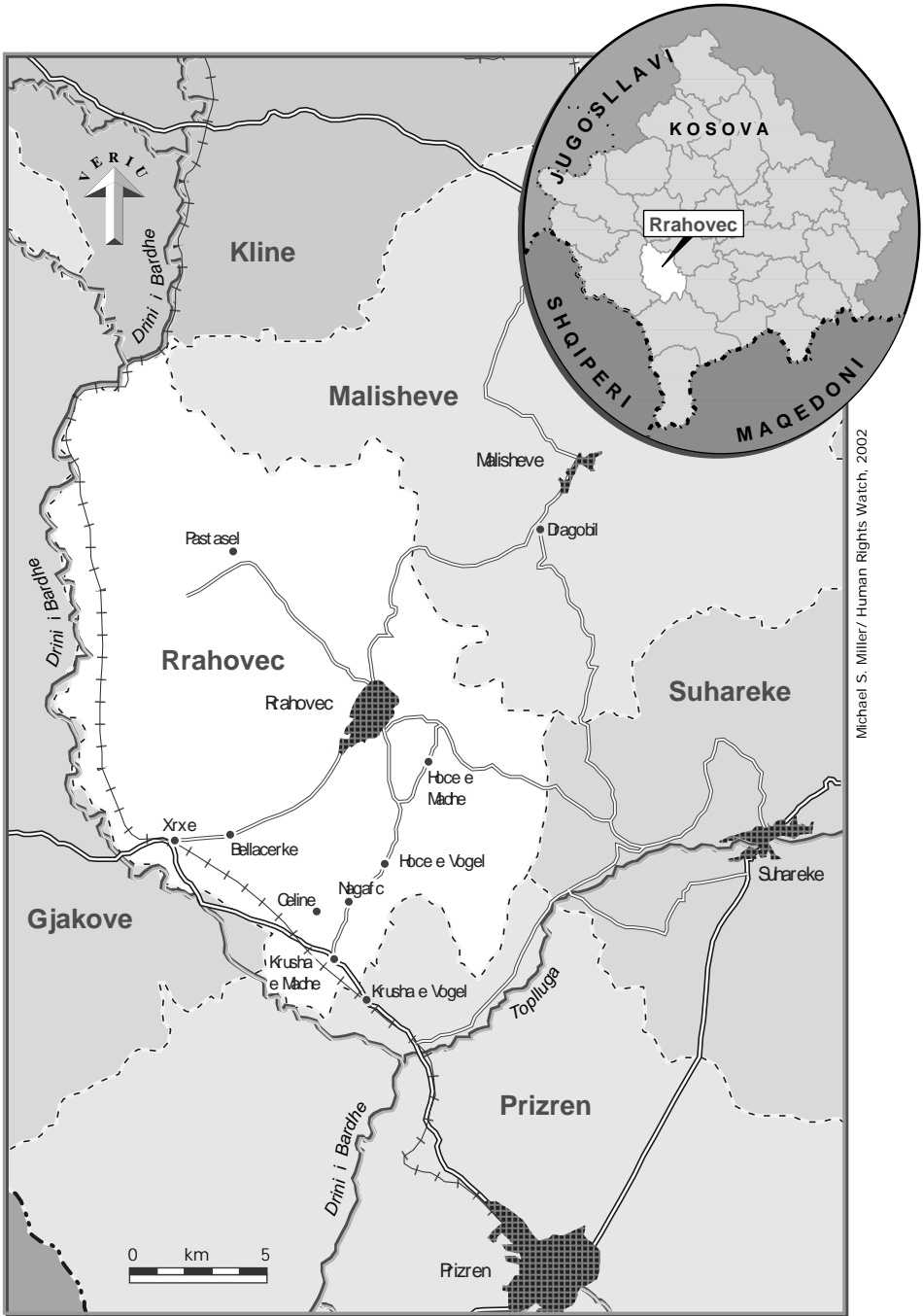
Kriminelët

Dëshmitarë të ndryshëm nga Sllovia do të përshkruanin tri lloje forcash që kishin vepruar në fshat e rrethina midis prillit dhe qershorit – policët, ushtria dhe paraushtarakët.⁶⁴ Pas të gjitha gjasave, ushtria ka luajtur një rol më pak aktiv në dëbimin dhe vrasjen e civilëve, krahasuar me policët dhe paraushtarakët. Ajo që të bie në sy është fakti se, policët dhe paraushtarakët përmenden më shpesh në rrëfimet e dëshmitarëve. Ngandonjëherë dëshmitarët ngatërrojnë policët me paraushtarakët, gjë që mund të lidhet me mëtimet e tyre se, bashkëfshatarët serbë nga Sllovia kishin veshur uniforma policie për të marrë pjesë në aktet e dhunës.

Siç ndodh ngaherë, identifikimi i kriminelëve do të rezultonte një ndërmarrje e vështirë për dëshmitarët. Nëntë serbë nga Sllovia do të përmendeshin me emër nga dëshmitarë të ndryshëm si pjesëmarrës në vrasje, dëbim me forcë dhe zjarrvënie në fshat, por Human Rights Watch nuk do të ishte në gjendje të vërtetonte pjesëmarrjen e tyre. Gjithsesi, disa oficerë policie do të identifikoheshin me emër e mbiemër nga një numër dëshmitarësh nga Sllovia. Z. Tosiç (emri nuk na është i panjohur) komandant policie nga Lipjani, do të identifikohet nga katër dëshmitarë si person që kishte qenë i pranishëm në Sllovi në kohën e kryerjes së mizorive më 16 dhe 17 prill. Ndonëse dëshmitarë të ndryshëm nga fshati i Sllovisë dhe ai i Topliçanit mëtojnë se, Tosiç ishte përfshirë në akte të ndryshme si zjarrvënie dhe detyrimin e civilëve të linin fshatin, një tjetër dëshmitarë, D. N., që e përshkroi Tosiçin si “person përgjegjës”, i tha Human Rights Watch se, ai kishte ndërhyrë për t’i shpëtuar bashkëshortin nga pushkatimi prej paraushtarakëve më 16 prill.⁶⁵ Milivoje Pejiç,

zëvendës shef i policisë në Janjevo, do të përmendej me emër nga katër dëshmitarë, si një nga komandantët që kishin qenë të pranishëm në Sllovi, gjatë vrasjeve të kryera më 16 prill. Një oficer i tretë policie nga fshati i Sllovisë, i identifikuar si “Tomçe, i biri i Miliçit” do të përmendej me emër nga dy dëshmitarë të intervistuar prej Human Rights Watch, si person që kishte qenë i pranishëm në fshat përgjatë muajve prill dhe maj.

Disa oficerë policie do të identifikoheshin me emër e mbiemër nga një numër dëshmitarësh nga Sllovia

Michael S. Miller/ Human Rights Watch, 2002

KOMUNA E RRAHOVECIT

Me një veprimtari të rregullt të UÇK-së në këtë krahinë gjatë gjithë vitit 1998 dhe në fillim të vitit 1999, komuna e Rrahovecit do të ishte vatër e tensioneve dhe e dhunës, si para ashtu edhe gjatë fushatës ajrore të NATO-s. Përafërsisht 90 përqind e komunës banohet nga shqiptarë etnikë dhe në të ka vetëm një fshat, Hoçë e Madhe, të banuar kryesisht nga serbë.

Më 19 korrik të vitit 1998, UÇK u përpoq të zotëronte qytetin e Rrahovecit. Policia do ta rifitonte kontrollin mbi qytetin dy ditë më pas dhe sakaq nisi një ofensivë që zgjati gjithë stinën e verës, gjatë së cilës serbët rimorën bazën e UÇK-së në Malishevë, si dhe një pjesë të konsiderueshme të territorit në mbarë Kosovën, që UÇK e kish deklaruar të “çliruar”. Civilë serbë dhe shqiptarë u vranë në betejën e Rrahovecit, ndërsa një dyzinë njerëzish rezultojnë ende të zhdukur edhe sot e gjithë ditën.¹

Krimet e luftës, si vrasjet dhe rrëmbimet e civilëve, do të vijonin nga të dy krahët përgjatë gjithë vitit 1998 dhe në fillim të vitit 1999, teksa objektiv kryesor i UÇK-së do të qenë civilët serbë në Hoçën e Madhe.² Gjatë bombardimeve të NATO-s, shqiptarët etnikë nga kjo komunë do të njihnin fshatarë serbë nga Hoça e Madhe mes trupave që kryen ekzekutime në shkallë të gjerë të civilëve shqiptarë të kësaj krahine.

Gjatë sulmeve ajrore qyteti i Rrahovecit do të përjetonte dëbime të dhunshme dhe vrasje sporadike. Krimet më të rënda do të kryeshin në periudhën ndërmjet 24 dhe 26 marsit, në pjesën jugperëndimore të komunës, midis Bellaçerkës dhe Piranës, përgjatë kufirit administrativ me komunën e Prizrenit. Për shkak se këto fshatra u mësnyë gjatë një ofensivë të vetme, ato do të trajtohen si një njësi në kreun mbi rrugën Prizren-Gjakovë. Krimi më i madh i kryer në komunën e Rrahovecit, larg

rrugës, do të ishte vrasja e më shumë se njëqind njerëzve në Pastaselë, siç është dokumentuar edhe më poshtë.

Policia serbe e Rrahovecit varej nga Sekretariati i Punëve të Brendshme, ose thënë ndryshe SUP, të Prizrenit (i cili mbulonte komunat e Prizrenit, Rrahovecit, Suharekës dhe Dragashit). Koloneli Gradimir Zhekavica ishte komandanti i SUP-t të Prizrenit, të paktën deri më janar 1999, ndërkohë që nëntogeri Millan Gjuriç ishte kreu i seksionit të departamentit të policisë të SUP-it, në Prizren.³ Sipas revistës së policisë, të janarit 1999, koloneli Millosh Vojnoviç u caktua komandanti i ri i SUP-it në Prizren, duke shërbyer në të njëjtën kohë edhe si asistent shëf i departamentit të policisë në Ministrinë e Punëve të Brendshme.⁴ Por, nisur nga medaljet e dhëna oficerëve të Ministrisë së Punëve të Brendshme pas luftës, rezulton se Zhekavica ishte komandanti i SUP-it të Prizrenit në vitin 1999 (shih forcat në konflikt).

Në gusht të vitit 1999, trupat e KFOR-it arrestuan ish-kryetarin e bashkisë së Rrahovecit, Angjelko Kolasinac, tok me më shumë se një dyzinë serbësh të Rrahovecit. Më 14 qershor 2001, gjykata e distriktit të Prizrenit e gjykoj Kollasinacin dhe një serb tjetër nga Rrahoveci, Çedomir Jovanoviçin, për krime lufte kundër popullsisë civile të Rrahovecit dhe i dënoi ata përkatësisht me pesë dhe njëzet vjet burg. Sipas Qendrës Ligjore Humanitare që monitoroi gjyqin, të akuzuarit nuk patën një gjykim të drejtë.

PASTASEL

Njëqind e gjashtë shqiptarë etnikë u ekzekutuan njëherazi dhe pa gjyq më 31 mars 1999, në Pastaselë, një fshat i vogël, pranë qytetit të Rrahovecit. Human Rights Watch e vizitoi fshatin më 26 qershor 1999, duke intervistuar tre nga trembëdhjetë të mbijetuarit e masakrës, si dhe

Njëqind e gjashtë shqiptarë etnikë u ekzekutuan njëherazi.

një person tjetër që kishte ndihmuar për varrosjen e kufomave. Ky i fundit foli për një operacion ushtarak të mirëbashkërenduar në fshat, që do të pasohej me përzënie nga fshati të grave dhe vrasjen e burrave. Përleshjet e mëparshme midis

UÇK-së dhe forcave qeveritare, në fshatin aty pranë të Drenocit, mund të kishin precipituar në një plojë.⁵

Pesëdhjetë e shtatë vjeçari B. K. është një nga të mbijetuarit që i përshkroi ngjarjet në mënyrë të detajuar. Ai shpjegoi se si një numër i

madh forcash serbe të sigurimit, duke përfshirë këtu edhe paraushtarakët me shami të kuqe në krye, e sulmuan Pastaselin më 31 mars, duke vënë në përdorim tanket, artilerinë dhe mortajat. “Dy tanke ishin vendosur lart në kodër; katër tanke erdhën dhe hynë në fshat, ndërsa një tjetër zbriti poshtë aty ku ndodheshin edhe njerëzit,” tha B. K.⁶ Fshatarët e Pastaselës, të cilëve iu ishin bashkangjitur edhe një numër banorësh nga fshatrat përreth – mbi 2000 vetë gjithë-gjithë – gjetën strehë në një fushë aty pranë, më të poshtë kodrës së Pastaselës. Rreth orës 3 të pasdites, ata iu dorëzuan paraushtarakëve që i kishin rrethuar, duke tundur në drejtimin e tyre beze të bardha.

Trupat serbe ndanë burrat nga gratë dhe fëmijët, kontrolluan në trup gratë dhe iu konfiskuan paratë dhe sendet e çmuara. Burrat ishin pothuajse të gjithë mbi pesëdhjetë e pesë vjeç, ngaqë të rinjtë ishin larguar nëpër kodra. Rreth orës 4.30 të pasdites gratë u përzunë nga fshati nën komandën “Shkoni në Shqipëri!”

Pasi gratë u larguan, forcat serbe urdhëruan burrat të zbraznin xhepat dhe iu vodhën disa mijëra marka gjermane që iu gjetën në to. “Ne iu përgjëruam atyre të kursenin jetët tona,” tha T. K., pesëdhjetë e katër vjeç, një nga të mbijetuarit. “Ne iu dhamë atyre gjithë paratë që kishim, në mënyrë që mos të na vrisnin.”⁷ Serbët iu konfiskuan fshatarëve gjithashtu edhe letërnjoftimet. B. K. tha se kur i morën dokumentat, serbët i thanë atij: “Letërnjoftimet s’kanë për t’ju hyrë në punë atje ku do të shkoni.”

Forcat serbe ndanë një grup prej shtaë, tetë të rinjsh për t’i marrë në pyetje dhe rrahur egërsisht, duke dashur të dinin nëse ata bënin pjesë në radhët e UÇK-së. Paskëtaj grupi i të rinjve u rreshtua diku aty pranë dhe u qëllua me armë automatike nga shtatë a tetë anëtarë të forcave serbe të sigurimit, të cilët, sipas mendimit të dëshmitarëve, ishin paraushtarakë. “Serbët ishin veshur me uniforma kamuflazhi policie në ngjyrë të gjelbër. Në kapele mbanin shenja të shndritshme metalike; se ishin shenja të forcave të Arkanit apo të Shesheljit, për këtë nuk jemi të sigurt,” tha T. K. Një tjetër grup prej afro njëzet e pesë burrash u shpunë buzë një rrëpire dhe u vranë në të njëjtën mënyrë.

Copa teshash dhe këpucë ishin hapërdarë rreth e qark rrëpirës mes shkurreve, ku edhe ishin kryer vrasjet.

“Ata u kthyen të vendi ku ndodheshim dhe na pyetën nëse kishim parë çfarë kishte ndodhur, duke na thënë se ‘edhe ju për atje jeni nisur,’” tha B. K. Në llogari të fundit, katër grupe, secili i përbërë nga njëzet e pesë

deri në tridhjetë vetë, do të shpihej në buzë të rrëpirës dhe atje do të ekzekutoheshin me armë automatike.

Një nga hulumtuesit e Human Rights Watch do të fliste më vete me të mbijetuarit e grupit të dytë, të tretë e të katërt, të cilët, më 26 qershor 1999, e shpunë hulumtuesin në fushën ku kishin pasë qenë mbledhur fshatarët,

**Forcat serbe u
kthyen në Pastaselë
për të zhdukur
dëshmitë fizike të
krimeve.**

si dhe në rrëpirën aty pranë ku qenë ekzekutuar burrat. Çdonjëri nga të tre personat bëri një përshkrim të hollësishtëm e të qëndrueshëm për ngjarjet e asaj dite. Në vendngjarje nuk kishte shenja të dukshme gjaku, por copa teshash dhe këpucë ishin hapërdarë rreth e qark rrëpirës mes shkurreve, ku

edhe ishin kryer vrasjet. “Unë rashë para se të nisinin të shtënat,” do të shpjegonte B. K., i cili bënte pjesë në grupin e katërt. Dhe vijoi: “Dy të vrarë ranë sipër meje. Unë nuk bëra asnjë lëvizje. Pas nja dy minutash, dikush tha, shtjerë përsëri dhe unë u qëllova. Ndenja i fshehur nën trupat për afro njëzet minuta të tjera, deri sa u sigurova që ata ishin larguar; paskëta, ia mbatha më të poshtë kodrës.”⁸ Njëri nga hulumtuesit e Human Rights Watch pa të gërvishurën e plumbit në mollaqen e majtë të B. K.-së, si dhe ndërresat e përgjakura që kish pasur në trup asokohe.

Një tjetër person me inicialet B. K., gjashtëdhjetë vjeç – kushëri i B. K.-së së mëparshëm – do t’i shpëtonte gjithashtu vdekjes. “Ata (trupat serbe) nuk ishin nga këto anë, ndaj dhe nuk e njihnin terrenin,” na shpjegoi ai. “U tregova më i shkathët se ata dhe rrëshqita mbrapa ca shkëmbinjve.”⁹ Gjithë-gjithë do të shpëtonin nga masakra trembëdhjetë vetë, duke përfshirë edhe vëllain e vogël të B. K.-së, ndërsa vëllai i tretë, M. K., pesëdhjetë vjeç do të mbetej i vrarë.

Tre të mbijetuarit do të tregonin se, një ditë më pas, serbët do të nxirrnin nga zgafella rreth njëzet-njëzet e pesë kufoma dhe do t’i digjnin në një nga shtëpitë e fshatit. Burrat e fshatit që varrosën më vonë atë çka kish mbetur nga kufomat, do të pohonin se pas djegies, trupat ishin katandisur në atë gjendje sa nuk njiheshin, dhe veç ca kocka iu kishin mbetur.

Trupat serbe do ta braktisnin fshatim po atë ditë, duke mos i ngarë kufomat që kishin mbetur në fund të rrëpirës, rreth shtatëdhjetë e pesë a tetëdhjetë. Fshatarëve të kthyer do t’u lypeshin dy ditë t’i mbartnin kufomat në majë të kodrës, në një vend pranë xhamisë së fshatit, ku edhe do të varroseshin. Para se varrimi të përfundonte, paraushtarakët serbë u kthyen rishtazi në fshat, duke i shtrënguar banorët të largoheshin

nëpër male. Çka kishte mbetur nga varrimi do të riniste po atë ditë që serbët u larguan; dhe do të përfundonte më 3 prill. “Ishim jashtëzakonisht të frikësuar, ndaj dhe nxituam që t’i varrosnim sa më parë,” do të pohonte R. K., një fshatar që ndihmoi në hapjen e varreve.¹⁰

Katër ditë pas varrimit, një tjetër sulm serb mbi fshatin i shtrëngoi fshatarët të largohen sërish, ndërkohë që trupat serbe e pushtuan përkohësisht fshatin.¹¹ “Çdo ditë e këqyrnim fshatin për të parë në qoftë se serbët ishin larguar,” tha T. K., i cili shpjegoi se ata përdornin dylbi për të vëzhguar lëvizjet e serbëve.

Më 11 prill 1999, NATO transmetoi pamje të marra gjatë një fluturimi me karakter zbulues i kryer më datë 9 prill, përmes të cilave shpalosej vendndodhja e një varri masiv në Pastaselë. Fotografia tregonte dy linja të gjata paralele, çdonjëra prej tyre e përbërë nga një dyzinë pirqjesh dhe të pashtruar; kjo u çiftua me një tjetër që zëdhënësi i NATO-s tha se ishte një fotografi më e hershme e të njëjtit vend, në të cilën nuk të zinte

Më 11 prill NATO shpërndau foto satelitare të një vendi në Pastaselë ku mendohet të ishin një varr masiv. Dy javë më vonë, sipas dëshmitarëve, forcat serbe i zëvendosën trupat.

syri pirgje të freskët dhe të saporremihur.¹² Dëshmia e varreve masive ishte përmendur gjerësisht në median Perëndimore.¹³

Pothuaj dy javë pas publikimit të fotografive, forcat serbe u kthyen në Pastaselë për të zhdukur dëshmitë fizike të krimeve. T. K. i tha Human Rights Watch se, përafërsisht më 24 prill, ai kishte parë individë të paignifikuar të ekzumonin trupat, duke përdorur një traktor të vogël për gërmuar në vendndodhjen e varrit. “Mbanin maska dhe ishin veshur me pajisje mjekësore,” tha ai. “Trupat i ngarkuan në dy kamionë civilë që i nisën në drejtim të Rrahovecit.”¹⁴ *Panorama*, një program lajmesh i BBC-së, reporterët e së cilës e vizituan Pastaselën menjëherë pas hyrjes së NATO-s në Kosovë, siguruan video, të cilat, siç u tha, ishin xhiruar nga fshatarë shqiptarë, që e kishin monitoruar zhvarrosjen e kryer prej serbëve nga një kodër mbi vendndodhjen e varrit. Videoja tregon një kamion të madh dhe policë e punëtorë me veshje mbrojtëse në punë e sipër pranë xhamisë. BBC-ja do të deklaronte se hetimet e kryera prej saj do të përcaktonin se disa prej trupave të zhvarrosur ishin shpënë në fshatin Xerxe, në jugperëndim të Rrahovecit, ku edhe ishin rivarrosur në varrezën e fshatit.¹⁵

Sipas *Agence France Presse*, më 24 prill, e përditshmja holandeze *Algemeen Daglabed* do të botonte një artikull që hidhte hijen e dyshimit mbi vërtetësinë e pohimeve të NATO-s për varrin masiv në Pastaselë.¹⁶ Një ekspert hartash holandez, i cituar nga gazeta, mëtonte se fotografitë ajrore të Pastaselës shpalosnin një sërë pasaktësish. Ç’është e vërteta, artikuj që vinin në dyshim pohimet mbi vrasjet në Pastaselë, do të vijonin të qarkullonin edhe shumë kohë pasi përskrimet e drejtpërdrejta të të mbijetuarve të masakrës do të bëheshin të njohura.¹⁷ Intervistat dhe inspektimet në vendngjarje të kryera nga vetë Human Rights Watch, do të konfirmonin faktin se masakra kishte ndodhur ashtu siç ishte raportuar fillimisht, dhe se qeveria në krye i kishte gëpësuar kufomat dhe më pas i kishte zhvendosur.

Kur Human Rights Watch do të vizitonte Pastaselën, në qershor të vitit 1999, fshatarët i kallzuan vendvarrimin pranë xhamisë së fshatit. Një pjesë e gardhit që rrethonte vendin që shkallmuar; në brendësi të vendit mund të shihej një sipërfaqe trualli i së cilës nuk që i rrafshhtë e i sheshuar. Fshatarët, duke folur për të afërmit, trupat e të cilëve ishin zhdukur, e shihnin atë vend të brengosur. “Fakti që nuk dimë se ku janë fshehur trupat e tyre është për ne një lloj sikur t’i kenë vrarë për herë të dytë,” deklaroi T. K., duke shprehur atë çka ndjenin edhe gjithë të tjerët.¹⁸

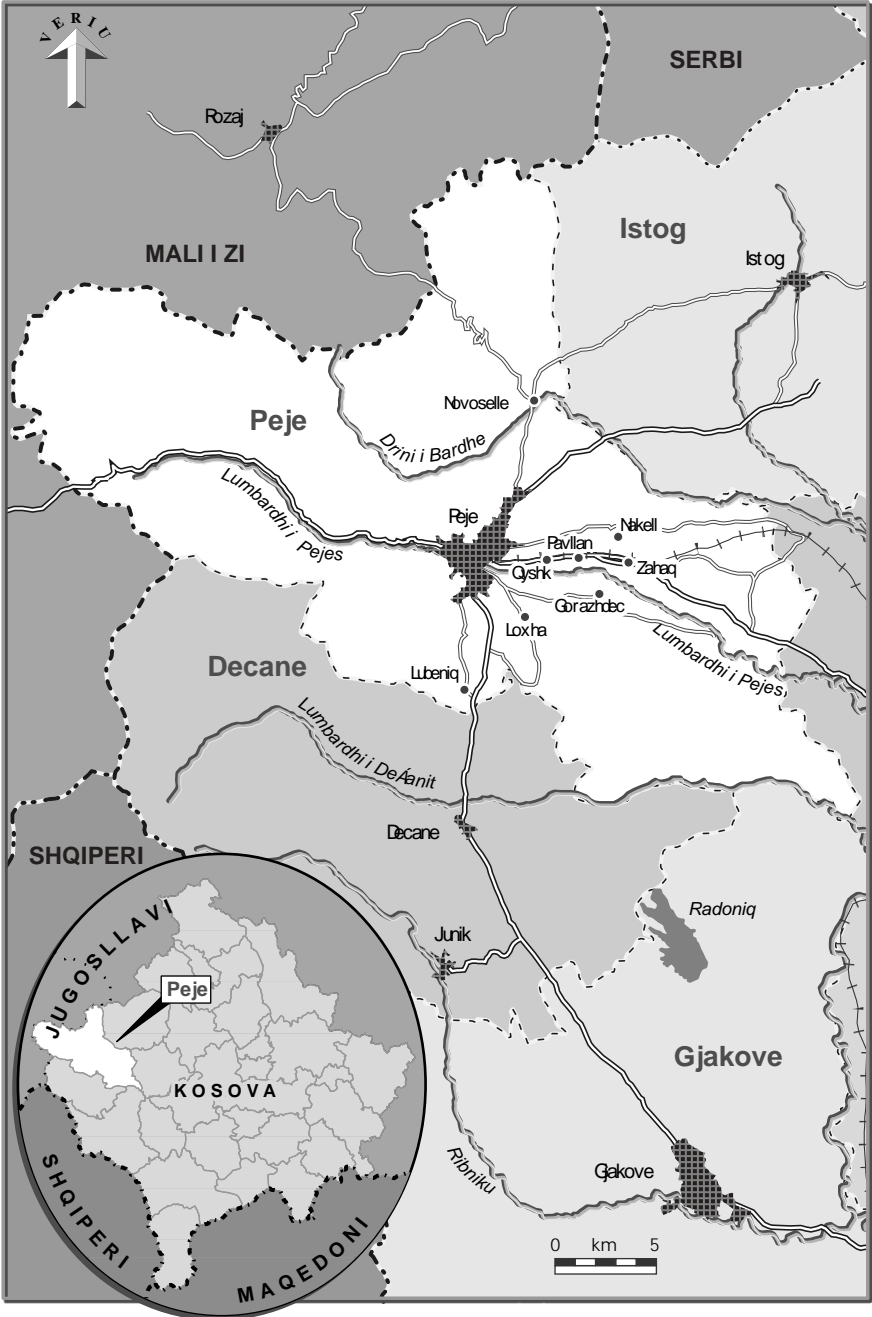
KOMUNA E PEJËS

Më shumë se çdo krahinë tjetër në Kosovë, komuna e Pejës ka një kuptim të veçantë për serbët. Kjo krahinë është streha e një sërë objektesh të rëndësishme të ortodoksizmit serb, duke përfshirë këtu Patriarkanën e shekullit të gjashtëmbëdhjetë të Pejës, që ndodhet jo fort larg qytetit të Pejës. Para vitit 1999, serbët përbënin përafërsisht 15 përqind të një komune me 150.000 banorë.

Duke pasur një popullsi të përzierë, qyteti i Pejës do të ishte tejet i tensionuar qysh nga fillimi i konfliktit të brendshëm të armatosur, në mars të vitit 1998. UÇK-ja ndodhej në kodrat në perëndim dhe në malësitë në jug-lindje, kështu një sërë pritash do të ngriheshin kundër policisë, sidomos përgjatë rrugës në jug të Pejës që shpie në drejtim të Deçanit dhe Gjakovës. Në verë të vitit 1998, do të zhvilloheshin luftime të ashpra midis UÇK-së dhe trupave serbe në fshatin e Loxhës, fare pak kilometra nga qendra e qytetit. Për të parën herë gjatë asaj lufte, trupat qeveritare vunë në përdorim aeroplanët për të sulmuar UÇK-në.¹

Gjendja në qytet do të bëhej dukshëm më e tensionuar pas 14 dhjetorit 1998, kur vrasës të panjohur hapën zjarr dhe vranë gjashtë të rinj serbë në Kafë Panda.² Policia iu përgjigj duke organizuar kontrolle në Zatër dhe Kapeshnicë, në rrethinat e kafenesë, duke i lejuar vetes abuzime me një pjesë të madhe të banorëve shqiptarë. Dimri, deri në fillimin e bombardimeve të NATO-s, do të bëhej dëshmitar i rrahjeve të shumta të shqiptarëve etnikë, si dhe i një numri vrasjesh enigmatike. Qeveria do të thoshte se ishte UÇK-ja që i vraste shqiptarët, ngaqë ata i qëndronin besnikë qeverisë.

Gjatë bombardimeve të NATO-s, qyteti i Pejës nuk do të përjetonte atë shkallë të lartë dhune siç do të ndodhte në qytetet e tjerë. Ndërkohë që në fshatrat rreth e qark qytetit do të ndodhnin vrasje në shkallë të gjerë, si në Lubeniq, Qyshk, Pavlan dhe Zahaq – sipas një grupi lokal për të drejtat e njeriut, numri i të vrarëve do t'i kalonte të pesëqindët³ – dhe ndoca

Michael S. Miller/ Human Rights Watch, 2002

incidenteve serioze brenda në qytet, në përgjithësi Peja do t'i shpëtonte vrasjeve masive, siç do të ndodhnin në qytetë të tjerë, bie fjala në Gjakovë.

Efektiviteti i policisë në fushatën e 'spastrimit etnik' në qytet është një nga shpjegimet. Sipas një vlerësimi, brenda javës së parë të luftës 90 përqind e shqiptarëve etnikë banorë të Pejës, do të dëbohej forcërisht. Operacioni i "spastrimit etnik" do të ishte ndër më mirë të organizuarit në Kosovë, me autobusë që rrinin në pritje në qendër të qytetit për t'i marrë njerëzit dhe transportuar në jug, në drejtim të Shqipërisë.

Një tjetër ndryshim që ka Peja me komunat e tjera është se, falë faktit që ka një popullsi të përzierë, shqiptarët etnikë në këtë krahinë janë në gjendje të sigurojnë informacion të vlefshëm rreth individëve që kanë kryer krime, si dhe të hedhin vështrime ndriçuese rreth strukturave të ndryshme policore dhe ushtarake, që kryen operacione gjatë luftës. Në disa raste, shqiptarët do të njihnin fqinjët e tyre serbë që kishin marrë pjesë në plaçkitje qoftë si civilë qoftë në përbërje njësive ushtarake që kishin kryer ekzekutime. Bazuar në dëshmitë e tyre, Human Rights Watch ka identifikuar me sukses disa nga individët të përfshirë në plaçkitje, keqtrajtime dhe vrasje që ndodhën në pjesë të ndryshme të qytetit, si dhe në fshatrat përfaq. Një fragment, po në këtë kapitull, rreth fshatit Qyshk, është veçanërisht i gjatë dhe i detajuar ngaqë disa prej kriminelëve janë identifikuar me emër dhe fotografi.

Nga burime në Pejë që dëshironin të mbeteshin anonimë, Human Rights Watch siguroi kopje të një dokumenti zyrtar të Ushtrisë Jugosllave, me shënimin "Sekret Ushtarak, Tepër Konfidencial", i nënshkruar nga nënkoloneli Dushko D. Antiç. Edhe pse autenticiteti i dokumentit nuk mund të verifikohet me siguri, koka, numri i protokollit dhe vula përkrijnë me dokumentat zyrtarë të ushtrisë. Ky dokument i datës 30 mars 1999, i vendos të gjithë organet qofshin ato republikane apo komunale të Pejës nën kontrollin e ushtrisë dhe bën fjalë për "zhvendosjen e një pjese të popullsisë nga Departamenti Ushtarak i Pejës." Duke folur me gjuhë ligjore, të gjithë aksionet në Pejë vendoseshin nën autoritetin e Ushtrisë Jugosllave.

Nënkoloneli Antiç është gjithashtu edhe autori i një ditari të gjetur në krahinën e Pejës, i parë nga veprimtarë jugosllavë të të drejtave të njeriut, si dhe gazetarë të huaj, i cili besohet se është autentik. Sipas Natasha Kandiç nga Qendra Humanitare e Ligjeve, një nga grupet jugosllavë të të drejtave të njeriut më të besueshëm, libri, të cilin ajo e ka parë, është nënshkruar nga Antiç dhe regjistron veprimtaritë ushtarake në krahinën e Pejës pas 24 marsit të vitit 1999.⁴ Siç është përkujtuar në Forcat e Konfliktit, komandant i Sekretariatit për Punët e Brendshme të Pejës, që mbulon

Shqiptarët etnikë në këtë krahinë janë në gjendje të sigurojnë informacion të vlefshëm rreth individëve që kanë kryer krime.

edhe komunat e Pejës, Klinës dhe Istogut ishte koloneli Boro Vllahoviç.⁵

Ka një shumicë dërrmuese dëshmish që policia, trupat speciale të policisë dhe paraushtarakët kanë vepruar në bashkëpunim të ngushtë me ushtrinë në krahinën e Pejës. Në një sërë intervistash dhënë gazetarëve të huaj, zyrtarë të policisë dhe ushtrisë, si dhe anëtarë të trupave paraushtarake, kanë folur për veprimtaritë e tyre të bashkërenduara. Një zyrtar, pa emër, i Ushtrisë Jugosllave, i tha një reporteri, “Ushtria jugosllave në mënyrë të ndërjegjeshme dhe e vendosur i ka mbrojtur (paraushtarakët).”⁶

Por në mënyrë më të drejtpërdrejtë, dëshmitarë nga Peja dhe zonat përfaqshme, kanë folur vazhdimisht rreth aksioneve të dhunshme të paraushtarakëve, që lejoheshin të vepronin përkrah ushtrisë. Ashtu si në Qyshk, ushtria merrej me sigurimin e çdo perimetri të fshatit të sulmuar ose kontrollonte rrugët kryesore, ndërkohë që grupe të vogla të milicisë mësynin, duke kryer abuzime serioze përgjatë aksioneve të tyre. Në Pejë as ushtria as policia nuk ndërhyjnë në ndonjë rast t’iu ndalnin dorën paraushtarakëve gjatë aksioneve të dhunshme.

Në krahinën e Pejës kanë vepruar një numër i larmishëm grupesh paraushtarake, një pjesë e tyre të lidhur me Ministrinë e Punëve të Brendshme të Serbisë. Një prej këtyre grupeve quhej “Ndriçimi” (Munja) dhe drejtohej nga një polic i quajtur Vidomir Salipur. Salipuri, siç njihet në Pejë, do të vritej nga UÇK-ja më 8 prill (shih certifikatën e vdekjes). Në njoftimin publik për vdekjen e tij kumtohet se ai ishte anëtar i PJP (Posebna Jedinica Policije, ose Njësisë Speciale të Policisë), si dhe të një grupi të quajtur OKB (mendohet të jetë Operativni Grupa ose Grupit Operativ). Grupet e tjera që do të përmendeshin në mënyrë të vazhdueshme nga banorët e Pejës përfshijnë edhe Dorën e Zezë, Tigrat e Arkanit, si dhe Shqiptarët e Bardha të Zëvendëskryeministrit serb Vojislav Sheshelj, ndonëse ne zotërojmë vetëm dëshmi anekdotike të pjesëmarrjes së drejtpërdrejtë të këtij grupi në abuzime.

Edhe civile serbë do të merrnin pjesë në këto abuzime, veçmas në plaçkitjen dhe djegjen e pronave të shqiptarëve. Dëshmitarë të ndryshëm nga qyteti i Pejës kanë raportuar se kanë parë fqinjët e tyre duke mbartur orendi private, madje një pjesë e tyre kanë qenë pjesëmarrës në aksionet e grupeve të milicisë. Pjesë nga ditari i një gruaje serbe nga Peja, që përshkruante veprimtaritë e serbëve lokalë, janë cituar më sipër, në kreun Forcat e Konfliktit.

Dokumenti që vijon, i datës 30 mars 1999, i vendos gjithë autoritetet qeveritare të komunave të Pejës, Istogut, Klinës dhe Deçanit nën komandën e Ushtrisë Jugosllave. Hyrja gjithashtu i referohet një urdhëri nga “Komanda Supreme” për “zhvendosjen e një pjese të popullsisë.”

100
100

U

Састављао: *Ср. М. Ју* / *17. 11. 1999*

КОМАНДА ВОЈНОГ ОДСЕКА ПЕЋ
Стр. нов. бр. *02-1*
Дана, 30. 03. 1999. године

ВОЈНА ТАЈНА
СТРОГО ПОВЕРЉИВО

Функционисање живота
и рада у Зони одговорности
ВОД-а Пећ, НАРЕЂЕЊЕ.-

Бранислав Вукосавић

На основу Наредбе Врховног Команданта о проглашењу ратног
стања, те преселања дела становништва на зоне одговорности
ВОД-а Пећ, а у циљу правилног функционисања укупног живота
у зони одговорности ВОД-а Пећ,

НАРЕЂУЈЕМ:

- 1.- Сви Републички и општински органи власти стављају се
под команду ВОД-а Пећ, и ур на територијима општина:
Пећ, Исток, Клина и Дечано!
На територији општине Бановица одговорна команда гарнизона
Бановица.
- 2.- За општину Пећ формирати штаб састав (овај штаб је
припошталени и штабовима општина Исток, Клина и Дечано)
 - Командант штабе: командант ВОД-а Пећ
 - заменик команданта: Јово Поповић, начелник Пећког округа
и Снежан Радовић председник извршног одбора општине Пећ.
 - Чланови штаба по виталним областима функционисања живота
и рада:
 - а)- За снабдевање становништва животним намирницама:
Бијелић Томо, директор ДД "17. Новембар", а његов заменик
Томовић Небојша, начелник одељења тржишне инспекције.
 - б)- За здравство становништва
- примаријус ДР Вујковић Драгутин директор здравства Пећ
а његов заменик примаријус ДР. Војислав Поповић.
 - в)- За комуналне послове и санацију територије у случају
дејства штг
Влаховић Слободан, директор јавног комуналног предузећа,
а његов заменик Здравковић Милевоје директор дирекције
за градњу.
 - г)- За привредне делатности:
професор доктор Слободан Јанић, директор "застава" а његов
заменик Мединовић Данило, директор "Пећко Пивара"
 - д)- За снабдевање и расподелу нафних деривата, Кнежевић, *Ракић*
директор "Југопетрола", а његов заменик Лазовић Бранко,
управник бананског пумпе "Југопетрола"
 - е)- За информисање јавност:
Зечевић Драгана, главни и одговорни уредник радио "Метохије",
а њен заменик Давид Васић, дописник РТС.

ж)- За правосудје:
Гојковић Радомир, председник Округног суда Паћ,
а његов заменик, Милан Поповић округни тужица.

з)- За прикупљање материјалних добара ресурних деловањем
штг
Бранислав Вуковић, координатор финансијске полиције, а
његов заменик Небојша Давић шеф одељења тржишне инспекције
Паћног округа.

и)- За јавни превоз и транспорт:
Радош Радуловић, директор ДД "Аутопревоз", а његов заменик
Новица Антић, Републички инспектор друског саобраћаја.

ј)- За збрињавање несавесних лица дејством штг:
Томислав Даничић, секретар општинске организације СПС
Паћ, а његов заменик, Олга Обрадовић, директор центра за
социјални рад.

љ)- За јавни ред, мир, сузбијање криминала, гашење пожара
и друга задатка из надлежности МУП-а:
начелник МУП-а Паћ а заменик начелник полиције МУП-а Паћ.

3.- У општинама Исток, Клина и Дечани формирати по две сваке
штабове под командом коменданта ВТОд-а а у општини Дечани
под командом предводника општинског већа Ђурковић Милана.
Исти су у обавези да донесу Наређење о формирању штабова
у свим локама одговорности које им у писаној форми доставити
дана 31.03.1999.године до 16,00 часова.

4.- Начелник МУП-а Паћ, својом наредбом регулисаће јавни
ред, мир, спречавање крађе разбијања објеката, злоупотребе
грађана, гашење евентуалних пожара и сузбијању свих криминалних
ређи коју им у писаној форми доставити дана 31.03.1999.године
до 16,00 часова.

5.- Начелник одељења НО својом наредбом регулисаће питање
заштите цињела од ваздушних удара (узбуњивање, обавештавање,
скупљање људства у склоништа) и друга питања за заштиту
цињела а исту им доставити не касније дана 31.03.1999.године
до 16,00 часова .

6.- Часовни штабе општине Паћ рефершу им свакодневно у
09,00 часова о проблемима, предлозима за решавање острих
и појавана чије деловање може имати негативног утицаја
на одбранбену способност становништва.

7.- Команданти штабова општине Исток, Клина и Дечани свакодневно
у 11,00 часова извештавају не по питањима из тачке 6, овог
наређења.

8.- У командовању са свим штабовима у општинама Паћ, Клина,
Исток и Дечани из ВТОд-а Паћ ангажовати:
мајора Гојковић Ранка, ред. мајора Давић Илија, м/и Булатовић
Дејана, м/и Нанчић Милана и м/и Радослава Арсенијевића.

9.- Ова Наредба ступе на снагу дана 31.03.1999.године у
8,00 часова и ња се строго придржавати до укидања исте.
У случају не извршења или пропуста у извршавању задатака
из ове Наредбе важе ратни закони СРЈ.

ДА/ЛЕ

КОМАНДАНТ

ПОТПУНОВНИК

Бранко Д. Антић

Бранко Д. Антић

Shtabi i Departamentit të Ushtrisë së Pejës
Str. Pov. No. 612 – 1
30 mars 1999.

SEKRET USHTARAK
TEPËR KONFIDENCIAL

Funksionimi i përditshëm i jetës dhe i punës në zonën që ndodhet nën përgjegjësinë e Departamentit Ushtarak të Pejës. URDHËR.

Branisllav Vukoviç
(me shkrim dore)

Në bazë të urdhërit të Komandantit Suprem, për shpalljen e gjendjes së luftës dhe shpërnguljen e një pjese të popullsisë nga zona e përgjegjësisë e Departamentit Ushtarak të Pejës, me qëllim funksionimin korrekt të jetës në të gjitha fushat në zonën nën përgjegjësinë e Departamentit Ushtarak të Pejës,

UNË LËSHOJ KËTË URDHËR:

- 1.– Gjithë organet qeveritare republikane dhe komunale do të vendosen nën komandën e DU (departamentit ushtarak) të Pejës në komunat që vijojnë: Pejë, Istog, Klinë dhe Deçan. Shtabi i garnizonit të Gjakovës është përgjegjës për territorin e komunës së Gjakovës.
- 2.– Për komunën e Pejës të formohen shtabe (këto shtabe duhet të konsiderohen sipërore kundrejt shtabeve të komunave të Istogut, Klinës dhe Deçanit):
 - Komandant i shtabit: komandanti i DU të Pejës.
 - Zëvendëskomandant i shtabit: Jovo Popoviç, shef i rajonit të Pejës dhe Simeon Radoviç, shef i këshillit ekzekutiv të komunës së Pejës.
 - Anëtarë të shtabit në zonë lidhur me aspektet jetike të funksionimit të jetës dhe punës së përditshme:
 - a) – Përgjegjës për furnizimin me ushqime të popullsisë: Tomo Bijeliç, drejtor i DD “17 nëntori” dhe si zëvendës i tij, Nebojsa Tomoviç, shef i sektorit për inspektimin e tregut.
 - b) – Për shëndetin e popullsisë
Shefi i stafit të spitalit Dragutin Vujosheviç, MD, drejtor i departamentit të shëndetsisë së Pejës dhe si zëvendës i tij, shefi i stafit të spitalit Vojisllav Popoviç, MD.

- c) – Përgjegjës për shërbimet komunale dhe pastrimin në rast të një aksioni stg Sllobodan Vllahoviç, drejtor i ndërmarrjes komunale, dhe si zëvendës i tij Milivoje Zdravkoviç, shef i departamentit të ndërtimit.
- d) – Për çështjet ekonomike:
Prof. Dr. Sllobodan Jokiç, drejtor i “Zastava”-s, dhe si zëvendës i tij Danillo Medenica, drejtor i “Peçka Pivara”
- e) – Për furnizimin dhe shpërndarjen e derivatëve të naftës, Knezheviç, drejtor i “Jugopetrol”-it, dhe si zëvendës i tij Branko Llazoviç, administrator i stacionit të naftës të “Jugopetrol”-it.
- f) – Për shpërndarjen e informacionit publik,
Dragana Zhezheviç, kryeredaktore e radiostacionit “Metohija”, dhe si zëvendëse e saj Vesna Daviç, korrespondente e RTS.
- g) – Për administratën gjyqësore:
Radomir Gojkoviç, Kryetar i Gjykatës komunale të Pejës dhe si zëvendës i tij Milladin Popoviç, prokuror i rrethit.
- h) – Për mbledhjen e të mirave materiale të shpërndara si pasojë e një aksioni të stg: Branisllav Vukoviç, koordinator i policisë financiare, dhe si zëvendës i tij Nebojsa Daviç, përgjegjës për inspektimin e tregut në komunën e Pejës.
- i) – Për transportin publik:
Radosh Raduloviç, Drejtor i “Autoprevoz”, dhe si zëvendës i tij Novica Antiç, inpektor i trafikut.
- j) – Për përkujdesjen ndaj të pastrehëve si pasojë e aksioneve të stg:
Tomisllav Lakiçeviç, sekretar i organizatës së PSS për komunën, dhe si zëvendës i tij Ollga Obradoviç, drejtoreshë e qendrës së shërbimeve sociale.
- k) – Për rendin publik, qetësinë dhe parandalimin e veprimtarive kriminale, marrjen e masave në rastet e rënieve të zjarrit, si dhe të çështjeve të tjera që hyjnë në sferën e përgjegjësisë së MUP (Ministrisë së Punëve të Brendshme):
I ngarkuari për Pejën i MUP, dhe si zëvendës i tij zëvendës shefi i departamentit të policisë për Pejën.

3. – Në komunat e Istogut, Klinës dhe Deçanit të ngrihen të njëjtat shtabe nën komandën e komandantit të VTO, ndërsa në komunën e Deçanit nën komandën e kryetarit të këshillit komunal Milivoje

Gjurkoviç. Personat e sipërpërmendur janë përgjegjës për nxjerrjen e një urdhëri me shkrim lidhur me ngritjen e shtabeve në zonat përkatëse nën përgjegjësinë e tyre, urdhëra që do të më paraqiten jo më vonë se data 31 mars 1999, ora 16.00.

4. – I ngarkuari për Pejën i MUP nëpërmjet këtij urdhëri do të rregullojë sigurimin publik, rendin, parandalimin e vjedhjeve, shkatërrimin e objekteve publike, keqtrajtimit e qytetarëve, parandalimin e djegieve të mundshme dhe çrrënjosjen e gjithë veprimtarive kriminale. Ky (urdhër) do të më paraqitet mua, në formë të shkruar, jo më vonë se 31 mars 1999, ora 16.00.
5. – Nëpërmjet këtij urdhëri shefi i seksionit të NO do të rregullojë çështjen e mbrojtjes së civilëve nga sulmet ajrore (inkursionet ajrore, informimet, sistemimin e njerëzve në strehimet kundërajrore), si dhe të gjitha problemet e tjera që kanë të bëjnë me mbrojtjen e civilëve dhe do ta paraqesë atë (të shkruar) për ta mbikëqyrur, jo më vonë se data 31 mars, ora 16.00.
6. – Anëtarët e shtabeve të komunës së Pejës do të raportojnë tek unë, çdo ditë, në orën 09.00, rreth problemeve dhe masave për zgjidhjen e tyre, si dhe për të gjitha çështjet e tjera që mund të kenë një ndikim negativ në aftësinë mbrojtëse të popullsisë.
7. – Komandantët e shtabeve të komunave të Istogut, Klinës dhe Deçanit do të raportojnë tek unë, çdo ditë, ora 11.00, lidhur me të gjitha çështjet e përmendura në pikën 8 të këtij Urdhëri.
8. – Personat e ngarkuar për drejtimin e shtabeve të komunave të Pejës, Klinës, Istogut dhe Deçanit janë si më poshtë:
Major Ranko Gojkoviç, Major në rezervë Ilija Dashiç, Kapiten i Klasit të Parë Dejan Bullatoviç, Kapiten i Klasit të Parë Millan Iviçiç dhe Kapiten i Klasit të Parë Radosllav Arsenijeviç.
9. – Ky urdhër hyn në fuqi më datë 31 mars, ora 08.00 dhe do të zbatohet në mënyrë strikte derisa të shfuqizohet. Në rast moszbatimi ose shpërfilljeje në ekzekutimin e detyrave të dala nga ky urdhër, do të zbatohet ligji për gjendjen e luftës në fuqi në RFJ.

KOMANDANT

Nënkolonel

Dushko D. Antiç

(firma)

(vula) Departamenti Ushtarak i Pejës

QYTETI I PEJËS

“Spastrimi”

Dhuna kundër popullsisë etnike shqiptare në qytet, nisi menjëherë pas bombave të para të NATO-s, më 24 mars. Një ditë më pas, lagjja e Zatrës e ndjekur nga ajo e Kapeshnicës dhe më pas Dardania ishin “spastruar”. Sipas raportit të pranisë së OSBE-së në Kosovë, policia do të vinte në shënjestër veçanërisht ish-punonjësit e OSBE-KVM, ndërsa civilë serbë plaçkitën zyrat e OSBE-së në Pejë.⁷

Kësisoj të gjitha lagjet ishin spastruar, teksa banorët ishin urdhëruar të mblidheshin në një vend grumbullimi në qendër. Policia ishte marrë me organizimin e autobusëve që do të shpinte popullsinë në jug, në Prizren dhe më pas në Shqipëri. Një pjesë e popullsisë ishte shtrënguar të udhëtonte më këmbë drejt veriut, në Mal të Zi. Më 29 mars, shumica dërrmuese e popullsisë etnike shqiptare ishte shtrënguar të linte qytetin.

Gjatë kësaj kohe ndodhën gjithashtu edhe disa vrasje, qartazi për të ngjallur frikë dhe përsheptuar çpopullimin e qytetit. Ngjarjet më mizore ndodhën në lagjen Dardania, ku, sipas Këshillit për Mbrojtjen e Lirive dhe të Drejtave të Njeriut, dyzet e një njerëz u vranë më 27 mars.⁸ Human Rights Watch nuk i verifikoi rast pas rasti dëshmitë për këto vrasje, por kërkimet e përgjithshme në Pejë dhe në Dardani konfirmuan përafërsisht numrin dyzet e një.

Një person i tha Human Rights Watch se si ishte vranë fqinji i tij i pasur, Namik Bilali. Ai tha:

Fqinji im, Namik Bilali u qëllua natën e 26-27 marsit. Ishte një nga njerëzit e pasur të Pejës dhe banonte ngjitur me mua. Serbët donin të grabisnin gjithçka që ai zotëronte. Ata trokitën në derën e shtëpisë së tij, i ranë ziles dhe i kërkuan para. Naimiku u tha që nuk kishte para, kështu ata e qëlluan me armë me silenciator.⁹

Një tjetër person që refuzoi ta jepte emrin i tha Human Rights Watch:

Të shtunën, më 27 mars, ca fqinjë serbë erdhën dhe më thanë “duhet të largohesh.” Ishin që të gjithë të armatosur. Ata shkuan derë më derë në shtëpitë e shqiptarëve duke iu kërkuar para dhe na thanë që të

largoheshim. Sipas tyre një jetë njeriu vlente 1000 marka gjermane. Në qoftë se ne kishim aq para për të paguar, atëherë mund të jetonim. Kushërinjtë e mi dhe fëmijët e tyre u vranë. Njëri prej tyre quhej Mustafa Lajci dhe ishte pesëdhjetë e pesë vjeç, ndërsa dy djemtë e tij, Halili dhe Florimi ishin njëzet dhe shtatëmbëdhjetë vjeç. Tjetri ishte Adem Lajci, gjashtëdhjetë e pesë vjeç, ndërsa dy djemtë e tij Ganiu dhe Myftari ishin njëzet e pesë e tetëmbëdhjetë vjeç. Mustafai dhe Ademi ishin vëllezër dhe jetonin ngjitur me njëri-tjetrin.¹⁰

Shqiptarë të tjerë etnikë të intervistuar në kampet e refugjatëve, shpjeguan se si ishin përzënë me përdhunë nga Peja. Njëri prej tyre i tha Human Rights Watch:

Serbët erdhën në qilarin tonë të djelën, më 28 mars. Na drejtuan armët dhe thanë: “Ku janë të tjerët?” Kishim pesë ditë që ishim fshehur në qilar, pa lëvizur nga vendi. Kishim dëgjuar të shtënat dhe ishim të frikësuar se mos ata vinin në qilar dhe na vrisnin ...

Na mblodhën në qendër të qytetit, na kontrolluan, na morën pasaportat dhe paratë, në ato raste kur gjetën, si dhe arturina, gjerdanë. Paskëtaj na kërcënuan dhe na mallkuan. Pritëm afro dy orë e më pas na ngarkuan në autobuzë. Kur autobuzët nuk kishin më vende, i shtrëngonin njerëzit të ecnin më këmbë. Kur ra nata, ne ishim ende në Pejë. Një pjesë të njerëzve i sistemuan nëpër shkolla. Ndërkohë që njerëzit largoheshin, serbët shtinin për të ngjallur panik. Disa njerëz u orvatën t’ia mbathnin nga turma dhe të fshiheshin nëpër shkolla. Ishte diçka e tmerrshme; frika dhe paniku ndjehej gjithandej, një gjë e pabesueshme. S’vinim gjumë në sy, nuk pushonim dot. Njerëzve iu kishin vjedhur edhe automjetet.¹¹

Një tjetër person, Bujar Tabaku, na tha:

I fushnin njerëzit në autobuzë. Ishin autobuzë të kompanive private nga Kosova, që ishin marrë në zotërim nga ushtria. Shoferët e autobuzëve ishin që të gjithë policë. Kishin veshur uniforma të gjelbra dhe mbanin maska të zeza. Kishte edhe disa civilë të armatosur. Për mendimin tim, civilët ishin nga Peja dhe ndihmonin në organizimin e punës me autobuzët.¹²

Pas “spastrimit” të qytetit, qeveria e përqëndroi vëmendjen kah fshatrat rreth e qark Pejës. Fshati i parë për t’u “spastruar” ishte në luginën e Baranës, e cila shtrihet në juglindje të Pejës. Një sërë fshatrash, si Rasiq, Broliq dhe Vranoc u shpopulluan forcërisht qysh javën e parë të prillit. Gjatë kësaj kohe u “spastruan” edhe fshatrat përgjatë rrugës Pejë-Prishtinë, në lindje të Pejës. Vetëm tri fshatra përgjatë kësaj rruge – Qyshk, Zahaq dhe Pavlan – do të përbënin një përjashtim të rëndësishëm. Të tri ata nuk do të prekeshin deri më 14 maj, kohë kur ndodhën një numër vrasjesh në masë (shih më poshtë). Ende mbetet e paqartë, përse këto tri fshatra u anashkaluan në fillim të prillit dhe, befas, në mes të majit u goditën aq rëndë.

Plaçkitjet dhe Zjarrvëniet

Plaçkitje dhe zjarrvënie ndodhën në të katër anët e qytetit, shpesh edhe nga dora e qytetarëve serbë. Në radion dhe televizionin e kontrolluar nga shteti, qeveria serbe do të mëtonte se dëmtimet në qytet ishin kryer nga bombardimet e NATO-s. Një anëtar i Kishës Ortodokse Serbe, At Jovani, që punonte në Patriarkanën e Pejës pas luftës, do të ripërsëriste këtë pretendim dhe i tha Human Rights Watch se Peja ishte bombarduar nga NATO-ja.¹³ E megjithatë një tjetër anëtar i kishës, At Sava, pikturoi një kuadër të ndryshëm gjatë një interviste dhënë revistës në gjuhën serbe “Nin”. Në këtë intervistë, ai u shpreh:

Ne besojmë se e vërteta do të shpaloset plotësisht. Numrin e saktë të njerëzve që u vranë, sa varre masive ekzistojnë, ku ndodhen ... Rreth të gjitha këtyre do të mësojmë në ditët që vijnë. Tashmë kjo nuk është çështje propagande, por provash materiale që janë gjetur për çdo ditë – raporte, foto, filma që janë xhiruar në vendngjarje, si dhe një numër i madh kufomash – për fat të keq, kryesisht grash dhe fëmijësh. Populli serb duhet ta mësojë këtë të vërtetë tragjike. Më e keqja ka ndodhur pikërisht në zona si ajo e Pejës, që është një qytet krejtësisht i shkatërruar, jo për shkak të bombardimeve të NATO-s, por si pasojë e zjarrvënieve dhe shkatërrimit sistematik të pronës. Të gjithë ata që

Pjesa më e madhe e pazarit, në qendër të Pejës, do të plaçketej dhe digjej në mënyrë sistematike.

kanë banuar atje, por edhe ata që kanë ardhur e kanë parë atë çka ka ndodhur, e dinë mirë pse-në. Kjo është e vërteta e hidhur rreth Kosovës dhe Metohisë, një e vërtetë për të cilën një numër i madh njerëzish nuk janë ende të gatshëm për të folur, por gjithsesi një e vërtetë me të cilën populli serb duhet të ballafaqohet dhe të bëjë atë që lypset bërë.¹⁴

Pjesa më e madhe e pazarit, në qendër të Pejës, do të plaçkitez dhe digjej në mënyrë sistematike, qysh në fillim të prillit. Shumica e xhamive të komunës, gjithashtu do të shkatërrheshin. Sipas zyrës lokale të bashkësisë islamike, nga tridhjetë e një xhamitë në mbarë komunën, trembëdhjetë do të rrafshoheshin, ndonëse tre prej tyre ishin shkatërruar qysh në vitin 1998 (njëra në Logjë, tjetra në Rausiq dhe e treta në Vranoc). Xhamitë e tjera në një mënyrë ose tjetër do të shfityroheshin, ca me mbishkrime dhe ca me dëmtime të pjesshme.¹⁵ Më 19 korrik 1999, Human Rights Watch vizitoi arkivin treqind vjeçar të Bashkësisë Islamike, i cili ishte djegur e rrënuar.

Vrasja finale

Një nga ngjarjet më të hidhura në Pejë, ndodhi më 12 qershor, teksa trupat serbe dhe ato jugosllave, ashtu si dhe pjesa më emadhe e popullsisë serbe po përgatiteshin ta braktisnin Kosovën. Njerëz të armatosur, të cilët besohet se i përkisnin grupit paraushtarak të quajtur Munja, vranë në një shtëpi gjashtë anëtarë të familjes, duke përfshirë këtu edhe fëmijë të moshës pesë, gjashtë, shtatë, dymbëdhjetë dhe trembëdhjetë vjeç. Veç katër vetë mbijetuan, njëri prej të cilëve ishte një djalë tetë vjeç, që u shtir si i vdekur. Një nga burrat e shtëpisë e morën me vete dhe më pas u gjend i vdekur.

Ky incident ka të bëjë me dy familje, emrat e të cilave janë mbajtur të fshehtë për t'i mbrojtur nga ndonjë raprezalje të mundshme. Kryetari i njëres prej familjeve, të cilin ne do ta quajmë këtu Agim, i tha Human Rights Watch se, më 12 qershor, rreth orës 8.30 të mbrëmjes, ai dëgjoi tri të trokitura në portën e oborrit.¹⁶ Para se të shkonte të hapte portën, tri njerëz të armatosur e të veshur me uniforma, kaptuan murin. Porta u hap dhe pesëmbëdhjetë a njëzet vetë hynë në oborrin e shtëpisë. Tri vajzat e Agimit do të merreshin në pyetje për pesëmbëdhjetë minuta në një dhomë më vete, paskëtaj Agimi u nxorr nga shtëpia dhe jashtë ai pa pesë a gjashtë

automjete që po prisnin. Prej andej atë e shpunë në shtëpinë e Ibrahimit, që ishte miku i tij më i ngushtë.

Sipas Agimit, trupat e ushtrisë kishin zënë vend në një shtëpi përkundraill asaj të Ibrahimit. Ibrahim u nxor nga shtëpia dhe u fut në një xhips ku ndodhej edhe Agimi, i cili ndërkohë që kish qenë duke pritur jashtë shtëpisë së Ibrahimit, ishte goditur në kokë dhe në trup. Më pas të dy burrat u shpunë në shtëpinë e Agimit.

Në një intervistë të kryer më vete, Ibrahim i kallzoi Human Rights Watch të njëjtën ngjarje, por nga këndvështrimi i tij.¹⁷ Më 12 qershor, rreth orës 9 të darkës, disa burra të armatosur me uniformë, kaptuan portën e shtëpisë së tij. Në atë kohë, ai ndodhej në shtëpi me të shoqen, vëllain, kunatën, tre fëmijët e të vëllait dhe katër të tijët, si dhe me të ëmën e moshuar, e cila ishte uloke.

Njerëzit e armatosur kërkuan para dhe Ibrahim iu dha atyre 3000 marka gjermane si dhe disa arturina. Paskëtaj Ibrahim dhe i vëllai u urdhëruan të dilnin jashtë. Aty ata panë Agimin, të cilin e kishin rrahur, duke pritur brenda në një xhips. Prej andej ata i shpunë në shtëpinë e Agimit.

Dëshmitarë identifikuan njeriun në të djathtë si Nebojsa Miniç, të njohur si "Mrtvi" ("Vdekja"). Ai është implikuar në rrëmbimin dhe vrasjen e gjashtë anëtarëve të një familjeje më 12 qershor në Pejë. Në të majtë është Vidomir Salipur, një polic nga Peja i cili mendohet të ketë qenë kren i bandës Munja. Ai u vra nga UÇK më 8 prill 1999.

Data dhe vendi i fotos janë të panjohura.

Ibrahimi tha, pesë a gjashtë njerëz të armatosur erdhën në shtëpinë e Agimit, tok me të tre burrat. Ata kishin veshur uniforma të gjelbra të ushtrisë, shami të zeza të lidhura në qafë dhe qenë armatosur me pushkë automatike, granata dhe shishe molotov. Midis tyre ishte Nebojsa Miniç, kriminel i njohur dhe prijës i paraushtarakëve në Pejë, i cili njihej me nofkën Mrtvi (Vdekja). Të dy si Agimi ashtu edhe Ibrahimi e njohën atë asokohe, por edhe në fotografitë e botuara në këtë raport. Ata e përshkruan atë si lëkurëzeshkët me tatuazhe në gjithë pjesën e sipërme të trupit, duke përfshirë këtu edhe një të vdekur në gjoks.

Miniç e pyeti Ibrahimit se sa para kishte prurë me vete. Ibrahimi i tha 3000 marka gjermane dhe Miniçi ia ktheu se ai do t'i numëronte vetë paratë dhe po qe se do të dilnin mangut, kishte për ta vararë. Atëherë Ibrahimi i tha se mund të shkonte përsëri në shtëpi dhe të merrte para të tjera, kështu ai u kthye në shtëpi dhe i dha në dorë Miniçit edhe 4900 marka gjermane që i kish pasë fshehur.

Pasi Ibrahimi iu dha edhe shtojcën e parave, të armatosurit i urdhëruan njerëzit e familjes të uleshin të gjithë tok në një divan. Siç kujton Ibrahimi, ata i thanë kumatës të shkonte me ta në dhomën ngjitur. Ata e shpunë atë në banjë, ku ajo u përdhunua nga një burrë me mjekër të vogël. E ëma uloke e Ibrahimit që ndodhej në dhomën ngjitur, i dëgjoi ata tek i çirreshin nuses: “Brzo! Brzo!” (Shpejt! Shpejt!). “Ata e çnjerëzuan,” do t'i thoshte më vonë e ëma, Ibrahimit.

Njerëzit e armatosur e kthyen mbrapsh kumatën dhe e ulën në divan me pjesën tjetër të familjes; më pas hapën zjarr. Ibrahimi do të shpjegonte:

Ai nisi të qëllonte. Unë bashkë me djalin tim të vogël kërcyem jashtë dhe më pas u hodhëm nga ballkoni. Gruaja ime e larë në gjak doli në ballkon dhe thirri “ju lutem, ndihmomëni.” Unë vrapova bashkë me djalin dhe shkuam te fqinjët. E lashë djalin tek ata. Shkova te Sllavka (një fqinjë serbe), por ajo nuk ma hapi derën. Paskëtaj prita të shihja se çfarë do të ndodhte dhe i pashë kur u larguan. Në këtë kohë, hodhën dy granata. U fsheha në bar. Kur dolën, shtinë në drejtim të shtëpisë. Hyra brenda dhe pyeta nënën çfarë kish ndodhur. Ajo më tha, nuk e di, por diçka lëviz. Atëherë pashë, djalin e tim vëllai, katër vjeç, që kish mbijetuar. Gruaja ime ishte plagosur rëndë. Ajo qe hequr osh deri te shtëpia e fqinjit e mbuluar në gjak. Edhe vajza e tim vëllai ishte plagosur, por nuk arrita ta marr vesh, veç të nesërmen në mëngjes. E

shpumë në spital, por mjeku na tha se kishte humbur shumë gjak. E operuan, por ajo do të vdiste.

Të vrarët ishin Vjollca, 28 vjeç (e përdhunuar dhe më pas e vrarë); Rena, 7; Nita, 5; Hajri, 13; Dardane, 12; Agron, 6; dhe Musai, 31 vjeç (i marrë me vete nga serbët e armatosur dhe i gjetur i vdekur pesë ditë më pas).

Ndërkohë që po ndodhte e gjithë kjo, Agimi ishte ulur me njerëzit e armatosur, mes tyre edhe Miniçi. Aty ishin të pranishëm dhjetë nga anëtarët e familjes së tij, do t'i thoshte ai Human Rights Watch, si dhe Musai, vëllai i Ibrahimit, të cilin e kishin marrë nga shtëpia e Ibrahimit. Më pas, Musain e larguan edhe prej andej. Trupi i tij do të gjendej pas pesë ditësh në lagjen e Kalasë, me fytyrën e prerë.

Miniçi, me sa duket në një moment reflektimi, i kishte thënë Agimit, “Kohë të vështira, o plak. E gjithë kjo bën pjesë në spastrimin e brendshëm të qytetit.” Ai piu kafënë që i ofruan njerëzit e familjes dhe, sipas Agimit, do t'i tregonte për urdhërat që kish marrë. Agimi do të kujtonte:

Kur morën Musën, Miniçi tha, “Siç e sheh, o plak, familja tënde dhe ajo e Musës, duhet të ekzekutohen.” Ai më tha, “Po i ndryshojnë urdhërat çdo gjysmë ore.” Ai më tha, “Më vjen keq që po ta them, por familja e Ibrahimit është ekzekutuar, likuiduar.” Ai tha, “Ti ishe i pari në listë, por për fat të keq, na u desh të vrisnim më parë familjen e Ibrahimit.” I thashë, “të lutem, shpëto jetën e fëmijëve të mi.” Ai ma ktheu se do t'i kursente deri në mëngjes.

Miniçi kishte një radio. Ata natë ai kish veshur një kanotiere të gjelbër, pa mëngë. I pamë krahët e mbushur me tatuazhe. Një njërin nga krahët kishte një thikë, një sëpatë dhe një granatë. Në gjoks kishte të vizatuar një njeri të vdekur. Dëgjuam njerëzit që flisnin me të përmes radios. Dëgjuam vetëm “qyteti është i sigurt. Askush nuk hyn apo del nga qyteti. Jeni të sigurt. Bëni ç'të doni.” I dëgjuam këto fjalë, kur ata ishin ende në shtëpinë tonë.

Njerëzit e armatosur e lanë shtëpinë e Agimit, me përjashtim të Miniçit dhe të një tjetri. Atëherë Miniçi dhe personi tjetër i thanë Agimit se duhej t'i çonin dy vajzat e tij “te majori”. Sipas Ibrahimit, Miniçi u betua mbi kryqin që mbante në qafë se asgjë e keqe nuk do t'u ngjante vajzave. Ato u larguan për afro një orë dhe kur u kthyen nuk qenë keqtrajtuar, gjithnjë

sipas Ibrahimit dhe dy vajzave që u intervistuan nga Human Rights Watch në praninë e të atit. Ato thanë që të dy burrat u rrekën t'iu mbushnin mendjen që të kryenin marrëdhënie seksuale, por ato s'pranuan dhe kështu ata i kthyen në shtëpi.

Mëngjesin e ditës së nesërme, u shfaq te shtëpia e Agimit me një polic serb që e kishte mik, të cilin shqiptarët me dashamirësi e thërrisnin "Kapllan". Sipas Agimit, Kapllani i rrëfeu rreth planit për të ekzekutuar familjen e tij dhe e këshilloi t'ia mbathte, këshillë që ai e ndoqi.

Po atë ditë, Ibrahimit varrosi pesë anëtarë të familjes, që ishin vrarë me ndihmën e katër policëve, emrat e të cilëve janë mbajtur të fshehtë, për t'i mbrojtur nga ndonjë raprezalje e mundshme.

Motivet e vrasjeve janë të paqarta, megjithëse plaçkitja mund të jetë njëra prej tyre. Por si Agimi ashtu edhe Ibrahimit mëtojnë njerëzit e armatosur i njihnin me emër, ndaj dhe ata besojnë se ishin vënë në shënjestër për arsye të caktuara. Një nga shpjegimet e ofruara nga Ibrahimit ishte se, Musai, vëllai i tij, para pak kohësh, ishte kapur duke u përpjekur për t'ia mbathur në Mal të Zi. Sipas Ibrahimit, në fund të majit, Musai i kishte paguar një polici serb të quajtur Zharko Baçkoviç, 3000 marka gjermane, për ta nxjerrë atë tok me familjen nga Kosova. Ata ishin kapur në rrugë e sipër dhe Musai kishte kaluar një javë në burg. Pas të gjitha gjasave, edhe Baçkoviçi duhej ta kishte pasur pisk, ngaqë qe përpjekur të ndihmonte një familje shqiptare. Ibrahimit dhe Agimi besojnë se vrasjet ka të ngjarë të jenë një përpjekje nga ana e tij për të larë veten në sytë e kolegëve, por kjo i ngjan më shumë një spekulimi. Fakti që familja duihej që ishte e pasur, mund të jetë një tjetër mundësi.

Përdhunimet

Përdhunimi i kryer në ngjarjen e përmendur pak më sipër do të ishte rasti i vetëm i dhunës seksuale të vërejtur në Pejë drejtpërdrejt nga ana e Human Rights Watch, ndonëse dëshmi rrethanore na shtyjnë të besojmë se një numër i madh grash janë përdhunuar brenda dhe jashtë qytetit. Një mjek gjinekologjist në Pejë i tha Human Rights Watch se, pas luftës, ai kishte asistuar ndërprerjen e shtatzanisë së tri grave nga Peja, të cilat, sipas mendimit të tij, kishin pasë qenë përdhunuar.¹⁹ Refuzimi i grave për të folur rreth përdhunimeve dhe dhunës seksuale e bën tejet të

vështirë konfirmimin e akuzave. (Shih mars-qershor 1999: Një vështrim i përgjithshëm.)

Më 20 prill, NATO do të deklaronte se, sipas dëshmive të refugjatëve shqiptarë nga Kosova, forcat serbe e jugosllave kishin hgritur kampe përdhunimi në Gjakovë dhe Pejë. Gjithnjë sipas refugjatëve, në Pejë “serbët kishin grumbulluar një numër grash të reja shqiptare dhe i kishin shpënë në hotel Karagac, ku komandanti lokal kishte përpiluar një listë me emrat e ushtarëve të tij dhe i lejonte sipas radhës të kalonin një natë në hotel.”²⁰

Në raportin rreth krimeve të luftës në Kosovë, Departamenti i Shtetit të Shteteve të Bashkuara, do të përmendte akuzat rreth kampeve të përdhunimit në Gjakovë e Pejë.²¹ Kapitulli i raportit mbi Pejën, citon si të vetmin burim të vetin, një artikull të *New York Times* të 22 qershorit, rreth përdhunimeve. Gjithsesi, artikulli i më sipër cituar përmend “zyrtarët e Departamentit të Shtetit” si burimin origjinal të të dhënave të tyre.²²

As Human Rights Watch as edhe ndonjë gazetar i huaj do të ishte në gjendje të konfirmonte praninë e kampit të përdhunimit në hotel Karagac.²³ Sipas OSBE-së, UÇK-ja e inspektoi hotelin Karagac në kohën që ata hynë në Pejë, rreth datës 12 qershor. Një zëvendës komandant i brigadës lokale të UÇK-së i tha OSBE-së se, ata kishin gjetur prezervativë të përdorur dhe të linjta grash në dhomat e hotelit.²⁴

Qyshk

Mëngjesin e datës 14 maj 1999, forcat serbe të sigurimit, zbritën në fshatin e vogël të Qyshkës, fare pak milje larg në lidje të Pejës. Duke iu druajtur raprezaljeve, një numër i madh burrash u larguan në drejtim të kodrave pranë fshatit, teksa pjesa tjetër e banorëve do të mblidhej forcërisht në qendër të fshatit. Sipas të dhënave, gjatë grumbullimit të popullsisë në pjesë të ndryshme të fshatit, mbetën të vrarë dymbëdhjetë burra.

Rreth orës 8.30 të mëngjesit, forcat e sigurimit të veshura me uniforma të gjelbra nga të ushtrisë, me fytyra të ngjyrosura dhe maska, i ndanë gratë, fëmijët dhe të moshuarit nga pjesa e mbetur e burrave që s’ia kishin dalë të largoheshin. Më shumë se 200 banorë të fshatit do të kanoseshin dhe plaçkiteshin në mënyrë sistematike me gjith’ka iu gjendej: para, arturina dhe sende të tjera të çmuara. Letrat e njoftimit do t’iu griseshin.

Tridhjetë e dy burra nga moshja nëntëmbëdhjetë deri më gjashtëdhjetë

e nëntë vjeç u ndanë në tri grupe dhe u çuan në tri shtëpi të ndryshme, ku u detyruan të qëndronin në rresht. Në çdonjërin nga shtëpitë, njerëzit e armatosur i breshëruan ata me zjarrin e armëve automatike. Në njërin nga shtëpitë, një nga personat e armatosur i qëlloi me pistoletë trupat e plandosur përtokë. Të tri shtëpive iu vu zjarri dhe u lanë të shkrumbohen.

Rasti i fshatit Qyshk ka dy karakteristika të veçanta që ia vlen të hetohen në mënyrë të hollësishme. E para, në çdonjërin prej tri grupeve, pati nga një të mbijetuar. Tre burra, thjesht për hir të fatit, ia dolën të hiqeshin zvarrë dhe të dilnin nga shtëpitë e djegura, pa plagë të rënda. Të tre ata, por edhe shumë të tjerë që ishin të pranishëm atë ditë, i rrefyën Human Rights Watch, historitë e tyre.

E dyta, ndërsa shqiptarët etnikë të fshatrave në Kosovë zakonisht nuk janë në gjendje të bëjnë dallimin midis ushtarëve, trupave speciale të policisë dhe paraushtarakëve, pa zënë ngoje raste kur mund të identifikojnë individë të veçantë, në këtë rast ka dëshmi të pakundërshtueshme që e drejtojnë gishtin mbi disa njerëz të përzierë në krime lufte. Banorët lokalë janë të bindur në faktin se, serbë etnikë nga zonat aty pranë ishin të përfshirë në këtë ngjarje. Një pjesë e njerëzve të armatosur iu ishin drejtuar shqiptarëve me emër dhe iu patën kërkuar sende të vyera konkrete.

Fshatarët identifikuan në fotografi dy individë që ata mëtojnë se ishin të pranishëm në Qyshk më 14 maj – Sreçko Popoviç dhe Zvonimir Cvetkoviç – si dhe një person të tretë – Slavisha Kastratoviç – e cila kishte qenë e pranishme në fshatin Zahaq, atë ditë kur ishin vrarë nëntëmbëdhjet burra. Ndonëse për asnjë nga individët e identifikuar nuk ka fakte të kenë hapur zjarr mbi shqiptarët etnikë, prania e tyre në Qyshk dhe në Zahaq, më 14 maj, do të thotë se ata duhet të jenë në gjendje të identifikojnë kriminelët, si dhe komandantët e njësisë. Ky informacion ka

Fshatarët identifikuan në fotografi dy individë që ata mëtojnë se ishin të pranishëm në Qyshk më 14 maj

të ngjarë të jetë i paçmuar për Gjykatën Ndërkombëtare të Krimeve të Luftës në ish-Jugosllavi, si dhe për gjykatat serbe, të cilat, pas rënies së Millosheviçit në tetor 2000, mund të nisin procedurat për gjykim të personave përgjegjës. Dëshmia fotografike është trajtuar

më poshtë, në kapitullin mbi kriminelët.

Motivet e vrasjeve në Qyshk, si dhe sulmet e kryera po atë ditë në Pavljan dhe në Zahaq, mbeten të paqarta. Nuk ka dëshmi që të flasin për veprimtari të dëndur të UÇK-së në ato fshatra si në vitin 1998 ashtu

edhe më 1999. Gjithashtu nuk ka të dhëna për policë apo ushtarë të vrarë në ato zona gjatë bombardimeve të NATO-s, gjë që të të shtyj të mendosh se një motiv i mundshëm ka qenë hakmarrja. Ka një shpjegim të bërë nga fshatarët se, fshati Qyshk ishte vendbanimi i Hasan Çekut, të atit të Agim Çekut, kreut ushtarak të UÇK-së.²⁵ Hasani dhe vëllai i tij Kadriu ishin midis të vrarëve në Qyshk, më 14 maj. Një banore e fshatit Qyshk i tha Human Rights Watch se policët i dëftuan asaj një fotografi të Agim Çekut dhe thanë: “Gjithë këtë po e bëjmë për shkak të këtij.”²⁶ Kjo thënie mbështetet edhe nga dëshmi të dhëna Komitetit të Juristëve për të Drejtat e Njeriut, një grup për të Drejtat e Njeriut me qendër në Shtetet e Bashkuara. Në një video të xhiruar në kuadër të Projektit mbi Dëshmitarët i këtij Komiteti, anëtarë të familjes Çeku dëshmuan se forcat e sigurimit pyetën në mënyrë specifike për babain e Agim Çekut, para se ta vrisnin.²⁷

Duke lënë mënjanë motivet, vrasjet në Qyshk, Pavljan dhe Zahaq ishin të lidhura e të bashkërenduara. Kjo nuk ishte dhunë e ushtruar kuturu, nga ca horra në radhët e forcave serbe të sigurimit. Ashtu siç kishte ndodhur edhe në fshatra të tjerë në mbarë Kosovën gjatë luftës, Ushtria Jugosllave merrej me masat e sigurisë në periferi të luftimeve, duke instaluar postblloqe në pika kyçe të rrugëve, ndërsa trupat speciale të policisë dhe paraushtarakët hynin nëpër fshatra për të vrarë dhe kryer “spastrime”. Në qoftë se autorët kryesorë të krimeve në rastin e Qyshkës do të ishte milicia lokale apo ndonjë njësi speciale e policisë, për të mos thënë të dyja, nuk ka pikë dyshimi se ata i kishin bashkërenduar punët tok me policinë lokale dhe autoritetet ushtarake.

Ka edhe dëshmi të tjera që flasin për një angazhim të drejtpërdrejtë të Ushtrisë Jugosllave në sulm. Nga një numër burimesh është raportuar se kanë parë dokumente të ushtrisë që bënin fjalë për një prani ushtarake rreth e qark fshatit Qyshk, pak kohë para 14 majit. Një gazetar perëndimor ka deklaruar se ka parë dokumenta të Ushtrisë Jugosllave që urdhëronin për “spastrimin” e fshatit.

Për të mbrojtur identitetet e dëshmitarëve dhe të mbijetuarve, inicialet e tyre janë ndryshuar.

Kuadër i përgjithshëm

Qyshkë është një fshat i vogël rreth pesë milje në lindje të Pejës, pranë rrugës kryesore Pejë-Prishtinë dhe ka afro dyqind shtëpi

dhe 2000 banorë. Në fshat jetonin edhe tri familje serbe, të tria me mbiemrin Jasoviç, si dhe një familje malazeze me mbiemrin Bojoviç. Sipas shqiptarëve etnikë banorë të fshatit, marrëdhëniet midis serbëve dhe shqiptarëve kanë qenë të mira. Familjet e banorëve jo shqiptarë u larguan nga Kosova, kur trupat serbe dhe jugosllave u tërhoqën nga provinca më 12 qershor.

Sipas fshatarëve, në fshatrat Qyshkë, Zahaq dhe Pavljan nuk ka pasur kurrëndonjëherë veprimtari të UÇK-së, ndonëse disa prej burrave në moshë për armë ishin anëtarë të UÇK-së, që zhvilloi luftime në komunën e Pejës, duke përfshirë këtu edhe fshatin Logjë. Rrethinat e fshatit Qyshkë nuk kanë qenë skenë e luftimeve midis trupave qeveritare dhe UÇK-së, si në vitin 1998 ashtu edhe më 1999. I vetmi incident që njohim ndodhi në Zahaq, më 22 dhjetor 1998, kur policia vrau një shqiptar etnik, Sali Kabashi dhe arrestoi pesë të tjerë në rrethana krejt të diskutueshme. Qeveria serbe tha se, policia u ndodh nën zjarr kur po kryente arrestimin,²⁸ ndërsa burime nga shqiptarët etnikë pohojnë se Kabashi u ekzekutua në vend.²⁹

Gjatë bombardimeve të NATO-s mbi Jugosllavi më 1999, fshatrat e Qyshkës, Zahaqit dhe Pavljanit fillimisht nuk do të trazoheshin, edhe pse pjesa më e madhe e fshatrave rreth e qark tyre, ashtu si edhe qyteti i Pejës, duke nisur nga 25 marsi do të “spastroheshin” në mënyrë sistematike. Siç është përmendur tashmë, deri më 29 mars, më shumë se 90 përqind e popullsisë së Pejës ishte nisur për kah veriu, në drejtim të Malit të Zi, në këmbë, ose për në jugperëndim, në drejtim të Shqipërisë, me autobuzë. Gjithashtu në harkun kohor mars-prill, një sërë fshatrash përgjatë rrugës Pejë-Prishtinë do të zbrazeshin nga shqiptarët etnikë, me përjashtim të Qyshkës, Zahaqit dhe Pavljanit. Për ç’arsye nuk u “spastruan” edhe ato asokohe, nuk dihet. Një teori e paprovuar është se, banorët e këtyre fshatrave paguanin për t’u mbrojtur forcat lokale të sigurimit.

Forcat speciale të policisë shkuan tri herë në Qyshkë para sulmit të datës 14 maj për të kontrolluar për armë dhe për të kërkuar para dhe ndonëse dogjën capak shtëpi, e vërteta është se askush nuk u lëndua apo u vra dhe askujt nuk iu kërkua të linte fshatin. Vizitën e parë do të kryenin më 17 prill, ora 4 e pasdites, por trupat hynë vetëm në lagjen Kristal. Sipas thënieve të fshatarëve për Human Rights Watch, ata dogjën se katër se shtatë shtëpi.

Katër ditë më pas, rreth orës 12 të mesditës, forcat e sigurimit hynë në Qyshk, Zahaq dhe Pavljan. Dëshmitarët i thanë Human Rights Watch se

ata ishin veshur me uniforma të gjelbra kamuflazhi, ndërsa një pjesë e tyre kishin kapele të blerta *cowboy*. Po sipas fshatarëve, ata iu thanë të mos shqetësoheshin. “Shkoni nëpër shtëpia. Askush s’ka për t’ju prekur me dorë. Jeni të sigurt,” iu paskëshin thënë ata. Një ditë më pas, trupat u kthyen sërish në Qyshkë dhe kontrolluan për armë. Një numër dëshmitarësh thanë se disa prej fshatarëve dorëzuan armët që kishin pasur në zotërim deri më atë kohë. Sipas raportimeve, Syl Gashi dorëzoi një pushkë gjuetie, ndërsa i vëllai një pistoletë. Po kështu veproi edhe Brahim Lushi edhe pse kishte leje për armëmbajtje. Policët i morën Syl Gashit makinën e tipit BMË dhe 1200 marka gjermane.

Aksioni i policisë i datës 14 maj u duk qartë që ishte “më agresiv” se vizitat e mëparshme, thanë një numër i madh fshatarësh. Qysh nga fillimi u pa qartë se objektivat e forcave dhe urdhërat e eprorëve shkonin përtej një kontrolli rutinë për armë.

Vrasjet

Ofensiva e 14 majit filloi pa kurrfarë paralajmërimi rreth orës 7 të mëngjesit, kur një numër i madh trupash speciale të policisë dhe paraushtarakë, hynë në Qyshkë nga drejtimi i Pejës. Fshatarët i thanë Human Rights Watch se, ata dëgjuan breshëri armësh automatike rreth asaj ore dhe panë se disa shtëpi në skaj të fshatit po digjeshin. Pjesa më e madhe e të rinjve dhe mesoburrave u larguan në kodrat aty pranë nga frika, siç kishin vepruar edhe më parë gjatë inkursioneve të policisë në Qyshkë, ndonëse një pjesë e tyre vendosën të qëndronin pranë familjeve.

Policët vërshuan nga perëndimi në drejtim të lindjes, duke i shtrënguar njerëzit drejt qendrës së fshatit. Disa prej fshatarëve u nisën me vullnet të lirë drejt qendrës, siç tha një grua, ngaqë menduan se do t’i nisnin në drejtim të Shqipërisë dhe se “do të ishte më e sigurt për ta të mblidheshin në një vend të caktuar.”³⁰ Sipas vlerësimeve, dymbëdhjetë burra u vranë ndërkohë në pjesë të ndryshme të fshatit, duke përfshirë ndër ta edhe Hasan Çekun.

Projekti i Dëshmitarëve i Komitetit të Juristëve të të Drejtave të Njeriut do të intervistonte dy dëshmitarë për vrasjen e Hasan Çekut. Të dy burrat dëshmuan rreth ngjarjes duke u regjistruar në një video, transkriptimi i së cilave u bë i mundur edhe për Human Rights Watch. Njëri prej dëshmitarëve tha:

Ata (forcat e sigurimit) pyetën se kush ishte babai i Agim Çekut, se ai ishte i madh tashmë, se ai kishte sjellë NATO-n këtu dhe se tashmë ata do të na eliminojnë. ... Ata e morën Hasanin, e lanë të ikte dy herë dhe

**Sipas vlerësimeve,
dymbëdhjetë burra u vranë
ndërkohë në pjesë të
ndryshme të fshatit, duke
përfshirë ndër ta edhe
Hasan Çekun.**

liruan bagëtinë. Herën e fundit që ai u kthye, ata kishin therrur njëri nga lopët. Ata e qëlluan Hasanin në vend dhe i kallën zjarrin. Unë iu qasa pranë dhe e pashë Hasanin të vdekur dhe këmbët që po i digjeshin.³¹

Dëshmitari tjetër ofroi këtë dëshmi për Projektin e Dëshmitarit:

E dinim që ata ishin duke vranë familjarët e oficerëve shqiptarë. Mendoja se ishte thjesht çështje kohe para se të na vrisnin të gjithëve. Ata na hoqën mënjanë, pa e ditur se kush ishte babai i Agimit, duke pyetur për të. (Hasani) bëri përpara. Ata i thanë të merrte familjen dhe ndërkohë neve na ndanë. Ata e morën (Hasanin) për të gjetur një fotografi të Agimit, ndërkohë morën në pyetje mua dhe kumatën time. Ata na pyetën se kur e kishim parë për herë të fundit (Agimin). Ku? Por ndërkaq ne e kishim vendosur se të ndodhte çfarë të ndodhte, s'kishim për ta pranuar kurrë që kishim pasur ndonjë farë kontakti me të. Po i thashë atin që kurrë, kur në atë moment (Hasani) solli fotografinë, ku kisha dalë unë me Agimin. Ai më njohu, por unë e mohova. Ai më tha se isha me fat ngaqë kisha një fëmijë me vete. Ata më kërkuan t'iu shkoja pas dhe t'iu tregoja se e kujt ishte shtëpia në anën tjetër të rrugës. Atëkohë dëgjova të shtënat. Vrapova, por im ungj, nuk më la të shihja (Hasanin) të vdekur.³²

Pavarësisht nga vrasjet e para që kishin ndodhur, disa burra vendosën të qëndronin pranë familjeve. Njëri prej tyre, një tridhjetë e tetë vjeçar, i quajtur B. B. ndenji me afro dyzet pjesëtarët e familjes së tij, duke përfshirë këtu të ëmën dhe fëmijët. Ai dha këtë shpjegim për Human Rights Watch:

Kur i pashë (trupat serbe) pranë shtëpisë, dukeshin tepër agresiv, ndaj dhe vendosa t'ia mbath. Tatëpjetë rrugës pashë disa të rinj që më thanë se, ata (forcat serbe) kishin vranë tre burra. Vendosa të hidhesha në lagjen ku ndodhej familja Gashi. Kur shkova atje fola me disa pleq që

kishin vendosur të rrinin e të prisnin ardhjen e ushtarëve. Menjëherë paskësaj erdhën familjet Lushi dhe Kelmendi – gra, burra dhe fëmijë.³³

B. B. dhe fshatarë të tjerë të intervistuar veç e veç, i thanë Human Rights Watch se një grup prej afro 200 shqiptarësh etnikë të atij fshati do të rrethoheshin shpejt e shpejt nga rreth njëqind forca të sigurimit. Të gjithë dëshmitarët thanë se, trupat kishin veshur uniforma të gjelbra tip ushtrie. Të gjithë i kishin fytyrat të maskuara në një farë mënyre, ose i kishin ngjyer me të zezë ose mbanin maska, ndërsa një pjesë kishin lidhur shami të zeza në kokë ose mbanin kapele të gjelbra, tip cowboy.

Të gjithë fshatarët besonin se një pjesë e anëtarëve të forcave të sigurimit ishin nga zona e Pejës, bie fjala nga fshati i Gorazhdecit i banuar nga serbë etnikë, të cilin e ndan nga fshati Qyshk lumi i Bistricës. Me sa dukej, disa nga anëtarët e forcave i njihnin një numër të pakët shqiptarësh personalisht, sikurse i thanë fshatarët Human Rights Watch, meqenëse ata kërkuan sende specifike, bie fjala si “çelsat e Mercedesit tënd”. Një grua që kish pasë qenë në lidhje të ngushtë me forcat e sigurimit i tha Human Rights Watch:

Ata kishin veshur uniforma të blerta kamuflazhi. Shumica e tyre kishin lidhur në krye shami, dy mbanin kapele ndërsa të tjerët qenë krye zbuluar. Të gjithë i kishin lyer me bojë fytyrat. Kësisoj ne mund të shihnim vetëm sytë e tyre, e për pasojë nuk mund t'i njihnim. Por ishte mëse e qartë që disa prej tyre na njihnin neve. Në Qyshkë është një shkurtabiq, një pijanec, të cilin njerëzit e venë në lojë. Një pjesë e ushtarëve zunë të talleshin me të, dhe nga mënyra se si e bënin shihej qartë që e njihnin... Po kështu ca prej ushtarëve do t'i thoshin dikujt: “Dorëzo çelsat e Mercedesit!” ose “Na jep çelsat e furgonit!” Kështu pra, ata e dinin fort mirë se kush ishte filani dhe çfarë kishte në pronësi.³⁴

“Unë mendoj se ata ishin nga këto anë sepse i njihnin njerëzit me emra dhe iu kërkuan makinat. Disa prej tyre i njoha nga fytyra.”

Fshatari B. B. i tha Human Right Watch: “Unë mendoj se ata ishin nga këto anë sepse i njihnin njerëzit me emra dhe iu kërkuan makinat. Disa prej tyre i njoha nga fytyra.”³⁵ Për hollësi të mëtejshme rreth identitetit të anëtarëve të forcave të sigurimit, shih më poshtë.

Pasi turma e fshatarëve ishte mbledhur në qendër të fshatit, njëzet e

nëntë burra i hoqën mënjanë dhe i ndanë nga gratë dhe fëmijët. Paskëtaj i gjithë grupi do të plaçkiteshë e zhvishej sistematikisht nga sendet e çmuara. B. B. do të shpjegonte:

Ata na urdhëruan të zbraznim xhepat dhe të nxirrnim gjithë sendet e çmuara – para, argjendurina dhe arturina. Pasi i dhanë fund kësaj, urdhëruan dy fëmijë, njëri trembëdhjetë e tjetri katërbëdhjetë vjeç. Njërit i thanë të mblidhte letër njoftimet, ndërsa tjetri sendet e çmuara. Njeriu që (më pas) do të na ekzekutonte, iu vuri thikën në fyt fëmijëve dhe tha, “nxirrni gjithë ç’keni”. Pastaj qëlluan pranë këmbëve të fëmijëve dhe mbi kokë.³⁶

C. C. pesëdhjetë e shtatë vjeç, ishte kapur gjatë kohës që po përpiquej t’ia mbathte nga fshati dhe ashtu si të tjerët ishte shtrënguar të mblidhej në qendër të fshatit. Ai i tha Human Rights Watch:

Gruaja e tim vëllai ishte njëzet metra larg. I thanë të ndalonte dhe i vunë tytën e automatikut në qafë. I morën 850 marka gjermane. Njëri prej tyre më shau dhe më qëlloi me shputë në fytyrë. “Pse si kujtoni ju, kurrë s’ka për të pasur demokraci për ju,” më thoshin. “Këtu është Serbi. As Amerika as NATO s’kanë punë këtu.” Paskëtaj na shpunë në varreza. Familjet Gashi, Lushi dhe Kelmendi ishin atje, sëbashku me disa miq nga fshatrat Logjë, Graboc, Rausiq dhe Gorazhdec ... Sakaq nisën ta ndanin gratë, fëmijët dhe pleqtë nga burrat e rinj në moshë. Unë nuk i njoha dot nga pjesa më e madhe e tyre mbanin maska ose i kishin zhyer fytyrat me bojë të zezë. Na vodhën; mua më morën 200 marka gjermane. Morën ç’gjetën, ora dore, dokumenta, të cilat i dogjën, florinj dhe arturina.³⁷

Një tjetër grua që ishte e pranishme e quajtur D. D. i tha Human Rights Watch se, gratë dhe fëmijët i mbajtën në qendër të fshatit për afro një orë. Ajo tha:

Ushtarët po merrnin nga ne ç’të gjenin: para, cigare, ora dore, sende të çmuara ... Njëri nga ushtarët nxori një thikë dhe zuri ta lëpijë në sytë tanë. Pastaj ia vuri një fëmije në fyt. Një nga fëmijët e mi, im bir tre vjeç, më shpëtoi nga duart dhe ia dha vrapit në drejtim të grupit të

burrave, ku ndodhej im shoq. Ushtarët i shtinë përtokë pranë këmbëve të tij për ta ndaluar.³⁸

Një tjetër grua, A. A. e vërtetoi rrëfimin e mësipërm dhe shtoi:

Ne (gratë) po rrinim në shesh. Një nga ushtarët na tha se, ata kishin marrë urdhër t'i vrisnin të gjithë fshatarët, por ata do t'i kursenin gratë e fëmijët. Pastaj na pyeti: “Ku doni t’ju shpiem, në Shqipëri apo në Mal të Zi?” Ne nuk iu përgjigëm.³⁹

Pasi i zhveshën nga dokumentat dhe sendet e çmuara, forcat e sigurimit hoqën mënjane nga grupi prej tridhjetë e dy burrash, dymbëdhjetë vetë dhe i shpunë në një shesh, midis shtëpive të Ajët dhe Haki Gashit. Ata të dymbëdhjetë i drejtuan për nga shtëpia aty pranë e Syl Gashit. Çka ndodhi më pas është përshkruar shumë saktë në dëshminë e C. C., që ndodhej në atë grup:

Katër prej tyre, tre ushtarë dhe një polic, erdhën me ne. Njëri nga ata të katër kishte një mitraloz dykëmbësh, ndërsa të tjerët kishin automatikë të zakonshëm. Na vunë pas murit. Njërin, një ushtar në moshë të re, e kishin lënë te dera. Ai tha, “Ne do t’i ekzekutojmë familjet tuaja te varreza. Në qoftë se doni të shpëtoni kryet, na jepni gjithë paratë që keni.” Ne i thamë se nuk na kishin mbetur më para dhe ju mund të bëni me ne çfarë të doni.

Atëherë ai na tha se do të fliste me kolegët e tij për të parë se çdo të bënte me ne. Ata folën me një ëalkie-talkie me komandantin e tyre, por unë nuk i dëgjova se ç’thanë. Sakaq ai u dha te dera me automatik në dorë. Ne ishim të gjithë pas murit me duart lart. Ai tha, “Në emër të Serbisë, ju të gjithë do të pushkatojeni.”

Ibër Kelmendin e kisha në krah të majtë. Ai është i sëmurë nga zemra dhe kur i dëgjoi fjalët e serbit, vdiq në vend dhe ra mbi mua. Edhe unë u shtira sikur kisha vdekur. Ai hapi zjarr dhe të gjithë u vranë, me përjashtim të një djali. Ai qëlloi edhe një herë mbi atë person – nuk e njihja se kush ishte. Unë isha plagosur në pjesën e sipërme të këmbës. Një tjetër ushtar erdhi dhe qëlloi përsëri, më pas një i tretë e zbrazti gjithë karikatorin e automatikut, më pas një i katërt. Unë isha i gjallë, i fshehur nën Ibër Kelmendin dhe tim vëlla.

Ata i mallkuan shqiptarët dhe pastëktaj i kallën zjarrin shtëpisë. Thyen xhamin e një dritareje dhe si i vunë zjarrin një dysheku e vendosën atë mbi trupat e të vrarëve. Pasi i zhvendosa trupat që kisha përsipër, dola jashtë. E ndava mendjen se ishte më mirë të më vrisnin sesa të digjesha i gjallë, kështu që kërceva nga dritarja. Eca kështu rreth 100 metra dhe u fsheha. I fshehur ndenja nga ora 10 e paradites deri në orën 5 të pasdites.⁴⁰

“Në emër të Serbisë, ju të gjithë do të pushkatojeni.”

Human Rights Watch e inspektoi shtëpinë e Syl Gashit më 16 korrik. Nga shtëpia kishin mbetur vetëm muret, gjithçka në pjesën e brendshme ishte djegur krejtësisht. Syri të zinte fragmente kockash të hapërdarë mes trarëve të karbonizuar të çatisë dhe traversave të drunjta që ndodheshin në dysheme.

B. B. kishte pasë qenë midis atyre që kishin qenë duke pritur jashtë portës së oborrit. Ai i tha Human Rights Watch se, të shtënat u dëgjuan pas dy-tri minutash që ata patën marrë grupin e parë dhe sakaq e kishte kuptuar se i kishin vrarë të gjithë. Ai i tha Human Rights Watch:

Policët u kthyen, folën me sho-shoqin dhe iu kërkuan ca djelmohave rreth pesëmbëdhjetë dhe gjashtëmbëdhjetë vjeç të shkonin me gratë e fëmijët. Më pas, na ndanë dy grupe. Kur na morën (njëmbëdhjetë vetë), një djalë nuk dinte nga të shkonte, ndaj ata e qëlluan me qytën e pushkës dhe i thanë “Shko kënde!” Ata na thanë t’i vendosnim duart mbi krye dhe të ecnim shpejt. Rrugës për të mbërritur këtu (shtëpia e Sahit Gashit), njëri prej tyre tha, “vendosini këtu.” Një tjetër ndërhyri e tha, “Nuk është mirë t’i vendosim këtu sepse do të qelbin dynjanë.” Kështu shkuam në shtëpinë e Sahit Gashit.

Në krye na thanë të qëndronim pranë banjës. Fillimisht mendova se do të na ekzekutonin këtu, por njëri prej tyre me gjoksin e mbushur me gjerdanë me fishekë – 12.7 mm – tha, “Jo, futuni në këtë odën këtu.” Ishin fare të qetë. Na shanë e na nëmën, por pa ulëritur. Thashë me vete, si mund të na vrasin kur janë kaq të qetë. Hymë në kuzhinë. Atëkohë pashë automatikun të villte zjarr dhe rashë në të mëngjër. Mendova që të gjithë ishin vrarë, ndërsa unë s’kisha marrë as edhe një plagë. Ai hapi zjarr me breshëri, tri herë. I njëjti person u zhvendos në anën tjetër të dhomës dhe shtiu sërish mbi ata që tashmë qenë plandosur

në dysheme. Edhe tri herë të tjera. Një plumb më qëlloi në këmbë. Plumbi më kishte zënë në këmbën e majtë, nën gju. Paskëtaj plumbi më zuri në këmbën e djathtë, mbi gju. Plumbi i tretë më preku kërcirin e këmbës së djathtë dhe theu kockën.⁴¹

Më pas ai nxori pistoletën dhe qëlloi mbi gjashtë a shtatë persona, por ndërkohë unë nuk shihja gjë ngaqë i kisha sytë e mbyllur. Dhe gjithçka mbaroi. Pllakosi heshtja. Prita dy tri minuta dhe pastaj dalëngadalë hapa sytë. Kur pashë që rreth e qark s'kishte njeri, u ktheva në të djathtë dhe vura re Isuf Shalën që kishte vdekur. Edhe Arian Lushi që ishte në të djathtën time kish vdekur. Të gjithë kishin vdekur.

Nga dritarja pashë pesë policë dhe ndërkaq njërin prej tyre duke ardhur. U shtriva me sytë gjysmë të mbyllur për të parë se çfarë ishte duke bërë. Ai futi kryet në odë, hodhi diçka dhe shumë shpejt nga ai sendi nisi të dalë tym i zi. Pas pak sekondash nuk mund të mbushesha dot me frymë. Atëherë thashë me vete do të bërtas se po mbytesha dhe në heshtje thoja "o Perëndi, të lutem, ndihmomë" dhe u ngrita e shkova te dera. E mendova që do të vritesha, por më mirë ashtu se të digjesha i gjallë.

Shkova në dhomën tjetër dhe u hodha nga dritarja. Kur kërceva jashtë pashë makinat e tyre. Njëri kishte një Gulinov të madh. Kishin automjete civile, kamionë, traktorë, por edhe automjete ushtarake.⁴²

Ashtu si shtëpia e Syl Gashit, edhe ajo e Sahit Gashit do të digjej dhe më 15 korrik kur Human Rights Watch e vizitoi, i kishin mbetur vetëm muret.

E. E. ishte në grupin e fundit e përbërë nga nëntë vetë, duke pritur jashtë portës së oborrit, ditën e vrasjeve. Në një intervistë të shkurtër dhënë Human Rights Watch, ai konfirmoi se grupi ishte shpënë në shtëpinë e Demë Gashit dhe ishte ekzekutuar atje. Ai kishte shpëtuar i paplagosur. Por gjatë bisedës mbërritën fotografitë e njerëzve të vvarë të familjes së tij, si dhe atyre të familjeve fqinje, që do të shërbenin për ceremoninë e planifikuar të zhvillohej në Qyshk, një ditë më pas, më 18 korrik, duke e bërë krejtësisht të papërshtatshëm momentin për të vijuar më tej intervistën.

Gjithsesi disa gazetarë të huaj folën deri në detajet më të imta me E. E. rreth përvojës së tij. Në një artikull të botuar në numrin e datës 28 qershor të *Time*, citohet çka ka thënë i mbijetuari, rreth asaj që ngjau pasi forcat e sigurimit e shpunë në shtëpinë dy katëshe:

Isha bashkë me tetë vetë të tjerë. Kur hymë në korridorin e shtëpisë,

një nga ushtarët e VJ (Ushtrisë Jugosllave) na dha një çakmak dhe na tha të digjnim shtëpinë. Kur u përkula të marr çakmakun, nisën të shtënat. Unë zura të hiqem zvarrë, pa e kthyer kokën mbrapsh.⁴³

Human Rights Watch foli edhe me A. A., mbesën e E. E.-së, e cila ndodhej në Mal të Zi, si refugjate. Ajo i tha Human Rights Watch se e kishte takuar ungjin natën e 14 majit, pranë fshatit Qyshk dhe riprodhoi atë çka i kish thënë ai asokohe:

Në muzg, im ungj erdhi dhe na tha se burrat ishin ndarë në tre grupe dhe shpënë në tri shtëpi të ndryshme. Ai kishte qenë i pari që kish hyrë në njëren nga shtëpitë. Njëri nga ushtarët i kishte dhënë një çakmak dhe urdhëruar t'i vinte flakën perdes në dhomë. Kur ai qe përkulur t'i vinte zjarrin perdes, kish dëgjuar breshërinë e automatikut. Atëherë kërceu nga dritarja dhe ia mbathi.⁴⁴

Ngjarjet e përshkruara nga të tre të mbijetuarit do të konfirmoheshin edhe nga individë të tjerë në fshatin Qyshk, më 14 maj, duke përfshirë edhe grupin e grave që ndodheshin në afërsi të vendndodhjes së forcave të sigurimit, para se të nxirreshin nga fshati, pak a shumë në të njëjtën kohë që grupi i parë i burrave kishte marrë drejtimin nga shtëpia e Syl Gashit. Sipas thënieve të disa prej grave, teksa po largoheshin atyre iu

Thashë me vete, si mund të na vrasin kur janë kaq të qetë.

zuri veshi të shtëna, por ato nuk ishin në gjendje të përcaktonin se nga ç'drejtim vinin. A. A. i tha Human Rights Watch:

Ndërkohë që po dilnim nga fshati, ushtarët nisën të qëllonin në drejtim tonë, por vetëm për tokë. Për shkak të zhurmës dhe frikës që ndjemë, nuk qemë në gjendje të përcaktonim me saktësi se kundër kujt shtinin dhe nga ç'vend vinin të shtënat. Ndoshta në të njëjtën kohë shtihej nga disa drejtime, por ne nuk ishim në gjendje të përcaktonim prejardhjen.⁴⁵

Gratë dhe fëmijët e fshatit u ngarkuan në traktorë dhe u shoqëruan nga trupat serbe për në fabrikën e baterive të Trepçës aty pranë, në rrugën që lidh Pejën me Prishtinën. Një nga gratë që ndodhej në këtë grup, i tha Human Rights Watch, se në një postbllok pranë fabrikës, takuan

komandantin e stacionit të policisë së Pejë-Kliçinës. Ai u befasua kur pa gjith'ato gra e fëmijë, i pyeti se kush i kishte nisur atje dhe i ktheu mbrapsh në drejtim të fshatit Qyshk, të shoqëruar nga disa burra në tri vetura civile, një Audi gri dhe dy Zastava. D. D. tha:

Ushtarët i vunë zjarrin shtëpisë së Saliut. Çatia zuri të shembej. Paskëtaj ata na hypën mbi traktorë dhe kuaj. Rreth orës 10 të paradites, ata na mblodhën të gjithë neve – gra, fëmijë dhe ca pleq – përballë fabrikës së Trepçës, e cila ndodhet midis Qyshkës dhe qendrës së Pejës. Ndërkohë që po largoheshim, dëgjuam të shtënat. Rrugës për në fabrikë, ushtarët nuk e hapën pothuajse fare gojën.

Ne qëndruam për katër orë përballë Trepçës. Policët e atjeshëm na thanë të ktheheshim andej nga kishim ardhur, në Qyshkë. Kur iu afruam fshatit, pamë shtëpitë e djegura. Unë hyra në shtëpinë e Ram Binakut. Në njërën nga dhomat pashë kufomat e shkumbëzuara. Pjesa më e madhe e tyre ishte e pamundur që të njihej. Gratë njohën copëza sendesh që iu përkisnin bashkëshortëve të tyre, si çakmakë, ora dore, çelsa... Ma merr mendja se Skënder Dervishi ishte djegur i gjallë. E them këtë ngaqë pranë trupit të tij pashë gjurmë në shesh, sikur dikush kishte gërvishitur sipërfaqen me thonj. Më ra të fikët.⁴⁶

Një tjetër person, F. F., tridhjetë e pesë vjeç, u largua në drejtim të kodrave në kohën kur mbërritën forcat e sigurimit, por u kthye po atë ditë në mbrëmje vonë për të zbuluar shumë nga kufomat, duke varrosur tridhjetë e pesë nga dyzet e dy viktimat. Ai i tha Human Rights Watch:

Ne u larguam rreth 300 metra nga fshati, ku është një kodër e pyjzuar. Pamë shtëpitë të digjeshin dhe dëgjuam të shtënat e britmat e njerëzve. Më pas, forcat serbe u larguan. Rreth tridhjetë a dyzet e pesë minuta më vonë, (E. E.) erdhi. Vumë re që nuk ishte mirë. E pyeta ç'kishte ndodhur. Ai s'fliste dot, por vetëm përgjigjej, "Ç'na gjeti! Ç'na gjeti!" duke mbajtur kryet me duar. Qe shfytyruar i tëri.⁴⁷

F. F. tha se, E. E. iu kallzoi burrave që ndodheshin në kodër që njerëz ishin vrarë në fshat, por ai ishte tepër i traumatizuar për t'iu shpjeguar ngjarjen. Rreth një orë më vonë, F. F. dhe një burrë tjetër i quajtur Ajet, shkuan në Qyshk për të parë çfarë kish ngjarë. Rrugës për në fshat, ata panë Zoran

Jasoviç, një civil serb etnik që banonte në Qyshk, duke valëvitur flamurin jugosllav para një shtëpie të djegur, pas të gjitha gjasave për t'iu bërë të ditur forcave të sigurimit se ai ishte serb. Ai nuk i pa shqiptarët etnikë dhe më pas u largua prej andej. F. F. shpjegoi atë ç'ngjau më pas:

Ai (Jasoviçi) u largua dhe ne morëm për nga shtëpia. Unë hyra brenda dhe pashë turpat që po digjeshin. Ishte shtëpia e Demë Gashit. Nuk i identifikova trupat, madje as nuk i numërova. U kthyem në pyll dhe unë e ftova Sadik Gashin të vinte me ne. U kthyem sërish dhe u munduam të shuanim zjarrin. Trupat ishin larguar në atë kohë. Asnjë nga anëtarët e familjeve tona nuk ndodhej aty qark ...

Pashë shtëpinë e djegur të Sylë Gashit dhe një numër viktimash të djegura. S'mund t'ju them se sa njerëz gjendeshin aty brenda, për këtë do të ishte më mirë të flisnit me një dëshmitar okular. Vendosa të inspektoj çdo shtëpi. Në shtëpinë e Ahmet Gashit gjetëm trupat e djegur, por nuk ia dolëm të fiknim zjarrin. Në shtëpinë e Ajetit pamë dy trupa të tjerë të djegur: Sylë Gashi dhe Skënder Gashi ... Më pas shkuam në shtëpinë e Sali Gashit. Aty pamë trupin e Ibish Gashit të bërë shoshë nga plumbat. Pranë rrugës vumë re një plevicë të çukërmuar nga plumbat. Hapa derën ngadalë, shumë ngadalë dhe pashë Qaush Lushin të vdekur. Ishte vrarë nga një mitraloz 7.9 mm.

Human Rights Watch inspektoi plevicën ku qe raportuar vdekja e Qaush Lushit. Ajo ishte një ngrëhinë e vogël, e drunjte në anë të rrugës. Në derën ballore ishin dhjetë vrime plumbash, ndërsa në murin e brendshëm ishin nëntë vrime plumbash (shih fotografinë në të majtë). Ekspertë kriminalistë danezë që krejt rastësisht ndodheshin në atë kohë në vendngjarje duke ekzaminuar për hesap të Gjykatës së Krimeve të Luftës në ish-Jugosllavi, i thanë Human Rights Watch se ata kishin mbledhur dëshmi

Një nga fshtarët në Qyshk që panë trupin, tha se forcat e sigurimit serb vranë në këtë plevicë më 14 maj 1999 Qaush Lushin. Një ekspert danez i kriminalistikës që ekzaminoi në korrik vendin gjeti dhjetë vrime plumbash dhe gjurme gjaku njerëzor.

konkrete gjaku njerëzor në brendësi të plevicës. Ata thanë se kishin gjetur dy plumba, një në brendësi të plevicës dhe i dyti ngulur në një pemë. Pas të gjitha gjasave i përkisnin kalibrit 7.6 mm.⁴⁸

Fshatarët e Qyshkës i thanë Human Rights Watch se Qaush Lushi ishte njeriu më i pasur në fshat dhe ai që shtrënguar t'u jepte policëve 10.000 marka gjermane para se ai dhe i biri, Osmani, të vriteshin. Në një artikull të botuar në Time që bënte fjalë për vrasjet në Qyshk, thuhej se Lushi u kthye nga shtëpia me paratë për t'ua dhënë policëve për të gjetur të birin tashmë të vdekur. Paskëtaj atë e futën me përdhunë në plevicë, ku edhe e vranë.⁴⁹

B. B. konfirmoi se policia e kishte në shënjestër Qaush Lushin. Ai i tha Human Rights Watch:

Ata (forcat serbe të sigurimit) thanë, “Doni të keni shtet? Ne jemi 11 milion serb, kështu që në qoftë se doni të keni shtetin tuaj, shkoni dhe kërkojini ndihmë Clinton-it dhe Blair-it. Tani lypini ndihmë NATO-s. Qaushi tha

Një ceremoni përkujtimore e mbajtur në Qyshkë më 18 korrik 1999 për të dyzët e një burrat shqiptarë të vvarë në fshat nga forcat e sigurimit serb më 14 maj. Fshatarët mbajnë në duar fotografi të të vvarëve.

Lista e të vrarëve në fshatin Qyshk më 14 maj 1999

1. Muse Gashi, 64	22. Avdi Berisha, 64
2. Emin Gashi, 60	23. Rasim Rama, 40
3. Brahim Gashi, 60	24. Muhamet Shala, 50
4. Ibish Gashi, 56	25. Hasan Çeku, 69
5. Halil Gashi, 55	26. Kadri Çeku, 68
6. Syle Gashi, 49	27. Sefedin Lushi, 41
7. Jashar Gashi, 47	28. Osman Lushi, 47
8. Ahmet Gashi, 35	29. Xhafer Lushi, 46
9. Skënder Gashi, 37	30. Skënder Lushi, 44
10. Ramë Gashi, 60	31. Avdulla Lushi, 60
11. Xhafer Gashi, 42	32. Ukë Lushi, 57
12. Brahim Gashi, 56	33. Ramiz Lushi, 41
13. Selim Gashi, 42	34. Qaush Lushi, 51
14. Haki Gashi, 38	35. Arian Lushi, 20
15. Iber Kelmendi, 52	36. Gani Avdylaj, 42
16. Skënder Kelmendi, 46	37. Hasan Avdylaj, 40
17. Besim Kelmendi, 36	38. Isuf Shala, 50
18. Erdogan Kelmendi, 19	39. Emrush Krasniqi, 49
19. Brahim Kelmendi, 40	40. Ismet Dinaj, 32
20. Demë Kelmendi, 41	41. Zeqir Aliaj, e panjohur
21. Mentor Kelmendi, 23	

“Ne e kemi shtetin.” Njëri prej tyre tha “Në kohën që unë isha duke ju mbrojtur, ju vutë para e u pasuruan.” Dy herë ata e çuan Qaushin në shtëpinë e vet dhe kur ai erdhi te ky oborr (pranë shtëpisë së Azem Gashit), ata shtinë mbi kryet e tij. Qaushi u kthye me makinën e vet.⁵⁰

F. F. i tregoi Human Rights Watch çka kish ndodhur një ditë më pas, më 15 maj, pasi ai dhe bashkëfshatarët e tij e kishin kaluar natën në pyll:

Ditën tjetër, familjet që kishin fjetur në shtëpinë Kelmendi, Ajeti, Milaimi dhe unë, vendosëm të varrosnim kufomat sepse nuk donim që familjarët e tyre t'i shihnin të katandisur në atë gjendje. Unë propozova dhe vendosëm të rrëmihnim një varr të përbashkët sepse ishte tepër e rrezikshme të himbisnim kohë duke mihur shumë varre të veçantë. Disa gra e fëmijë erdhën dhe sakaq

e kuptuan që burrat e tyre ishin vrarë e djegur. Ato më pyetën “ku është filani e fisteku.” Unë iu thashë, “cilido që nuk ndodhet këtu ka vdekur.”

Ne gjetëm tridhjetë e një trupa dhe i varrosëm të gjithë tok me dy kufoma të padjegura, atë të Ibish Gashit dhe Qaush Lushit ... (Një ditë më pas) ra një shi i rrëmbyer. Vendosëm që Skënderi, Ajeti, Milaimi dhe

unë të shkonim e të merrnim me një vig, dy trupa të tjerë, njëri ndodhej pranë shtëpisë sime dhe aty pamë një plak që po këqyrte trupin e xhaxhait tim, Brahimin, që e kishin vrarë me një plumb në zemër. E morëm edhe

atë dhe e çuam te varri i hapur. Më pas shkuam të kërkojmë trupin e fqinjtit tonë, Rasimit ... E gjetëm në oborrin e shtëpisë. Trupin e kishte plot me plumba. Në oborrin e shtëpisë kish qenë ekzekutuar edhe një person tjetër, Met Shala, por trupin e tij tashmë e kish marrë i vëllai.⁵¹

Ne gjetëm tridhjetë e një trupa dhe i varrosëm të gjithë tok me dy kufoma të padjegura.

Aty nga pasditja grupi i grave, fëmijëve dhe pleqve qe kthyer në Qyshkë. Persona me uniformë i vendosën anëtarët e tri familjeve – Lushi, Gashi dhe Kelmendi – në shtëpinë e Shaban Binakut. Ata, si dhe të gjithë ata që ia kishin dalë mbanë t'i shpëtonin mësymjes, qëndruan në fshat ose në një pyll aty pranë deri në përfundim të luftës.

Sulmet në Zahaq dhe në Pavlan

Vrasjet në Qyshkë janë në qendër të këtij seksioni. Por shihet qartë se ofensiva e 14 majit përfshinte edhe sulmet mbi fshatrat fqinje të Zahaqit dhe Pavlanit, si pjesë e një aksioni të bashkërenduar. Dëshmitë na shtyjnë të mendojmë se, në mos të gjitha, të paktën një pjesë e forcave të angazhuara në mësymje do të merrnin pjesë në sulmin mbi dy fshatra. Shumë dëshmitarë i thanë Human Rights Watch se, forcat e sigurimit u shpërngulën në drejtim të Zahaqit dhe Pavlanit pas masakrës së kryer në Qyshkë.

Zahaq

Banorët e Zahaqit, një fshat me afro 140 shtëpi, i thanë Human Rights Watch se, policët kishin ardhur edhe para 14 majit në Zahaq, në dy a tri

raste, thjesht për të kërkuar para. Pasi filluan bombardimet e NATO-s, policët dhe paraushtarakët ishin vendosur në prona private pranë fshatit, duke përfshirë shitoret përgjatë rrugës Pejë-Prishtinë, dhe në shtëpinë e Xhemail Ramës.

Policët mbërritën më 14 maj, rreth orës 8 të mëngjesit. Një pjesë e madhe e njerëzve ia mbathën nëpër kodra, por disa prej tyre u kapën pa dalë nga fshati. Sadri Gashi, Fatos Gashi dhe Valdet Gashi, sipas të dhënave janë vrarë pikërisht në këtë kohë. Trupat që sipas përshkrimeve i përkisnin policisë dhe paraushtarakëve, iu kërkuar fshatarëve të largoheshin në drejtim të Pejës me traktorë apo në këmbë, me urdhërin e prerë për të “shkuar në Shqipëri.”⁵²

Një tjetër grup paraushtarakësh e ndaloi karvanin në udhë e sipër dhe hoqi mënjane 14 burra. Pjesa tjetër e grupit vijoi rrugën në drejtim të fabrikës së baterive të Trepçës, pranë Pejës, por ata do të ndaloheshin atje nga policia rreth orës 1 të pasdites dhe pasi u mbajtën për pak kohë, u kthyen mbrapsh dhe u nisën për në Zahaq. Sipas fshatarëve, rreth orës 5 të pasdites karvani kaloi te vendi ku ishin ndaluar të katërmbëdhjetë burrat. Ata nuk panë kufoma, por më vonë dëgjuan nga fshatarë të tjerë, se pengjet ishin vrarë në një hendek pranë rrugës.

Me t'u kthyer në Zahaq, forcat e sigurimit i plaçkitën fshatarët e karvanit dhe më pas i ndanë burrat nga gratë dhe fëmijët. Burrat u urdhëruan të dorëzonin gjithë paratë që kishin me vete në qoftë se nuk donin të ekzekutoheshin. Pasi të gjithë sendet e çmuara ishin dorëzuar, forcat e

Lista e të vrarëve në Zahaq, më 14 maj 1999

1. Ismet Hyseni, 41	11. Demë Hatashi, 28
2. Sabit Hyseni, 31	12. Shaban Neziri, 41
3. Naim Hyseni, 38	13. Zenel Neziri, 67
4. Agim Hyseni, 28	14. Fehmi Gjukiqi, 23
5. Bajrush Hyseni, 24	15. Hysen Gjukiqi, 21
6. Shpend Hyseni, 31	16. Bekim Delia, 21
7. Shaban Rama, 45	17. Zyber Smajlaj, 26
8. Sadri Rama, 50	18. Shaban Smajlaj, 23
9. Faton Rama, 24	19. Gëzim Cukaj, 19
10. Valdet Rama, 36	

sigurimit u larguan. Fshatarët do të qëndronin nëpër kodra për më shumë se një muaj, duke u kthyer në fshat vetëm për t'u furnizuar me ushqime, deri ditën kur forcat e NATO-s hynë në Kosovë, më 12 qershor. Numri i përgjithshëm i burrave të vrarë në Zahaq, më 14 maj, do të arrinte në nëntëmbëdhjetë vetë. Në kohë të ndryshme gjatë luftës do të vriteshin edhe nëntë të tjerë, por Human Rights Watch nuk ndërmori hetime për këto vrasje.⁵³

Pavlan

Sipas dëshmisë së fshtarëve, forcat e sigurimit hynë në Pavlan më 14 maj, rreth orës 10.30 të paradites.⁵⁴ Pjesa më e madhe e burrave e braktisën fshatin ngaqë kishin dëgjuar që njerëz ishin ekzekutuar në krahinë. E megjithatë dyzet e gjashtë banorë të fshatit u kapën, duke përfshirë këtu edhe gjashtë burra. Pasi policia iu mori letërnjoftimet, ata mbajtën gjashtë burrat e të tjerët i lanë të shkojnë. Pasi ata u lanë të largohen, fshatarët thanë se dëgjuan tri breshëri të shtënash. Kur u kthyen në Pavlan, po atë mbrëmje, ata gjetën trupat e gjashtë burrave të vrarë në shtëpinë e djegur të Zymer Gashit.

Human Rights Watch e vizitoi shtëpinë dykatëshe të Zymer Gashit, më 17 korrik 1999. Ajo ishte krejtësisht e djegur dhe përveç mureve nuk kish gjë tjetër më këmbë. Në një mur, në katin e dytë, përkundër derës, gjendeshin katërmëdhjetë vrime plumbash. Fshatarët kishin mbledhur fragmente kockash, të cilat i kishin futur në një qese plastike dhe varur në mur, mbërthyer me gozhdë.

Fshatarët i thanë Human Rights Watch se Aishe Gashi, dyzet e tre vjeç, kishte pasur kontakt të drejtpërdrejtë me forcat e sigurimit, ngaqë e fliste mirë serbishten. Sipas tyre, kur policët u kthyen në Pavlan në fund

Lista e të vrarëve në Pavlan, më 14 maj 1999

1. Zyber Gashi, 70	6. Hatixhe Nikqi, 55
2. Niman Gashi, 56	7. Alush Selmanaj, 46
3. Shaban Kelmendi, 52	8. Zenun Shala, e panjohur
4. Haxhi Dreshaj, 41	9. Muqë Lulaj, e panjohur
5. Brahim Nikqi, 55	10. Xhejrone Nikqi, e panjohur

të majit, pas masakrës, Aishja u tha atyre se ajo i njihnte që ata ishin nga ajo zonë. Aishja do të vritej në rrethana të panjohura, më 8 qershor.

Gjithë-gjithë trembëdhjetë njerëz do të kapeshin dhe vriteshin nga forcat serbe në Pavlan, gjatë bombardimeve të NATO-s, dhjetë prej tyre më 14 maj. Të tjerët do të vriteshin më 5, 8 dhe 10 qershor.

Fajtorët

Siç është vënë në dukje, shqiptarët etnikë kanë pasur vështirësi në identifikimin e fajtorëve dhe abuzuesve kundrejt tyre. Sipas rastit, individë të veçantë ose ndonjë shef policie janë identifikuar, por përgjithësisht dëshmitarët dhe viktimat kur flasin për abuzuesit e tyre përdorin terma të përgjithshëm si “paraushtarakët” ose “ushtarët”.

E megjithatë, lidhur me abuzimet në rajonin e Pejës ofrohen një sërë mundësish të reja për identifikimin e fajtorëve, ngaqë krejt ndryshe prej disa krahinave të tjera të Kosovës, shqiptarët e këtushëm kanë pasur kontakte të rregullta e në nivele të ndryshme me shumë prej serbëve etnikë që kanë jetuar në këtë vend. Vetë Peja, vendndodhja e Kishës Ortodokse Serbe, ka pasur një popullsi serbe të konsiderueshme, ashtu si edhe disa prej fshatrave të saj, si Gorazhdec dhe Nakille.

Një pjesë e mirë e banorëve shqiptarë të Qyshkës besonin se, forcat e sigurimit që mësynë fshatin më 14 maj kishin në radhët e tyre edhe serbë etnikë nga ajo zonë. Siç është përshkruar edhe më sipër, me sa duket forcat e sigurimit i njihnin disa nga shqiptarët e fshatit. Fshatarë të tjerë i thanë Human Rights Watch se, njerëzit e forcave të sigurimit flisnin serbisht me një aksent të pastër kosovar, krejt ndryshe prej serbëve të Serbisë së jugut apo nga Beogradi. Një banore e Pavlanit tha se ajo kishte njohur në radhët e trupave që shkuan në fshatin e saj, disa prej serbëve që ishin nga ato anë, ndonëse nuk ua dinte emrat. “Njëri prej tyre ka pasë punuar si portier në Dhomën e Bylmetit, atje ku shesin qumësht e djathë,” tha ajo.⁵⁵

Në një sërë intervistash me fshatarët, dolën në pah një numër përshkrimesh fizike të personave të ndryshëm. Një grua, H. H. e përshkroi kështu njeriun që ajo mendonte se kish komanduar në Qyshkë (ngaqë ai fliste në ëalkie-talkie): afërsisht gjashtë këmbë të gjatë, pak të shëndoshë dhe rreth të dyzetave. Kishte flokë të zinj e të qethur shkurt, të rruar anash me një xhufkë të bardhë në majë, tha gruaja. Mbante mjekër, vende-vende

të thinjur dhe kish veshur uniformë ushtarake, por pa kapele.⁵⁶ Fshatarë të tjerë e përshkruan komandantin me mjekër me ngjyrë të hapur. B. B. i tha Human Rights Watch: “Një tip me mjekër të shkurtër, vende-vende të thinjur, ngjante si komandant, ngaqë ishte ai që urdhëronte.”⁵⁷

E megjithatë, dëshmia më bindëse vjen nga identifikimi i bërë prej dëshmitarëve njëzet e një fotografive të siguruara nga Human Rights Watch, të cilat paraqisnin njerëz të armatosur e të veshur me uniformë, që ngjan të ishin pjesë e njësisive ushtarake ose të tjera, policë rezervistë, forca speciale, milicisë lokale apo trupave paraushtarake. Dy individë nga të fotografive do të njiheshin e identifikoheshin nga një numër i shumë dëshmitarësh, si persona që kishin qenë të pranishëm në Qyshkë, më 14 maj, ndërsa një person i tretë ishte parë në Zahaq, po atë ditë. Po kështu do të identifikoheshin edhe disa persona të tjerë, edhe pse pa qenë të akuzuar se kishin qenë në Qyshkë, më 14 maj, ndërsa plot të tjerë nuk u identifikuan fare.

Human Rights Watch i siguroi fotografitë më 16 korrik nga administrata komunale në Pejë, e cila asokohe drejtohej nga ish-anëtarë të UÇK-së. Fotografitë paraqesin individë të ndryshëm dhe grupnjerëzish që kanë marrë poza ushtarake. Në disa prej tyre shohim njerëz të veshur me uniforma ushtarake që janë duke pozuar në një fushë ose fshat. Në të tjerat shohim njerëz me gjithë pajisjet ushtarake dhe armë automatike që kanë dalë para shtëpive të djegura ose me tri gishtat lart, që përshëndetja e nacionalistëve serbë. Zyrtarët e UÇK-së i thanë Human Rights Watch se, fotografitë ishin gjendur në shtëpitë e serbëve etnikë në rajonin e Pejës, pasi trupat serbe dhe jugosllave ishin tërhequr nga Kosova, më 12 qershor. Human Rights Watch do të siguronte gjithashtu edhe dy grupe fotografish të tjera të datës 6 maj 1999 nga fshatarët e Zahaqit, ku nga shenjat që kanë në krah personat e dalë në to, duket qartë që janë anëtarë të forcave speciale të policisë. Fshatarët i thanë Human Rights Watch se, i kishin gjetur këto fotografi në shtëpinë e një serbi në Nakille.

Human Rights Watch i skanoi fotografitë, i hodhi në një kompjuter laptop dhe më pas ua tregoi fshatarëve në Qyshkë, Zahaq dhe Pavlan, si dhe banorëve të Pejës, për të parë nëse njihnin apo mund të identifikonin ndonjë nga individët në fotografi. Human Rights Watch nuk mund të konfirmojë autenticitetin e fotografive, meqenëse origjina e tyre, mënyra e përfutimit dhe pronësia janë të panjohura. Fakti që fotografitë ishin siguruar nga UÇK-ja, së cilës i intereson të identifikojë serbë si kriminelë të mundshëm

lufte, e rrit gjithsesi dyshimin rreth vërtetësisë së tyre. Por edhe sikur fotografitë të kenë qenë të falsifikuara, as që mund të vihet në dyshim fakti se disa nga fshatarët e intervistuar nga Human Rights Watch i identifikuan një pjesë të personave në fotografi – dhe është krejtësisht e pangjashme që kjo të ishte diçka e bashkërenduar midis fshatarëve dhe njerëzve të UÇK-së. E vërteta është se, Human Rights Watch ia kërkoi fotografitë UÇK-së dhe nuk qe se kjo ishte një iniciativë e vetë UÇK-së, madje pa u dhënë atyre të kuptonin se këto foto do t’iu tregoheshin fshatarëve të asaj zone.

Rezultatet e hetimit të Human Rights Watch janë si më poshtë: Një person ishte njohur nga gjashtë fshatarë të ndryshëm, të intervistuar veç e veç, të cilët thanë se e kishin parë në fshatin Qyshk, më 14 maj. Pesë prej tyre e identifikuan atë në fotografinë nr. 1 (i dyti nga e majta), dhe vetëm njëri prej tyre do të shprehej “Jam 90 përqind i sigurt që ka qenë atje.” Të tjerët ishin mëse të sigurt në përgjigjet e tyre. Dy nga të intervistuarit thanë se, personi në fotografi kishte qenë komandant në Qyshkë, më 14 maj, ndërsa një i tretë që gjithashtu e kishte identifikuar praninë e tij në fshat tha se, “mund të kish qenë komandant,” me të cilën nënkuptohej se ishte ai personi që drejtonte anëtarët e tjerë të grupit dhe fliste në walkie-talkie.⁵⁸

Fotografia nr. 2 (personi në të djathtë) dhe ajo nr. 3, tregojnë të njëjtin person edhe pse ai është i rruar. Një nga të pesë dëshmitarët që e njohu atë në fotografinë nr. 1, tha se, njeriu në të djathtë, në fotografitë nr. 2 dhe nr. 3 ishte i njëjti person dhe se forcat e sigurimit e thërrisnin atë “Popa”. Një tjetër dëshmitar, i cili nuk reagoi për fotografinë nr. 1, tha se njeriu në të djathtë në fotografinë nr. 2, kishte qenë në Qyshkë, më 14 maj dhe kish shkuar në shtëpinë e Demë Gashit ku ishin vrarë tetë vetë. “Ai nuk kishte mjekër,” tha dëshmitarja. Kur pa fotografinë nr. 3, dëshmitarja pohoi se, ky person kishte qenë me trupat serbe që vizituan fshatin Qyshk në prill dhe se asokohe ai mbante mjekër. Sipas saj, ai “tundi pushkën automatike dhe tha ‘veç kësaj nuk i shpëtoni.’”

Përveç faktit që kishin dëgjuar nofkën e tij “Popa”, asnjë nga dëshmitarët nuk ia dinte emrin personit të identifikuar prej tyre në fotografi: ata vetëm sa pohuan që ai kishte qenë i pranishëm në Qyshk. Emri i tij, Sreçko Popoviç, do t’i bëhej e ditur më parë Human Rights Watch nga njerëzit e UÇK-së lokale, por më vonë do të konfirmohej edhe nga dy gazetarë amerikanë që kishin qenë gjithashtu duke hetuar për krime luftime në rajonin e Pejës dhe që kishin përdorur të njëjtin takëm fotografish për të identifikuar fajtorët. Sipas Stephen Smith dhe Michael Montgomery nga American RadioWorks,

radiostacion ky që kish transmetuar një sërë emisionesh rreth krimeve të luftës të kryera në fshatin Qyshk dhe në Kosovë në përgjithësi, “Premtimi për Drejtësi” kish qenë emisioni i transmetuar në Radion Publike Kombëtare në Shtetet e Bashkuara në vitet 2000 dhe 2001, të tre njerëzit e intervistuar prej tyre – një shqiptar etnik dhe dy serbë etnikë – e kishin identifikuar Popoviçin me emër kur kishin parë fotografinë nr. 3.⁵⁹ Veç kësaj, Smith dhe Montgomery kishin gjetur edhe pesë persona të tjerë, të cilët nuk ia dinin emrin Popoviçit, por pohonin praninë e tij në Qyshk, më 14 maj. Dy prej tyre e konsideronin Popoviçin si komandant.⁶⁰

Një tjetër person i identifikuar si i pranishëm në Qyshk, më 14 maj, është Zvonimir Cvetkoviç. Një dëshmitar mëton ta ketë parë Cvetkoviçin në Qyshk atë ditë, madje edhe të ketë folur me të. Dëshmitari e identifikoi menjëherë atë në fotografinë që paraqet një grup njerëzish para një kamioni, fotografia nr. 4 (Cvetkoviçi ndodhet në cep në të djathtë), duke

FOTO 1: I dyti nga e majta njihet si Srećko Popoviç, për të cilin dëshmitarë të shumtë thanë se ishte anëtar i forcave të sigurimit serb që më 14 maj ekzekutuan dyzet e një burra në Qyshk të Kosovës. I treti nga e majta është identifikuar si Sllavisha Kastratoviç i cili është parë më 14 maj me focat e sigurimit serb në Zabaq të Kosovës ku u ekzekutuan nëntëmbëdhjetë burra të tjerë. Ajo ç'ka ata dinë për ngjarjet dhe anëtarët e tjerë të njësisë të tyre do t'i bënte ata dëshmitarë të vlefshëm për Gjykatën Ndërkombëtare të Krimeve për ish Jugosllavinë. Identiteti dhe veprimtaria e burrave të tjerë në fotografi është e panjohur ashtu sikurse dhe data e vendi i fotografisë.

© HUMAN RIGHTS WATCH

u shprehur, “S’do mend që e njoh Zvonkon. Kemi pasë jetuar në të njëjtën rrugicë.” Më vonë, Human Rights Watch do të siguronte edhe një kopje të pasaportës së Cvetkoviçit, e cila u gjendj në Petrans, në ndërmarrjen e kamionave në Pejë, ku ai kishte punuar. Fotografia e pasaportës (fotografia nr. 5) përkon me personin që është në cepin e djathtë në fotografinë që paraqet një grup burrash. Një tjetër dëshmitar, F. F. i tha Human Rights Watch se e kishte parë Zvonko Cvetkoviçin në Qyshkë, më 14 maj, por pohoi se ia kish mësuar emrin më vonë, dhe duhet thënë se ai nuk i pa fotografitë që ndodheshin në duart e Human Rights Watch. Gjithsesi, Smith dhe Montgomery kishin hasur në dy njerëz që, veç e veç, e kishin identifikuar Cvetkoviçin me emër në fotografinë e bërë në Petrans. Të dy ata do të shpreheshin se e kishin parë atë në fshatin Qyshk, më 14 maj.⁶¹

Bazuar në gjithë këto identifikime, Human Rights Watch beson se tashmë ekziston një dëshmi e fortë që vërteton praninë e Sreçko Popoviçit dhe Zvonko Cvetkoviçit në fshatin Qyshk, më 14 maj. E megjithatë, lypset thënë se nuk kemi dëshmi se si njëri ashtu edhe tjetri, kanë qenë

FOTO 2: Burri në të djathtë është identifikuar si Sreçko Popoviç (sib FOTO 1). Data dhe vendi i fotografisë janë të panjohura ashtu sikurse dhe identiteti i burrave të tjerë.

pjesëmarrës në mënyrë të drejtpërdrejtë në ekzekutimin e dyzet e një vetëve. Mund të themi që ata të dy kanë qenë të pranishëm, tok me forcat e sigurimit, në kohën që u kryen ekzekutimet, si dhe u dogjën shtëpitë e u plaçkitën pronat private. Tek e fundit, të dy këta persona, zotërojnë një informacion të çmuar rreth krimeve të kryera, duke përfshirë këtu edhe emrat e komandantëve, ndaj për këtë arsye, ata duhet t'i nënshtrohen hetimeve të Gjykatës Ndërkombëtare të Krimeve të Luftës në ish-Jugosllavi (ICTY).

Dy shqiptarë etnikë nga Zahaqi të intervistuar veç e veç, thanë se kishin njohur Sllavisha Kastratoviçin në fotografinë nr. 1 (i treti nga e majta, pranë Sreçko Popoviçit), si një nga anëtarët e forcave të sigurimit që kishin qenë të pranishme në Zahaq, më 14 maj. Njëri nga burrat, që mëtonte se kish marrëdhënie të rregullta me serbët lokalë për shkak të punës së tij, tha se Kastratoviçi ishte nga Gorazhdeci dhe se kish punuar në ndërmarrjen e tregtisë, Pik. Ndërsa tjetri u shpreh se e njohte Kastratoviçin personalisht. Ai i tha Human Rights Watch: “Më 14 maj e pashë Sllavisha Kastratoviçin. Madje ai më foli. Më pyeti si isha. ‘Më vjen mirë që i ke djemtë gjallë,’ më tha. Fëmijët e mi janë ende të vegjël.”⁶²

Një tjetër person nga fshati Qyshk, H. H., do ta shquante Kastratoviçin në fotografinë nr. 1, ndonëse nuk ia dinte emrin. Ajo i tha Human Rights Watch se ai kishte qenë në Qyshk më 14 maj, por edhe në disa raste të tjera në prill, kur forcat e sigurimit kishin ushtruar kontroll në fshat.⁶³ Pohimet e tre dëshmitarëve nga Qyshka dhe Zahaqi, na ofrojnë të dhëna që në aksionet e datës 14 maj, si në njërin ashtu edhe tjetrin fshat, janë angazhuar të njëjtat forca.

Një tjetër emër që do të shfaqej e rishfaqej gjatë intervistave ishte ai i Vidimir Salipur, i njohur pothuajse

FOTO 3: Burri në të majtë është identifikuar si Sreçko Popoviç (shih FOTO 1dhe FOTO 2). Data dhe vendi janë të panjohura.

nga gjithkush në Pejë dhe fshatrat rreth e qark, thjesht e shkoqur si Salipur. Intervistat dhe bisedat me një dyzinë banorësh të Pejës do t'i mëshonin faktit se Salipuri kishte reputacionin e njeriut të dhunshëm. Si anëtar i departamentit të policisë së Pejës, ai ishte i njohur për dëshirën e tij të papërbajtur për të rrahur e torturuar shqiptarët etnikë në burg apo në rrugë qoftë. Veprimtarë lokalë të të drejtave të njeriut, gazetarë, njerëz të UÇK-së, por edhe qytetarë të thjeshtë të Pejës, i thanë Human Rights Watch se Salipuri ishte gjithashtu kreu i një grupi të milicisë lokale apo grupi parashtararak, të quajtur Munja ose “Ndriçimi”, që ishte në të njëjtën kohë edhe nofka e Salipurit.⁶⁴ Pas të gjitha gjasave, grupi përbëhej nga serbë lokalë, një pjesë e të cilëve ishin efektiv i forcave policore ndërsa të tjerët ishin civilë. Po t'i hedhim një sy shpalljes së vdekjes së Salipurit (shih fotografinë nr. 6), një kopje e së cilës u sigurua nga Human Rights Watch, ai u vra nga UÇK-ja më 8 prill 1999:

FOTO 4: Në këtë foto shihet një burrë i identifikuar si Zvonimir Cvetković (i pari djathtas) me një grup burrash të tjerë të panjobur të kompanisë së kamionave Petrans në Pejë të Kosovës ku punonte Svetković. Ai është parë me uniformën e forcave të sigurimit serb më 14 maj në Qysbë ku u ekzekutuan dyzet e një burra shqiptarë. Identiteti i burrave të tjerë është i panjobur dhe nuk dihet që ata të jenë implicuar në veprimtari ushtarake. Data e fotografisë është gjithashtu e panjobur.

Me pikëllim të thellë njoftojmë familjen dhe miqtë se i dashuri ynë
Salipur Vidomir – “Ndriçimi”
 (1970 – 1999)

dha jetën në mënyrë heroike, më 8 prill 1999, në të 29 vit të jetës së
 tij, duke mbrojtur Tokën e Shenjtë Serbe në duart e terroristëve
 shqiptarë.

Varrimi do të zhvillohet nesër, më 11 prill (Pashkët), në varrezat
 Dobriloviq, në orën 13.00.
 Procesioni nisët nga shtëpia ...

**PËRSHËNDETJA E FUNDIT NGA KOLEGËT DHE OFICERËT E
 NJËSIVE “OPG” DHE “PJP” – DEPARTAMENTI I POLICISË SË PEJËS**

FOTO 5: Kjo fletë e pasaportës së Svetko Vidomir u gjend nga një gazetar amerikan në mes të muajit korrik 1999 në një nga zyrat e braktisura të shoqërisë së kamionëve në Pejë të Kosovës.

“PJP” i referohet forcave speciale të policisë në varësi të Ministrisë së Punëve të Brendshme (Posebna Jedinica Policije ose Njësia Speciale e Policisë). OGP ka të bëjë me Operativna Grupa, pra me Grupin Operativ, megjithëse nuk është e qartë se në ç’mënyrë ky grup ishte i përfshirë në strukturat e Ministrisë së Punëve të Brendshme të Serbisë. Fakti që Salipuri, një polic serb, ishte anëtar i një njësie të milicisë bashkë me civilë serbë, ka të ngjarë në grupin Munja, të jep të kuptosh se Ministria e Brendshme ishte në dijeni të veprimtarisë së milicisë lokale dhe mund t’i ketë organizuar e bashkërenduar ato më 7 qershor 1999. Presidenti Millosheviç do ta dekoronte Salipurin pas vdekjes, tok me 911 punonjës të tjerë të Ministrisë së Brendshme, me Urdhërin e Shkallës së Parë për Merita të veçanta në Çështjet e Mbrojtjes dhe Sigurisë, “për luftën kundër terrorizmit” në Kosovë.⁶⁵

Human Rights Watch do të arrinte të siguronte dy fotografi të Salipurit, tok me një grup burrash me uniformë e të armatosur (fotografitë nr. 7 dhe nr. 8). Në fotografinë nr. 8, shihet Salipuri i ulur në gjunjë, në radhën e parë, majtas, duke mbajtur një flamur shqiptar. Identiteti i personave të tjerë është i panjohur.

FOTO 6: Njostim i vdekjes së Vidimir Salipurit.

Në fotografinë nr. 7, ndodhet më këmbë, në mesin e radhës së dytë e mban në krye kapele, para asaj që duket si një flamur që shenjon kufirin shqiptaro-jugosllav. Në të majtë të tij, ndodhet personi i identifikuar si Nebojsa Miniç, nga dy dëshmitarë, të intervistuar veç e veç, i cili ka qenë i implikuar drejt për drejt si prijësi i një bande që do të plaçkiste e më pas vriste gjashtë anëtarë të një familjeje, nga moshë pesë deri më njëzet e tetë vjeç, në Pejë, më 12 qershor (shih më sipër, kapitulli Një vrasje finale). Dy njerëz që thanë se kishin pasur kontakte të drejtpërdrejta me Miniçin, i thanë Human Rights Watch, se ai e ka trupin të mbushur tatuazhe që paraqesin një thikë, një sëpatë dhe një granatë në parakrah, ndërsa në gjoks ka të vizatuar një të vdekur. Gjithashtu në fotografinë nr. 7, njeriu i skajuar në të majtë, në radhën e parë, do të identifikohet në mënyrë të pavarur nga dy vetë, si dhe nga disa burime të UÇK-së, me emrin “Milan”, i njohur si mik i Salipurit, ndonëse kundër tij nuk do bëheshin akuza specifike. Identiteti i personave të tjerë në fotografi është i panjohur.

FOTO 7: Vidimir Salipuri me kapele në kokë në qendër të rreshtit të sipërm. I pandehur si kreu i milicisë lokale të Pejës i quajtur “Mumja” ose “Ndriçimi”, Salipuri kishte namën e njeriut me sjellje të vrazbdë kundrejt shqiptarëve etnikë. Në të majtë të tij gjendet Nebojsa Miniç. Koba dhe vendndodhja e fotografisë janë të panjohura, ashtu siç janë të panjohura për ne edhe identitetet e personave të tjerë.

Gjithashtu ekzistojnë disa dëshmi për përfshirjen e Ushtrisë Jugosllave (VJ) në sulmet e kryera mbi fshatrat Qyshkë, Pavlan dhe Zahaq. Autoritete lokale të UÇK-së në Pejë, i thanë Human Rights Watch në korrik, se kishin shtënë në dorë një bllok shënimesh, që sipas tyre i përkiste një oficeri të VJ. Shënimet në bllok, thanë ata, bënë fjalë për një rrethim nga ana e ushtrisë së zonës së Qyshkës, para se të ndodhnin vrasjet e 14 majit.

Menjëherë paskësaj, Natasha Kandiç, nga Qendra Ligjore Humanitare me seli në Beograd, publikoi një raport ku përmendej blloku i shënimeve të togerit të VJ, që asaj ia kishin tregur autoritet lokale të UÇK-së në Pejë.⁶⁶ Kandiç shkruante se blloku:

(Rr)egjistr(onte) veprimtaritë ushtarake në komunën e Pejës pas 24 marsit. Në një shënimik të datës 11 maj thuhej se, fokusi i veprimtarive ushtarake duhej të zhvendosej në Qyshkë dhe rrethinat e saj.

FOTO 8: Vidimir Salipuri majtas në gjunjë në rreshtin e parë. Koba dhe vendudodhja e fotografisë janë të panjohura, ashtu siç janë të panjohura për ne edhe identitetet e personave të tjerë.

Gjithashtu, shtabi lokal i UÇK-së në Pejë, kishte një dokument me shënimin konfidencial që mbante firmën e kolonelit të ngarkuar me drejtimin e brigadës së 125-të.⁶⁷

Një artikull i mëpasëm i botuar në shtypin Perëndimor do të pohonte Gjykata Ndërkombëtare e Krimeve të Luftës kishte gjetur një dokument të Ushtrisë Jugosllave që urdhëronte “spastrimin” e Qyshkës. Një gazetar i USA Today do të raportonte se, kish shqyrtuar një bllok shënimesh me mbështjellëse plastike të zezë, të mbërthyer me tri unaza, i cili përmbante një urdhër të drejt për drejtë të shtypur në një shkresë të ushtrisë dhe që përmbante vulën e Këshillit të Lartë të Mbrojtjes të Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë Jugosllave në Beograd. Në këtë urdhër thuhej, “Objektivi i aksioneve ushtarake duhet të jetë spastrimi i Qyshkës dhe i fshatrave e i terrenit përreth.”⁶⁸ Në artikull thuhej se, hetuesit e Gjykatës Ndërkombëtare të Krimeve të Luftës e kishin gjetur bllokun e shënimeve më datë 2 korrik, pranë selisë së braktisur të një shtabi ushtarak në Kosovë.

LUBENIQ

Për shkak të afërsisë me vijën kufitare të Shqipërisë dhe një veprimtarie të dendur të UÇK-së në këtë rajon, fshati i Lubeniqit, në jug të Pejës, do të ishte vazhdimisht në fokus të vëmendjes dhe aksioneve të policisë përgjatë viteve 1998 dhe 1999. Sipas OSBE-së, Lubeniqi ishte në të njëjtën kohë edhe vendbanimi i njërit prej komandantëve lokalë të UÇK-së.⁶⁹

Sipas fshatarëve të Lubeniqit, në periudhën midis 24 marsit dhe 10 qershorit 1999, më shumë se tetëdhjetë fshatarë do të vriteshin nga forcat serbe në një numër incidentesh të ndryshme. Më 10 korrik, kontigjenti italian i KFOR-it, njoftoi për praninë e një varri masiv të mundshëm që përmbante 350 kufoma, por më pas ky njoftim rezultoi i pavërtetë. Deri më sot, hetues të gjykatës kanë zbuluar vetëm nëntë trupa në tre vendvarrime të ndryshme rreth e qark fshatit, ndërkohë që Human Rights Watch ka marrë raporte që flasin për mbi tetëdhjetë vrasje tip ekzekutimi në rajon gjatë gjithë këtij harku kohor.⁷⁰

Incidenti i parë i njohur në Lubeniq ndodhi më 25 maj 1998, kur dy policë serbë ranë në një pritë të UÇK-së dhe u plagosën, në rrugën Pejë-Gjakovë,

fare pranë fshatit.⁷¹ Paskëtaj forcat e policisë, para se të hynin në Lubeniç e granatuan dhe kur hynë në fshat ndanë burrat nga gratë, duke ekzekutuar nëntë burra.⁷² Më 29 maj i gjithë fshati mori arratinë, kryesisht

Atë ditë u vranë afro gjashtëdhjetë e tre persona, edhe pse shifrat lëvizin.

në Shqipëri, për shkak të ofensivës së pranverës të ndërmarre nga trupat qeveritare.

Sipas OSBE-së, në janar të vitit 1999, në Lubeniç jetonin 650 shqiptarë dhe 120 serbë.⁷³ Gjatë fushatës së NATO-s, incidenti më i rëndë do të ndodhte më 1 prill. Sipas një numri të konsiderueshëm dëshmitarësh, atë ditë u vranë afro gjashtë e dhjetë e tre persona, edhe pse shifrat lëvizin. Të paktën njëzet e pesë vetë, prej të cilëve nëntë vetëm nga Lubeniçi, u vranë një javë më pas, në malet në perëndim të vendit.

Sipas njërit prej pleqve të fshatit, që foli me Human Rights Watch, më 1 prill u vranë gjashtëdhjetë e tre burra, ndonëse dëshmitarët dhe të mbijetuarit që folën me gazetarët, mëtonin se numri i të vdekurve ishte afro tetëdhjetë.⁷⁴ Tetë dëshmitarë okularë folën me një numër të ndryshëm gazetarësh të huaj, të cilët, më pas do të shkruanin në shtypin anglofon. Artikujt e tyre janë jashtëzakonisht konsekuent. Gjashtë nga këta dëshmitarë i panë vrasjet me sytë e tyre, një tjetër dëgjoi të shtënat teksa po largohej tok me një grua dhe fëmijët dhe i teti pa trupat serbe duke zhvendosur trupat.

Të gjithë dëshmitarët, pa përjashtim, thanë se forcat serbe arritën në fshat më 1 prill, rreth orës 7 të mëngjesit. Një dëshmitar pohoi se, një person i panjohur nga Peja i kishte paralajmëruar një natë më parë, se trupat paraushtarake kishin planifikuar të hynin në fshat.⁷⁵ Në kohën kur serbët mbërritën, një pjesë e fshatarëve u larguan në drejtim të maleve aty pranë, ndërsa ata që mbetën në fshat u urdhëruan të mblidheshin në një vend. Më pas, burrat u ndanë nga gratë, fëmijët dhe të moshuarit. Këta të fundit u urdhëruan ta linin fshatin më këmbë. Paskëtaj burrat u morën në pyetje për armë dhe dy prej tyre u qëlluan në sytë e gjithë grupit. Menjëherë pas kësaj, forcat e sigurimit – njëri nga dëshmitarët tha, tre prej tyre – hapën zjarr mbi grupin. Nëntë nga fshatarët mbijetuan.

Njëra nga gratë që u përzu nga fshati më këmbë, i tha *London Times*:

Ata iu thanë grave dhe fëmijëve të shkonin në Shqipëri, sepse siç thanë ata, ne gjithmonë e kishim dëshiruar këtë gjë ... Na u desh t'i

linim burrat pas dhe kur dolëm në rrugën kryesore, dëgjuam të shtënat. Atëherë e kuptova që diçka e tmerrshme kish ngjarë. Më vonë, kur mbërritëm në Shqipëri, mësova që im atë kishte vdekur.⁷⁶

Një nga të mbijetuarit i tha Chicago Sun Times, “Ata ndanë burrat nga gratë dhe fëmijët e iu thanë të shkonin në Shqipëri. Paskëtaj ekzekutuan dy burra nga fshati në sytë tanë dhe nuk kaloi shumë e nisën të qëllonjë mbi ne, duke përdorur gjithë arsenalin e armëve.”⁷⁷ Një dëshmitar mëtonte të kish parë “trupa të parregullta” që morën kufomat me traktorë.⁷⁸

Sipas dëshmimeve të siguruar nga gazetarët, nëntë të mbijetuarit, një pjesë e të cilëve ishin të lënduar, u hoqën zvarrë deri në një pyll aty pranë dhe prej andej u ngjiten në mal. Një djalë gjashtëmbëdhjetë vjeçar, vdiq nga plagët. Pjesa tjetër ia doli të kalonte në Shqipëri.

Disa prej atyre që i shpëtuan ekzekutimit do të sulmoheshin një javë më pas në mal. Sipas plakut të fshatit që foli me Human Rights Watch, nga fshati Lubeniç u vranë nëntë burra gjatë sulmit në mal, si dhe katërmëdhjetë vetë nga fshati Buqan, tre nga Kruseci dhe një nga Prilepi. Pjesa më e madhe e trupave nuk janë gjetur edhe sot e kësaj dite, tha plaku. Numri i madh i minave që ndodhet në atë zonë, i ka parandaluar fshatarët dhe hetuesit e Gjykatës Ndërkombëtare të Krimeve të Luftës, të bëjnë kërkime për të përcaktuar numrin përfundimtar të viktimave.

Një nga të mbijetuarit që ishte në mal, i tha një gazetari të *Associated Press*, “Ne u sulmuam nga të gjitha anët ... Ata rrokullisën njerëz nga shkëmbinjte e thepisur poshtë në përrenj.”⁷⁹ Një tjetër i mbijetuar i tha *Irish Times*, “U ngjitëm në mal, zbritëm nga mali dhe humbëm gjithëgjithë nëntë njerëz. Katër prej të cilëve ishin gra dhe dy fëmijë. Kudo që shkonim na qëllonin.”⁸⁰

E gjithë zona rreth e qark Lubeniçës kish pasur një veprimtari të dëndur të UÇK-së përgjatë tetëmbëdhjetë muajve që iu paraprinë vrasjeve të 1 prillit, gjë që mund të ketë qenë njëri nga motivet e këtyre ekzekutimeve. Veç kësaj, katër dëshmitarë të ndryshëm iu kishin thënë gazetarëve se, njëri nga serbët e armatosur që kish hapur zjarr kish pasë thënë se UÇK-ja i kishte vrarë vëllanë.⁸¹ Njëri nga këta të katër pohonte se, sipas serbit, para disa muajsh, njerëz të UÇK-së ia kishte zbritur të vëllanë nga treni dhe më pas e kishin vrarë. Një tjetër dëshmitar tha se, serbi dukej më i riu në moshë në atë grup.

Raporti i OSBE-së mbi Kosovën, gjithashtu përmend një person të ketë

thënë se, vëllai i tij ishte vrarë nga UÇK-ja. Raporti citon një nga të mbijetuarit, të cilit i kishte zënë veshi njërin nga serbët të kish thënë “UÇK-ja juaj vrau tim vëlla! Tani unë do të bëj atë që ata bënë me tim vëlla, dakord?” Sipas të dhënave, një plak u përpoq të hynte në bisedime me forcat serbe dhe iu kujtoi atyre çfarë kish ngjarë në maj të vitit 1998, kur policia kishte vrarë nëntë burra nga fshati. Atëherë serbët e armatosur i qenë përgjigjur: “Policia? Epo, ne nuk jemi të policisë, o plak, ne jemi të ushtrisë!” dhe më pas ata kishin shtënë mbi plakun.⁸² Një dëshmitar që foli me Providence Journal, bëri një përshkrim të ngjashëm të ngjarjes, ndonëse nuk jemi në gjendje të themi nëse ky është i njëjti person që foli edhe me OSBE-në. Sipas këtij dëshmitari, serbët e armatosur ia prenë fjalën shqiptarit të moshuar, që po mundohej të negocionte me ta dhe thanë, “Eja këtu, ti mor këlysh kurve, plak ... Ne nuk jemi të policisë. Ne jemi ushtarë të ushtrisë së Serbisë.”⁸³

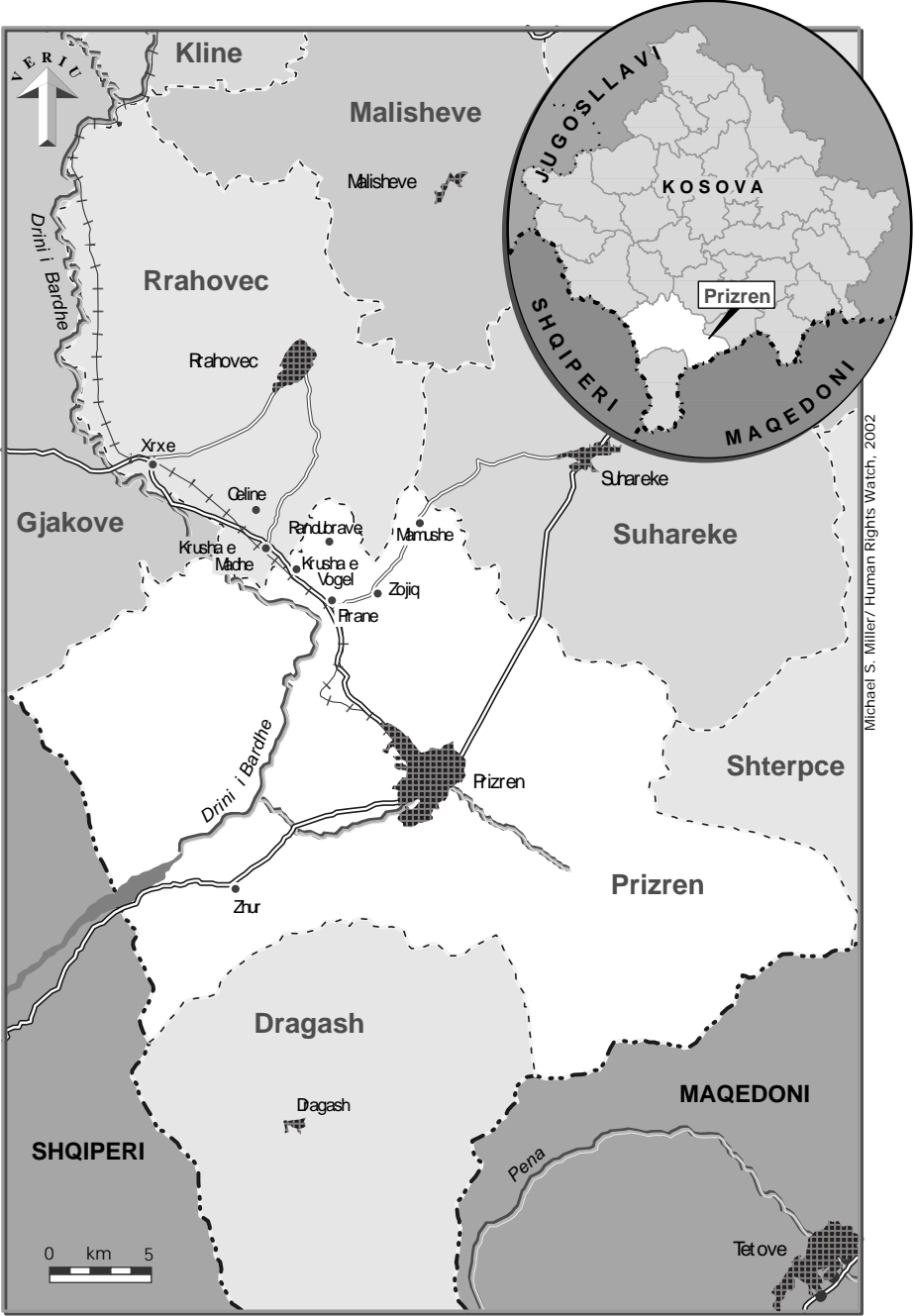
Raporti i OSBE-së e çon në gjashtëdhjetë e gjashtë numrin e të vrarëve më 1 prill, duke përfshirë këtu edhe faktet e gjetura nga OSBE-ja gjatë një vizite në Lubeniç, më 1 korrik 1999. Raporti thotë se, pranë vendit ku ishte kryer vrasja, ekipi i OSBE-së kishte vërejtur tesha të hapërdara, si dhe gëzhoja fishekësh në vendin prej ku thuhej se trupat serbe kishin shtënë. Në një shtëpi aty pranë, u këqyrën pesë vendngjarje, ku ishin djegur kufomat.⁸⁴

KOMUNA E PRIZRENIT

Komuna e Prizrenit e vendosur në një kënd, në jugperëndim të Kosovës, ka pasur një popullsi relativisht etnikisht të përzjerë. Sipas OSBE-së, 78 përqind e popullsisë ishin shqiptarë etnikë, 5 përqind serbë dhe 17 përqind iu përkisnin bashkësive të tjera etnike, si turq dhe rromë. ¹ Përgjatë gjithë vitit 1998 dhe në fillim të vitit 1999, kjo komunë do të ishte më pak e prekur nga pasojat e luftës sesa Gjakova dhe Deçani në veriperëndim. E megjithatë, fshatrat në pjesën verilindore të komunës, në drejtim të Suharekës dhe Rrahovecit, konsideroheshin pika të nxehta për shkak të pranisë së vazhdueshme të UÇK-së.

Komuna e Prizrenit do të ishte skena e krimeve të shumta të kryera gjatë kohës së bombardimeve të NATO-s, duke përfshirë këtu edhe vetë qytetin e Prizrenit dhe sidomos lagjen Tusus. Të gjithë fshatrat në veri të qytetit në kufi me komunën e Rrahovecit, si Piranë, Krushë e Vogël, Mamushë, Zojiq dhe Randobravë do të goditeshin jashtëzakonisht rëndë për shkak të veprimtarisë së UÇK-së në atë krahinë dhe shfrytëzimin e disa fshatrave si rrugë tranzite nga rebelët. Fshatrat Piranë dhe Krushë e Vogël që shtrihen në veri, përgjatë rrugës kryesore që shpie në Celinë dhe Xërxe, do të trajtohen më vete në kreun mbi rrugën Prizren-Gjakovë.

Armata e Tretë e Ushtrisë Jugosllave, përgjegjëse për Kosovën, kishte një kazermë në Prizren dhe një numër dëshmitarësh mëtonin se ushtria ishte treguar tejet aktive në këtë komunë, duke bashkërenduar aksionet me policinë. Me qendër në Prizren ishte dhe Brigada e 549 e Motorizuar, e komanduar nga koloneli Bozhidar Deliç (shih Forcat e angazhuara në konflikt). Prizreni ishte gjithashtu edhe një nga shtatë bazat rajonale të policisë serbe në Kosovë, e njohur si Sekretarijat Unutrasnjih Poslova

Michael S. Miller / Human Rights Watch, 2002

(Sekretariati për Punët e Brendshme) ose SUP. SUP-i i Prizrenit mbulonte komunat e Prizrenit, Rrahovecit, Suharekës dhe Gorës. Komandanti i SUP-it për Prizrenin përgjatë gjithë vitit 1998 ishte koloneli Gradimir Zekavica, ndërsa nënkoloneli Millan Gjuriçiç ishte kryetari i seksionit të SUP-it të departamentit të policisë së Prizrenit.² Në janar të vitit 1999 do të emërohej një kryetar i ri i Sup-it, koloneli Millosh Vojnoviç, i cili ishte në të njëjtën kohë edhe zëvendës shef i departamentit të policisë në Ministrinë e Punëve të Brendshme të Serbisë.³ Por, duke u bazuar në medaljet e dhëna oficerëve të MUP-it pas luftës, rezulton se koloneli Zekavica kishte qenë komandant edhe gjatë luftës (shih Forcat e angazhuara në konflikt).

QYTETI I PRIZRENIT

Injohur historikisht si një avant-poste i Osmanëve, me një sërë kishash ortodokse serbe të shekullit të katërmbëdhjetë, si dhe një numër xhamish disa shekullore, qyteti i Prizrenit, i vendosur në jug-perëndim të Kosovës, do t'i shpëtonte në një shkallë të madhe shkatërrimeve fizike që pësuan kaq e kaq qytete të tjera në Kosovë. Etnikisht e larmishme, para luftës popullsia e qytetit përbëhej përafërsisht në dy të tretat e saj nga shqiptarë etnikë, por edhe nga një numër i konsiderueshëm serbësh etnikë, romësh, turqish, vllahësh dhe sllavësh të myslimanizuar. Prizreni nuk njihej si një qendër e rëndësishme e veprimtarisë së UÇK-së dhe, krahasuar me qytete të tjera të Kosovës, para luftës, marrëdhëniet, si të shqiptarëve ashtu edhe të serbëve, me grupet e ndryshme e ndryshme etnike ishin relativisht paqësore.

Me fillimin e fushatës së bombardimeve të NATO-s, OSBE raportonte se, ushtria dhe policia serbe granatoi disa zona të qytetit dhe rrënoi vendndodhjen historike të "Lidhjes së Prizrenit", një monument i rëndësishëm historik për shqiptarët etnikë të Kosovës.⁴ Gjithsesi, me përjashtim të lagjes Tusus, "spastrimi etnik" i Prizrenit u krye në mënyrë më pak të dhunshme me sulmë disi më të përmbajtura, krahasuar me atë që ndodhi në pjesë të tjera të Kosovës. Kësodore, Jamie Shea, zëdhënësi i NATO-s në kohën e sulmeve ajrore, do ta ekzagjeronte, në mos ishte jo mirë i informuar, kur do të deklaronte më 17 maj 1999 se,

Prizreni ishte qyteti që “sipas të gjitha gjasave, kishte vuajtur më shumë muajt e fundit në gjithë Kosovën.”⁵ Është e vërtetë që forcat serbe spastruan në mënyrë sistematike një pjesë të zonave të qytetit, por shumë shqiptarë etnikë qëndruan në qytet gjatë gjithë kohës së konfliktit. Për shkak të rrezikut të sigurt që iu kanosej jashtë, njerëzit qëndruan të mbyllur nëpër shtëpitë e tyre për javë e muaj me radhë, pa dalë për asnjë çast.

Në prill 1999, të paktën në dy raste, policia dhe ushtria serbe, rrethuan me qindra burra në Prizren dhe i shtrënguan të kryenin punë të detyruar në brigadat xhenjo, në hapjen e llogoreve, pranë kufirit me Shqipërinë. Human Rights Watch intervistoi dy burra që ishin marrë nga shtëpitë më 24 prill, për të shërbyer në brigadat e punës.⁶ Fillimisht ata i kishin grumbulluar në qendrën sportive të Prizrenit, pranë kazermave të ushtrisë dhe aty iu kishin dhënë për të veshur uniforma të vjetra të ushtrisë. Paskëtaj i kishin dërguar në komunën e Dragashit, në jug të Prizrenit, ku kishin hapur llogore për një muaj me radhë. Banorë të tjerë të Prizrenit që e kishin braktisur qytetin në mes të prillit, thanë se ishin larguar pikërisht për të shpëtuar nga grumbullime të tilla. Një burrë do të dëshmonte se, ai ishte mbajtur në qendrën sportive për pesë orë, tok me 200-300 njerëz të tjerë, por më pas ishte liruar, kur një doktor kish vërtetuar që ishte i paaftë.⁷

Lagja Tusus

Sulmi i datës 26 maj mbi lagjen Tusus të Prizrenit, gjatë të cilit serbe vranë nga njëzet e shtatë deri tridhjetë e katër njerëz dhe dogjën mbi njëqind shtëpi, përbën episodin më të dhunshëm në qytetin e Prizrenit gjatë kohës së konfliktit. Në gjysmën e parë të muajit qershor, Human Rights Watch intervistoi tre refugjatë në Shqipëri, si dëshmitarë okularë të asaj çka ndodhi në Tusus.⁸ Paskëtaj, një hulumtues i Human Rights Watch, vizitoi lagjen e Tususit më 14 qershor, menjëherë pas hyrjes së NATO-s në Kosovë, duke fotografuar shkatërrimet e bëra dhe intervistuar dëshmitarë të tjerë. Gjithë-gjithë, Human Rights Watch dëgjoi dëshmitë e katërmbëdhjetë banorëve të Tususit.

Dhuna në Tusus do të merrte zjarr pas vrasjes e të paktën dy oficerëve serbë të policisë.

Dhuna në Tusus do të merrte zjarr pas vrasjes e të paktën dy oficerëve serbë të policisë në rrugën Ramiz Sadiku, bulevardi kryesor që e përshkon mes për mes gjithë zonën. Një numër dëshmitarësh i thanë Human Rights se, ata kishin dëgjuar rreth vrasjeve, ndërkohë që një dëshmitar tjetër, L. V., deklaroi se ai i kish parë kufomat, mëngjesin e datës 26 maj. “Njëri (nga policët) ishte shtrirë në shpinë,” shpjegoi L.V. “Ndërsa tjetri kishte rënë përmbys, me shpinën shoshë nga plumbat; kurrizi i tij ishte i llangosur me gjak.”⁹ Kosovapress, organ shtypi i UÇK-së, do të raportonte humbje të rënda në radhët e serbëve, duke pohuar se njëzet e një policë dhe paraushtarakë serbë ishin vrarë në Tusus nga një njësi komando e UÇK-së, një natë para sulmit.¹⁰ Website i Ministrisë së Punëve të Brendshme të Serbisë jep emrat dhe fotografitë e dy policëve të vrarë në Tusus më 26 maj: Millosav Rajkoviç (i lindur në vitin 1975), dhe Zllatomir Stankoviç (i lindur më 1957).¹¹

Më 26 maj, rreth orës 7.30 të mëngjesit, forcat serbe kishin ndërmarrë bastisje të dhunshme nëpër gjithë lagjen. F. K., tridhjetë e tre vjeç, banor i Tususit, i tha Human Rights Watch se ai dhe gjashtëmbëdhjetë anëtarët e familjes së tij “kishin zënë vend në qilarin e shtëpisë dhe dëgjuan të shtëna të shumta.” Zjarri i armëve, tha ai, “ishte i paprerë, fare afër, ndoshta rreth pesëdhjetë metra larg nga shtëpia ime. Pas gjysmë ore të shtënash të vazhdueshme, ata nisën të djegin dhe shembin shtëpitë në lagjen tonë. Rrënuan gjithçka.”¹² Ai tha se zjarri vazhdoi deri në pragmbremje, kur ai dhe familja e tij do të largoheshin duke kaptuar murin e oborrit të shtëpisë dhe ecur mes për mes trarëve të djegur, për të mbërritur në rrugën qo do t’i nxirrte nga lagja.

Pjesëtarë të familjeve të tjera do të përshkruanin se si forcat serbe kishin hyrë në shtëpitë e tyre, herë për të vrarë, herë për të bërë kontroll. L. V. një djalë gjashtëmbëdhjetë vjeç, i tha Human Rights Watch:

Më shumë se pesëmbëdhjetë serbë erdhën në shtëpi. Ata na pyetën, “A ka UÇK këtu?” Kontrolluan në gjithë shtëpinë dhe ndenjën brenda për afro pesë minuta. Ishin trupa speciale të policisë dhe në krah mbanin shenjën e kuqe të flamurit serb. Mua më nxorën nga shtëpia dhe më thanë, “Do të vrasim. Shih për herë të fundit njerëzit e shtëpisë se ne do të vrasim.”¹³

Kur L. V.-në e nxorën nga shtëpia, një burrë, i cili sipas tij ishte komandanti

i serbëve, iu tha të tjerëve ta lironin. E ëma e L. V.-së ishte gjithashtu keqtrajtuar; ajo tha se, ato çaste kish menduar se forcat e sigurimit kishin për të marrë me vete, por vetëm ulërima e vjehrrës e kishte shpëtuar.¹⁴ Shtëpinë e tyre do ta vizitonin më shumë se një herë, grupe nga të forcave të sigurimit serb, ngaqë ajo ndodhet mu në qendër të rrugës “Ramiz Sadiku.”

Aty ku përfundon rruga “Ramiz Sadiku” ndodhet shtëpia e familjes Abdulmexhidi. J. A. nëntëmbëdhjetë vjeçare, do ta përshruante kështu atë çka kish përjetuar familja e saj:

Policët ia behën në shtëpinë tonë aty nga mesdita dhe i urdhëruan burrat të rreshtoheshin me fytyrë nga muri. Ishin gjashtë serbë me uniforma kamuflazhi në ngjyrë të gjelbërt; fjalën policë e kishin të shkruar në gjoks. Në atë orë të ditës ne ishim mbledhur të gjithë në shtëpi. Ata hynë dhe urdhëruan që të gjithë të dilnin nga shtëpia, me përjashtim të tim eti dhe xhaxhait.¹⁵

F.A. e ëma, vijoi më tej:

Shtëpi e djegur në Tusas, lagje e Prizrenit. Më 26 maj 1999 forcat policore serbe vërsbuan në lagje duke vvarë një numër civilësh që shkon nga njëzet e shtatë deri në tridhjetë e katër vetë si dhe duke djegur një numër të madh shtëpish.

Ata na thirrën neve grave nga brenda shtëpisë dhe na kërkuan t'iu jepnim paratë. Thanë se do të vrisnin burrat tanë. Dhe i vunë tim i shoqi grykën e një kallashnikovi në kokë. Unë u dhashë 2000 marka gjermane, ndërsa burrat u dhanë 1500 marka. Paskëtaj të gjithë dolën jashtë. Ata na urdhëruan të largoheshim dhe ndërkohë mbajtën burrat ... Tek po largoheshim, pamë se si zunë t'i rrihnin burrat. I shkelmonin në stomak e në shpinë dhe i godisnin me qytat e armëve.¹⁶

Gjashtë burra, duke përfshirë këtu bashkëshorin e F.A.-së, kunatin dhe të dy djemtë, njëri shtatëmbëdhjetë e tjetri njëzet e një, u mbajtën me dhunë. E bija e F. A.-së përshkroi atë çka ngjau më pas. Ajo na shpjegoi: “Burrat ishin vënë pas murit me duart lart. Kur dolëm në rrugë, dëgjuam të shtënat, breshëritë e kallashnikovit.”

F. A. u kthye në shtëpi një ditë më pas dhe e gjeti atë të djegur e të shkrumbosur, ndërsa tavani ishte shembur. Qeni i vogël i shtëpisë ishte goditur për vdekje. Ajo vuri re pllanga gjaku kudo nëpër shtëpi, por nuk gjeti gjurmë të të afërmve. “Dikush më tha se burrat i kishin kyçur në burg, nuk ishin vararë, por unë e dija që ata kishin vdekur,” i tha ajo Human Rights Watch. Pas dy ditësh, ajo i gjeti trupat e tyre në morg.

Banorët e lagjes që ndenjën nëpër shtëpitë e tyre gjatë gjithë kohës që zgjati sulmi, thanë se forcat e sigurimit u larguan nga pasdijtja, pa rënë muzgu. Rreth orës 4, ndërkohë që trupat serbe ishin larguar, mbërriti nja kamion për të mbledhur trupat e të vdekurve. Grupi i njerëzve të kamionit u tha se përbëhej nga një shofer shqiptar, katër punonjës civilë serbë dhe katër romë, që ishin marrë si hamenj për të ngarkuar kufomat. “Kamioni ishte plot e përplot me kufoma,” tha një dëshmitar. “Ai ishte i hapur nga mbrapa, kështu që shiheshin kollaj. Romët shkonin shtëpi më shtëpi për të kërkuar kufomat. Ata i merrnin dhe i hidhnin në kamion sikur të ishin thasë.”¹⁷ Sipas një dëshmitareje tjetër, që tha se kish parë një numër të madh kufomash të mbështjella me çarçafë të bardhë, në pjesën e mbrapme të kamionit, njëri nga punonjësit civilë mbante në dorë një kamera dhe me të xhironte të vararët.¹⁸

Human Rights Watch intervistoi dy njerëz që kishin marrë trupat nga morgu i atij vendi në ditët e mëpasme. M. B. gjashtëdhjetë e pesë vjeç tha se, ai dhe capak miq të tij kishin marrë nga morgu atë ditë të premte nja dy dyzina trupash, duke përfshirë këtu edhe një grua tridhjetë e katër vjeçare të djegur krejt; ajo kishte pasë banuar në të njëjtën rrugë me të.

Ai kujtonte: “Doktori i morgut na tha se duhej të vendosnim: ose t’i merrnim e t’i varrosnim, përndryshe ata do t’i fusnin të gjithë në një varr të përbashkët. Unë mbarta një pjesë të trupave me karrocë.”¹⁹ Një tjetër

Me sa duket pjesëmarrësit në sulmin e kryer kanë qenë një përzjerje e forcave speciale të policisë dhe paraushtarakëve.

gjashtëdhjetë e pesë vjeçar, F. D., kish shkuar disa ditë me radhë në morg, duke marrë për çdo herë nga dy a tre kufoma. Ai kish marrë pjesë edhe në funeralin e një pjese të të vdekurve, një ditë të dielë, në varrezat pranë xhamisë së vendit.

Me sa duket pjesëmarrësit në sulmin e kryer kanë qenë një përzjerje e forcave speciale të policisë dhe paraushtarakëve. Një grua tha se, ata kishin veshur uniforma kamuflazhi të gjelbra; një pjesë e tyre mbanin maska, ndërsa të tjerët kishin lidhur shami në krye. Një njëmbëdhjetë vjeçar kujton se ata mbanin “kama të mëdhaja” dhe “tymosnin puro.”²⁰ Një tjetër dëshmitar u shpreh për praninë e “grekëve dhe rusëve që s’flisnin as edhe një fjalë serbisht.”²¹

Vlerësimet për numrin e përgjithshëm të të vrarëve luahen nga njëzet e shtatë në tridhjetë e katër vetë. Dy dëshmitarë thanë se, çdonjëri prej tyre personalisht kishte parë më shumë se njëzet e pesë kufoma.²² Kur Human Rights Watch vizitoi Tususin, më 14 qershor 1999, rreth tri javë pas vrasjeve, banorët mëtonin se ishin vrarë tridhjetë e katër njerëz dhe renditën emrat e njëzet e gjashtë prej tyre. E gjithë zona ishte rrënuar fizikisht: rrugë të tëra ishin shkrumbosur dhe ku pothuajse çdo shtëpi ishte shndërruar në një grumbull qymyri. Përafërsisht, njëqind shtëpi ishin dëmtuar keqazi.

Lagja Bilbildere

Një tjetër lagje e Prizrenit, ku sipas raportimeve ishin kryer krime, ishte Bilbildere. Mëngjesin e datës 16 maj 1999, u fol se dy shqiptarë etnikë ishin ekzekutuar pa kurrfarë gjykimi nga paraushtarakët. Human Rights Watch intervistoi tre të afërm të burrave të vrarë, të gjithë anëtarë të së njëjtës familje.

Dëshmitarët thanë se, aty nga fundprilli, pothuaj të gjithë banorët e lagjes u larguan për në Shqipëri, ndërkohë që aty mbeti familja e tyre dhe gjashtë familje të tjera. Tri javë kaluan pa kurrfarë incidenti, derisa një të dielë, më 16 maj, ia behu një grup policësh serbë, që zunë të kontrollin

në shtëpi për armë. Jo shumë kohë pasi ishin larguar policët, mbërriti një grup i madh paraushtarakësh. E. M., një grua njëzet e gjashtë vjeçare, i kallzoi Human Rights Watch rreth asaj çka kish ngjarë:

Njerëzit e Arkanit, afro njëqind vetë, erdhën rreth orës 9 të mëngjesit. Në krye mbanin shami ngjyrë qielli dhe kishin veshur jelekë speciale që i mbanin të pakopsitur; kësisoj mund të shihje gjokset e tyre. Në qafë mbanin gjerdanë me kryqe dhe emblema të tjera. Pjesa më e madhe kishin rruar kokat; disa mbanin mjekra. Midis tyre ishte dhe një rus me mjekër; ai s'fliste as edhe një fjalë serbisht ... Fytyrën dhe pjesën e nën syve e kishin lyer me bojë. Kishin veshur uniforma kamuflazhi në ngjyrë të gjelbër, si të ushtrisë, teksa një grup i vogël i kishin ngjyrë blu të errët ... Ata nuk erdhën në shtëpinë tonë, por ishin shpërndarë gjithandej nëpër lagje. Na kishte hyrë frika në palcë.²³

E. M. tha se, paraushtarakët morën dy kunetërit e saj, Elez Muharremi dhe Enez Muharremi, si dhe djalin e Enezit, Fatmir Muharremi. S'kish kaluar shumë nga koha kur ata i kishin marrë dhe anëtarët e familjes që kishin mbetur në shtëpi, dëgjuan breshëritë e armëve automatike. A. M. e ëma e dy vëllezërve vijoi të shpjegonte: "Dëgjova krismat e armëve. 'Kam frikë se i vranë' i thashë djalit tjetër ... ishin breshëri të tëra zjarri nga një pushkë automatike."²⁴ Pasi paraushtarakët u larguan nga lagja, njerëzit e familjes i gjetën trupat e dy burrave në banjon e një shtëpie aty pranë.

Vëllai i mbijetuar i Enezit, i tha Human Rights Watch:

Dëgjova ulërimën e grave që kishin gjetur trupat, kështu që ia dhashë vrapit në drejtim të tyre. Një fqinj më tha, "mos hyr brenda, s'ke për të qenë në gjendje ta durosh dot atë pamje," ndaj dhe unë s'hyra. U nisa për në rajonin e policisë për të lajmëruar, por rrugës hasa tre prej tyre. Ata erdhën me mua te shtëpia ku gjendeshin trupat dhe ne hymë sëbashku në banjë. Aty pamë kufomat, ishin plandosur në dysheme. Kudo të zinte syri gjak. Enezin e kishin qëlluar dy herë, në gjoks dhe në krah; Fatmirin e kishin qëlluar në gjoks dhe në këmbë. Policët nuk i morën trupat për t'i çuar në morg."²⁵

Deri në qershor të vitit 1999, nuk do të kishte kurrfarë lajmi për fatin e kunatit tjetër, Elez Muharremi.

© FRED ABRAHAMS/HUMAN RIGHTS WATCH